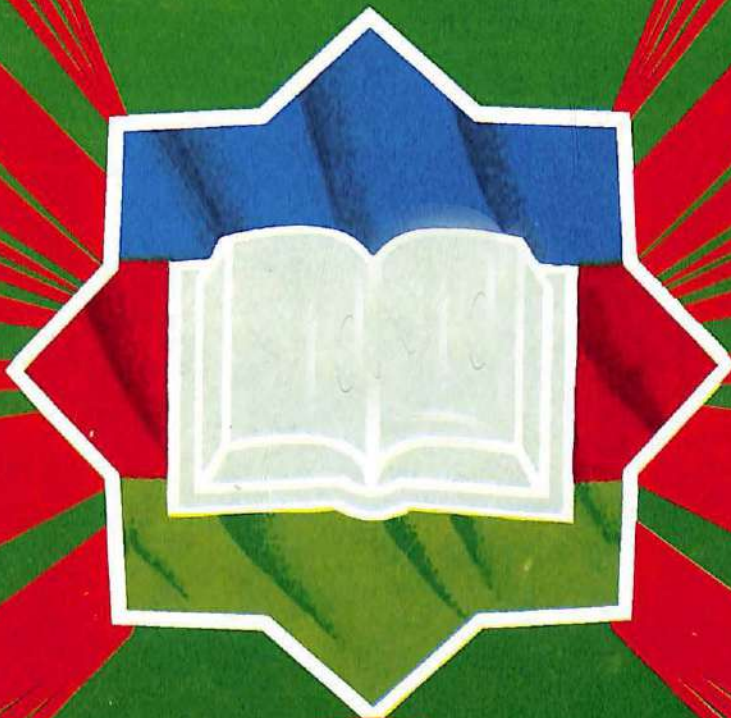

ISSN 0206-4340

Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi

No 4
1998

АЗЭРБАЈЧАН ДИЛИ ВЭ ЭДЭБИЈАТЫ ТЭДРИСИ

Тэ'сисчи:

Азэрбајчан Республикасы
Тэһсил Назирлији

№ 4 (178) 1998

1954-чү илдэн чыхыр

Баш редактор:
Б. Н. ЈУНУСОВ.

Редаксија һеј'әти:

А. А. АБДУЛЛАЈЕВ

Ә. М. АББАСОВ

Ә. Г. ГУЛИЈЕВ

Б. А. ӘҺМӘДОВ

Г. Ш. КАЗЫМОВ

Х. Г. МӘММӘДОВ

Ш. А. МИКАЈЫЛОВ

Б. Ә. НӘБИЈЕВ

Т. И. НАЧЫЈЕВ

Н. Г. ЧӘФӘРОВ

Н. М. ХУДИЈЕВ

Ј. М. СЕЈИДОВ.

**ҺӘЈАТЫНЫ МҮӘЛЛИМЛИЈӘ
ҺӘСР ЕДЭН ИНСАНЛАР
ҺӘГИГӘТЭН ФӘДАКАР,
ХАЛГЫНА, МИЛЛӘТИНӘ
СӘДАГӘТЛИ ВӘ ЕЈНИ
ЗАМАНДА ГӘҺРӘМАНЛЫГ
КӨСТӘРЭН ИНСАНЛАРДЫР...**

Республика Президети
Һ. Әлијевин Азэрбајчан
мүәллимләринин
гурултајындакы
нитгиндән.

Мәс'ул катиб:

Ш. Е. ШАБАНОВ.

Ше'бә редактору:

А. К. МӘММӘДОВ.

АРХИВ

М. Ф. Шабанов
2000
Давлат архивы

АЗƏРБАЈЧАН МҮƏЛЛИМЛƏРНИН ГУРУЛТАЈЫ

Сентябрын 25-дә Республика сарајында Азербайжан мұәллимләринин гурултајы олмушдур.

Фоједә Азербайжанда тәхсил инкишафындан бәһс едән фотостенд, Азербайжан рәссамларынын әсәрләри, о чүмләдән дәвләтимизин башчысы һейдәр Әлијевин портрети, тәтбиги сәнәт нүмунәләри нүмајиш етдирилди.

Гурултајын иштиракчылары вә гоңаглар Азербайжан президенти һейдәр Әлијеви һәрәртлә, курултулу вә сүрәкли алгышларла гаршыладылар.

Сарајын күл-чичәклә бәзәдилмиш сәһнәсиндә «мүәллим ады дүнјада өн жүксәк аддыр. Мән јер үзүндә мүәллимдән жүксәк ад танымырам. һейдәр Әлијев» сөзләри диггәти чөлб едирди.

Азербайжан мұәллимләринин саяма он биринчи, республикамыз мүстәгиллик әлдә етдикдән сонра исә илк гурултајыны Президентин Ичра Апаратынын һуманитар сийәсәт шөбәсинин мүдири Фатма Абдуллазадә ачды.

Мәктәблиләрден ибарәт хорун ифасында Азербайжанын Дәвләт һимни әзәмәтлә сөсләнди.

Сонра гурултајын катиблији, редаксия вә мандат комиссиясы сечилди.

Сорос Фондунун, Дүнја Банкынын, дүнја шөһрәтли һәким, халгымызын бөјүк досту Иһсан Доғрамачынын, Бөјүк Британијанын Бақыдакы сәфирлијинин, Франса Милли Тәхсил Назирлијинин, Русија үмуми вә пешә тәхсильи назирини мүавининин, АБШ-ын тәхсил сәһәсиндә Әмәкдашлыг Шурасынын гурултаја тәбрикләри охунду. АБӨШ-ин президенти Чон Леггат гурултај нүмајәндәләрини тәбрик етди. Гурултајын унванына Түрк Дүнјасы Арашдырмалары Вақфындан, Түркијанын, АБШ-ын мүхтәлиф университетләриндән чоҳсајлы тәбрикләр даһил олдуғу билдирилди.

Бакы шәһәри мәктәбләринин мүәллимләри вә мәктәблиләр илк дөфә оларағ мүәллим һимнини ифә етдиләр.

Сонра гурултајын күндәлији вә иш гәјдәси тәсдиг олунду. Күндәлијә әсасән мәшвәрәт шурасы сечилди.

Республиканын тәхсил назирини Мисир Мәрданов мә'рузә етди. Мә'рузечи мүәллимләрин гурултајында иштирак етдијинә, өлкәмиздә тәхсильин инкишафына даим бөјүк гәјгы вә диггәт кәстәрдијинә, Азербайжанын дәвләт мүстәгиллијинин горунмасы вә мөһкәмләндирилмәси сәһәсиндәки әвәзсиз хидмәтләринә кәсәрә президент һейдәр Әлијевә гурултајын иштиракчылары, республикамызын бүтүн тәхсил ишчиләри адындан дәрин тәшәккүрүнү билдирди.

Нәтиг Азербайжанда тәхсильин гәдим тарихиндән, халг чүмһуријәти дәврүндә маарифин инкишафы сәһәсиндә атылан илк аддымлардан, совет һакимийәти илләриндә јаранмыш тәхсил системиндән, онун үстүнлүкләриндән вә чатышмазлығларындан әтрафлы бәһс етди. О, хүүсуси вурғулады ки, һейдәр Әлијев 70—80-чи илләрдә республикаја башчылығ етдији дәврдә вә сонралар — Москвада ишләјәркән Азербайжанда бүтүн сәһәләрдә олдуғу кими, тәхсильин инкишафында да чоҳ бөјүк наилијәтләр әлдә олунмушдур.

Мә'рузечи деди ки, лакин сонрақы дәврдә Ермәнистанын Азербайжана гаршы һәрби тәчәвүзү нәтижәсиндә, һабелә өлкәмизин мүстәгиллијинин илк илләриндә республикаја рәһбәрлик едәнләрин сәриштәсизлији үчбатындан тәхсилә дә бөјүк зербә дәјмишдир. 1993-чү илдә мөһтәрәм һейдәр Әлијевин бүтүн халгын чағырышы илә јенидән һакимийәтә кәлмәси башга сәһәләрдә олдуғу кими, тәхсилдә дә бәһранын гаршысыны алмаға имкан верди. Назир өлкәмиздә тәхсильин бүкүнкү вәзијәти, бу сәһәдә ислаһатларын кечирилмәси үчүн көрүлән тәдбирләр, мөвчуд нөгсанлар вә гаршыда дуран вәзифәләр барәдә дә данышды.

Мүәллимләр гурултајынын республикамызын һәјатында чоҳ мү-

һүм һадисә — президент сечкиләри әрәфәсиндә кечирилдијини хәтәрләдән нәтиг әмин олдуғуну билдирди ки, Азербайжанын тәхсил ишчиләри гаршыдакы сечкиләрдә халгымызын јекәнә лидери, һейдәр Әлијевә сәс вәрәчәкләр.

Сонра мандат комиссиясынын һесабаты динләниләрәк тәсдиг олунду.

Азербайжан президенти һейдәр Әлијев фәсилә заманы сарајын фәјесиндәки сәржи илә таныш олду, гурултај нүмајәндәләри илә көрүшүб сәммими сөһбәт етди.

Гурултајын икинчи ичласы чыхышларла башланды. Сумгајытдакы техникә-тәбиәт литсәјинин директору Минәрә Таһирова, Кәлбәчәр рајон тәхсил шөбәсинин мүдири Мәһәммәд Бағыров, республика мүәллимләр шурасынын сәдри, Милли Мәчлисин депутаты Бабахан Мурадов, Хоҷалы шәһәр 2 нөмрәли мәктәбин мүәллими Саһибә һәсәнова, Бакы Шәһәр Баш Тәхсил Идарәсинин реиси Асиф Чәһанкиров, Шекидәки 22 нөмрәли ушағ бағчасынын мүдири Рәфигә Әбдүррәһимова, Нахчыван МР-ин тәхсил назирини Әләкбәр Гулијев, Кәңчә шәһәриндәки 10 нөмрәли мәктәбин мүәллими Мәтәнәт Сејидова, Азербайжан Елми Тәдгигат Педагожи Елмләр Институту директорунун мүавини, профессор Јәһја Кәримов, Бәрдәдәки 5 нөмрәли мәктәбин директор мүавини Минајә Нәббаги, Саатлы пешә литсәјинин директору Расим Әзимов, Губа рајонундакы Әрмәки кәнд орта мәктәби директорунун мүавини Мәһәббәт Мәһрәлијев, Бакынын Сәбаил рајонундакы 160 нөмрәли мәктәбин директору Фаина Әләкбәрова чыхыш етдиләр.

Икинчи ичласдан сонрақы фәсилә заманы сарајын фәјесиндә «Президент. 1-чи китаб — хроника (1993 — 1997)» китабынын тәғдиматы олду. Тәғдимат мәрәсиминин Президентин Ичра Апаратынын шөбә мүдири Фатма Абдуллазадә ачды. Гурултај нүмајәндәләри — Бакы Дәвләт Университети тарих фәкултәсинин деканы, профессор Јағуб Маһ-

мудов, сумгајытлы мүәллим Бәсирә Ағажева, Нахчыван МР Али Мәчлиси сәдринин биринчи мүавини Абуталыб Гасымов, астаралы мүәллим Тарийел Әскәров, китабын тәртибчи мүәллифи, журналист Ајнур Бәширли вә китабы жүксәк полиграфик сәвијјәдә, нәфис шәкилдә чап етмиш «Вестпринт» нәшријјатынын нүмајәндәси Одри һәрвәј чыхыш етдиләр. Азербайжан президенти һейдәр Әлијевин 1993-чү илин ијунундан 1997-чи илин октябрынадәк олан дәвәрдәки фәалијәтинин бүтүн күнләрини әһәтә едән бу китаб гурултај нүмајәндәләринин һәр биринә һәдијјә едилмишдир.

Фәсиләдән сонра Күрчүстан Тәхсил Назирлијинин гурултај иштиракчыларына мұрациәти охунду. Сонра Тәләбә Гәбулу үрә Дәвләт Комиссиясынын сәдри әвәзи Мәләјкә Аббасзадә, Н. Туси адына Подагожи Университетин директору профессор Бәһлул Ағажев, Ләнкәран шәһәр тәхсил шөбәси методики мәркәзинин директору Күлоғлан Бағыров чыхыш етдиләр.

Сонра республика тәхсил шурасынын тәркиби барәдә мәшвәрәт шурасынын төвсийәси охунду. 215 нәфәрден ибарәт тәркибә тәхсил ишчиләри илә јанашы Президент Апаратынын, Назирләр Кабинетинин мәс'ул ишчиләри, назирләр, комитә сәдрләри вә башгалары да даһил едилмишди.

Президент һейдәр Әлијев шуранын белә тәркибдә олмасына етиразыны билдирәрәк деди ки, сиз санки Назирләр Кабинети тәшкил етмисиниз. Мәс'ул ишчиләрин һамысыны сийәһидән чыхармағ ләзимдыр, орада јалныз тәхсил ишчиләри галмалыдыр.

Республика тәхсил шурасынын төвсийә олунан тәркиби јенидән бахылмағ үчүн Мәшвәрәт Шурасына гәјтарылды вә ихтисар едилдикдән сонра тәсдигләнди.

Гурултај Азербайжан халгына мұрациәт вә гәтнамә гәбул етди.

Азербайжан мүәллимләри гурултајынын өн јашлы нүмајәндәси, ады-санлы педагог, Бакыдакы 190 нөмрәли мәктәбин директору, әмәкдар мүәллим Сона Тағыјева дәвләтимизин башчысы һейдәр Әлијевә

мүрачһиәтлә билдирди ки, гурултај нүмајәндәләри сизә фәхри «Халг мүәллими» ады вермәји гәрәра алмышлар. О, бу бәрәдә диплому гәбул етмәк вә нүмајәндәләр гаршысында чыхыш етмәк үчүн өлкәмизин рәһбәрини дә'вәт етди.

Азәрбајчан президенти һәјдәр Әлијев гурултај иштиракчыларынын сүрәкли алгышлары алтында сәһнәјә чыхды. Сона ханым Тағыјева вә тәһсил назирин Мисир Мәрданов диплому дәвләтимизин башчысына тәгдим етдиләр. Президентә күл дәстәси тәгдим олунду.

Өлкәмизин рәһбәри гурултајда кениш нитг сөйләди. (Азәрбајчан президенти һәјдәр Әлијевин нитги бејүк диггәтлә динләнилди вә дөфәләрлә курултулу, сүрәкли алгышларла гаршыланды).

АЗӘРБАЈЧАН МҮӘЛЛИМЛӘРИ ГУРУЛТАЈЫНЫН ГӘТНАМӘСИ

Мүәллим ады халгымыз тәрәфиндән бүтүн заманларда уча тутулмушдур. Азәрбајчан халгынын мәдәни, мә'нәви инкишафында мектебин вә мүгәддәс пешә саһибини олан мүәллимләрин ролу мисилсиздир. Гурултајгабағы Азәрбајчан Республикасынын президенти һәјдәр Әлијевин мүәллимләрин Али Мәчлисинә көндәрдији олдугча гијмәтли фикирләрлә зәнкин тәбрик мектебунда кестәрилдији кими, Азәрбајчанда тәһсил системи фасиләсиз олараг јүз илләр бојунча, мөвчуд шәрәитә ујгун шәкилдә фәалијјәт кестәрмишдир. Тәһсил формасындан, тә'лим үсулларындан асылы олмајараг бүтүн һалларда мектеб вә мүәллим халгын савадланмасына, өз көкүнә мөһкәм телләрлә бағланмасына, вәтәнимизин сәмасында елм зијасынын даим парламасына хидмәт етмишдир.

Гурултај баша чатдыгдан сонра Азәрбајчан инчәсәнәт усталарынын иштиракы илә концерт олду.

Милли Мәчлисин сәдри Муртуз Әләкбәров, парламент сәдринин мүавинләри Ариф Рәһимзадә, Јашар Әлијев, баш назирин мүавинләри Елчин Әфәндијев, Иззәт Рүстәмөв, назирләр, республика Назирләр Кабинети елм, мәдәнијјәт, халг тәһсил вә социал проблемләр шө'бәсинин мүдири Исмајыл Садыгов, дикәр расми шәхсләр, харичи өлкәләрин Бакыдакы сәфирләри гурултајда иштирак едирдиләр.

АзәрТач.

үзрә Дәвләт Комиссијасы һаггында» сәрәнчәм имзаламышдыр. Бу сәрәнчәми өлкәмиздә милли тәһсил гуручулуғуна дәвләт гајғысынын јени, парлаг тәзаһүрү кими гијмәтләндирмәк лазымдыр.

Мүстәгил Азәрбајчан Мүәллимләринин Гурултајы тәһсил гуручулуғу саһәсиндә проблемләри вә гаршыда дуран вәзифәләри әтрафлы музакирә едәрәк ашағыдакы гәтнамәнин гәбулуна мәгсәдәујгун һесабадир:

1. Азәрбајчанын Тәһсил Шурасы Азәрбајчан Республикасынын Тәһсил Назирлији вә дикәр аидијјаты олан гурумлар илә бирликдә ашағыдакы истигамәтләрдә узунмүддәтли фәалијјәт програмы формалашдырыб һәјата кечирсин:

— Мүстәгиллик идеаллары вә милли земинә ујгун кәлән милли вә үмумбәшәри дәјәрләрә, демократик вә дүнјәви принципләрә әсасланан мүасир тәһсил системинин гурулмасы;

— Азәрбајчанда тәһсил үстүн инкишаф етдирилән вә стратежи, үмуммилли вә үмумдәвләт әһәмијјәтинә малик олан фәалијјәт саһәсинә чәғирләнмәсинә дәвләт тә'минатынын тәсбит едилмәси;

— Тәһсилин һуманистләшдирилмәси, интегрәсијасы, дифференциаллашдырылмасы, фәрдиләшдирилмәси, һуманитарлашдырылмасы, тәһсилин мәзмунунун јениләшдирилмәси саһәсиндә комплекс тәдбирләрин һәјата кечирилмәси;

— Азәрбајчанда фәалијјәт кестәрән бүтүн тәһсил мүәссисәләриндә өлкәмизин дәвләт тәһсил сијасәтинин һәјата кечирилмәсинин тә'мин едилмәси;

— Тәһсилин идәрә олунмасынын дәвләт ичтимәи харәктеринин күчләндирилмәси;

— Тәһсилин малијјәләшдирилмә-

синин јени мехәнизмләринин һазырланмасы;

— Үмумтәһсил мектебләриндә шакирдин шәхсијјәт кими формалашдырылмасынын, онун тә'лим-тәрбијә просесинин субјектинә чеврилмәсинин, башлыча вәзифә һесаба едилмәсинин, тә'лим-тәрбијәнин ушағын, шакирдин мөјл, мараг вә потенциал имканлары нәзәрә алынмагла тәшкил олунмасы, милли-мә'нәви тәрбијәнин өн плана чәкилмәси;

— Тәһсил алаңларын вә тәһсил вәсрәнләрин сағламлығынын горунмасы саһәсиндә тә'сирли тәдбирләрин керүлмәси;

— Пешә мектебләри, пешә литсәјләри вә орта ихтисас мектебләри фәалијјәтинин өлкәнин социал-игтисади инкишаф перспективләри нәзәрә алынмагла јенидән гурулмасы;

— Азәрбајчан дәвләтинин стратеги мәнәфејинә ујгун олараг али тәһсил системинин јенидән гурулмасы.

2. Мүстәгил Азәрбајчан Республикасында илк дәфә олараг кечирилән Мүәллимләр Гурултајы өлкәмизин ичтимәи-сијаси вә мәдәни һәјәтиндә олдугча мүһүм тарихи бир һадисә кими гијмәтләндирилмәли, бурада кениш музакирәләр нәтичәсиндә гәбул олунмуш гәрарлар јахын илләр әрзиндә республикамызын тәһсил-тәрбијә мүәссисәләринин коллективләри үчүн фәалијјәт програмы олмалыдыр.

3. Мүәллимләр гурултајында галдырылан мәсәләләр үзәриндә Тәһсил Назирлији тәрәфиндән мувафиг дәвләт органлары илә биркә кениш тәһлили иш апарылмалы, гурултајын материаллары бүтүн тәдريس-тәрбијә мүәссисәләриндә дәриндән өјрәнилмәли, үмумиләшдирилмәләр апарылмалы, конкрет иш планлары тәртиб едилмәлидир.

4. Кечид дөврүнүн хусусијәтләри, өлкәнин мөвчуд вә реал иктисади дуруму илә әлагәдар олараг Азәрбајчанын төһсил системинин идарә едилмәси вә малијјәләшдирилмәсиндә бейнәлхалг стандартларга чаваб верән јени гәјдаларын, мүасир механизмләрин тәтбиг олунамасы кифајәт гәдәр актуал вә зәрури дир.

Азәрбајчанын Төһсил Шурасына тапшырылыр ки, төһсил сәһәсинин мүасир дөврүн төләбләринә ујғун малијјәләшдирилмәси вә идарә олунамасы илә бағлы ислаһатлар програмыны бир ај мүддәтинә һазырлајыб Төһсил Ислаһатлары үзрә Дөвләт Комиссијасында тәсдиг ет дирсин.

5. Гурултај һесаб едир ки, Азәрбајчан Республикасында төһсилин идарәәтмә үсуллары вә малијјәләшмәси тәкмилләшмәклә јанашы, үмуми төһсилин мәзмуну јени маһијјәт кәсб етмәли, мүәллим-шакирд мүнасибәтләри, аилә вә мәктәб әләгәләри, мәктәбәгәдәр, пешә төһсили, орта ихтисас, али мәктәб вә саирә төһсилин ән глобал проблемләри үзрә концепсијалар һазырланыб бүтүн төһсил мүәссисәләринин, али мәктәбләрин, елми-педагожи институтларын, елми тәдгигат коллективләринин мүзакирәсинә верилмәлидир. Ајры-ајры концепсијаларын лајиһәләри һазырландыгча «Азәрбајчан мүәллими» гәзетиндә дәрч олунамалы вә педагожи ичтимайјәтин мүзакирәсинә верилмәлидир.

6. Халгымызын милли дирчәлишиндә төһсил проблемләринин бөјүк әһәмијјәти әсас тутулмагла Азәрбајчан Республикасынын Милли Мәч-

лисинә төвсијә едилсин ки, јени дөврүн төләбләрини нәзәрә алараг ән јахын заманда төһсил һаггында јени вә мүкәммәл ганун лајиһәси һазырлајыб үмумхалг мүзакирәсинә версин.

7. Азәрбајчан Мүәллимләринин Гурултајы өлкәдә баш верән ичтимай-сијаси һадисәләрә бижанә галмыр, дөвләтчилијимизин мөһкәмләндирилмәси, чөмијјәтимиздә сабитлијин даим сахланмасы үчүн бүтүн мүәллимләрин фәал мөвгәјә малик сәлмасынын вачиблијини гејд едир.

Гурултај күчә јүрүшләри, митингләр вә дигер васитәләрә иғтидара төһсир вә тәзјиг кәстәрмәк вә сабитлији поэмаг чөһдләрини гәтијјәтлә писләјир, гејри-гануни јолларә әл атан сијасәтбазлары, Азәрбајчанын бейнәлхалг имичинә зәрбә вуран јаланчы «демократија чарчыларыны» хәбәрдар едир ки, онлар өз һәрәкәтләринә көрә сон мөгамдә бүтүн Азәрбајчан халгы гаршысында мәс'улијјәт дашыјырлар.

Биз һүгүг-мүһафизә органларындан төләб едирик ки, ганунсуз һәрәкәтләрә јол верән һәр бир сијаси гүввәјә гаршы гәти тәдбирләр көрүлсүн, сечкиләри поэмаға чөһд кәстәрән һәр бир шәхс ганунун алилији принципинә әмәл етмәклә мәс'улијјәтә чөлб олуносун. һәгигәтән халгы тәмсил едән гүввә сајылан Азәрбајчан мүәллимләри 1998-чи ил октябрын 11-дә кечириләчәк президент сечкиләриндә бөјүк сијаси фәаллыг кәстәрәрәк Азәрбајчанда әсл азад, демократик сечкиләрин гаранты ола биләрләр.

Бакы шәһәри,
25 сентјабр 1998-чи ил.

1998-чи илдә кечирилмиш «Илин ән јахшы мүәллими» мүсабигәсинин мүнсифләр һәјәтинин тәклифләринә республика тәшкилат комитәсиндә бахылмыш вә галибләр мүәјјәнләшдирилмишдир. Ән јахшылар сьрасында Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллимләри дә вардыр. «Азәрбајчан дили вә әдәбијјаты тәдриси» журналы редаксијасы коллективи галибләри үрөкдән тәбрик едир, кәләчәк фәалијјәтләриндә онлара даһа јүксәк наилијјәтләр сьзулајыр.

Азәрбајчан Республикасынын төһсил назирини М. Мәрдановун 09.09.1998-чи ил тарихли сәрәнчамы илә:

Гарајева Ничран Әләскәр гызы — Хәтәи рајону 287 сәјлы орта мәктәбин Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллими.

Бағыров Нәриман Фәрәч оғлу — Ордубад шәһәри 2 сәјлы орта мәктәбин Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллими.

Һүсејнов Әдаләт Һүсејн оғлу — Ағчабәди рајону «Шәфәг» кәнд орта мәктәбин Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллими назирлијин фәхри фәрманы илә тәлтиф едилмиш вә јерли бөдчә һесабына мүкафатландырылмышлар.

Мүсабигә галибләриндән ашағыдакылар назирлијин фәхри фәрманына лајиг көрүлмүшләр:

Агајева Зәрәнкиз Мәммәдәли гызы — Бакы Нефт-Енержетика коллекцинин Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллими.

Әлијева Шөвкәт Чамал гызы — Сумгајыт шәһәри Тәбиәт Елмлери Тәмајүллү кимназијанын Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллими.

Һәсәнов Фүзули Тану оғлу — Нәсими рајону 133 сәјлы орта мәктәбин Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллими.

Агајева Нуријә Фәрһад гызы — Гарадаг рајону 273 сәјлы орта мәктәбин Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллими.

Вердијев Имран Аллаһверди оғлу — Оғуз рајону Јагублу кәнд орта мәктәбин Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллими.

Гулијева Чейран Бәдрәддин гызы — Сәбаил рајону 6 сәјлы орта мәктәбин Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллими.

Әлијева Хураман Исмајыл гызы — Јасамал рајону 158 сәјлы орта мәктәбин Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллими.

Мүрсәлова Сәадәт Мејдан гызы — Кәнчә шәһәри 7 сәјлы орта мәктәбин Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллими.

Мүсабигәнин иштиракчыларындан ашағыдакы Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллимләринә назирлијин јухарыда ады чөкилен сәрәнчамына әсасән тәшәккүр е'лан едилмиш вә јерли төһсил органлары тәрәфиндән мүкафатландырылмасы төвсијә олуномушдур.

Гарајев Телман Чәрулла оғлу — Ағсу рајону Чапарлы кәнд орта мәктәбин мүәллими.

Һүсејнова Лейла Муса гызы — Учар шәһәри 6 сәјлы әсас мәктәбин мүәллими.

Чәфәрова Шә'лә Фирудин гызы — Шәмкир рајону Күр гәсәбә 2 сәјлы орта мәктәбин мүәллими.

Мәммәдова Ханым Нәшим гызы — Шәмкир рајону Зәјәм-Чырдахан 1 сәјлы орта мәктәбин мүәллими.

Ғасымов Маһмүдаға Сарыбала оғлу — Чәлилабад рајону Зопун кәнд орта мәктәбин мүәллими.

Агазаде Јадүлла Бәбир оғлу — Ләнкәран шәһәри 5 сәјлы орта мәктәбин мүәллими.

Һәсәнова Мәлаһәт Ејваз гызы — Јасамал рајону 199 сәјлы орта мәктәбин мүәллими.

Иманова Мүлназ Саһиб гызы — Нәриманов рајону 36 сәјлы орта мәктәбин мүәллими.

Гәнбәров Шаһсувар Бахшәли оғлу — Низами рајону 229 сәјлы орта мәктәбин мүәллими.

Аббасова Земфира Мәммәд гызы — Јевлах рајону Танрыпулулар кәнд орта мәктәбин мүәллими.

Иманов Искәндәр Салман оғлу — Сабунчу рајону 96 сәјлы орта мәктәбин мүәллими.

АЗƏРБАЈЧАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ДӨВЛƏТ БАЈРАҒЫ

Әскәр ГУЛИЕВ,

Азәрбајчан Республикасы Тəһсил
Назирлији дәрслик, мətбуат вə
нəшријат шə'бəсинин рəиси,
филолокија елмлəri намизəди.

«Ким Азәрбајчаны кевирсə, ким Азәрбајчанын мүстəгил
дөвлət олмағыны истəјирсə, ким Азәрбајчанын ишғал едил-
миш торпағларынын азад олунмасыны истəјирсə, ким Азәрбај-
чанын əрази бүтөвлүүнү истəјирсə, о, бу байрағ алтында, ...бу
амал əтрафында бирлəшмəлидир».

Һөјдәр ƏЛИЕВ,
Азәрбајчан Республикасынын Президенти.

Азәрбајчан Республикасынын дөвлət атрибутларындан, дөвлətчилик рəмзлəриндөн бири онун МИЛЛИ БАЈРАҒЫ — ДӨВЛƏТ БАЈРАҒЫДЫР. МИЛЛИ БАЈРАҒ — мə'нəви-сијаси бахымындан бир дөвлəтин вə бу дөвлəти тəшкил едөн миллəтин символу олуп, онларын мөвчудлүгуну кəстəрən рəмзидир. Бу функцијасына кəрə һəмин символдан «МИЛЛИ БАЈРАҒ» вə ја «ДӨВЛƏТ БАЈРАҒЫ» адлары алтында бəһс едилир ки, əслиндə һәр ики анлајыш маһијəтчə ејни мə'наны билдирир. Халис Азәрбајчан сөзү олан БАЈРАҒ — үмүмтүрк мəншəлидир вə тарихи чох гəдимдир. Бу сөз түрколокија елминин баһадыры сајылан Маһмуд Кашғарлынын мəшһүр «Диванү-лүғат-ит-түрк» (XI əср) əсриндə мүасир дилимиздəки мə'нада вə БАЈРАҚ-БАТРАҚ фонетик вариантларында (формаларында) гəјдə алынмышдыр. БАЈРАҒ сөзү истəр гəдим, истəрсə дə мүасир түрк диллəринин əксəријəтиндə, əсасən, ејни мə'нададыр. Арашдырычыларын фикринчə, һəмин сөз «БАТИРАҚ-БАТРАҚ-БАЈРАҚ» семантик-структур тəкамүл модели əсасында БАТЫР- («батырмағ», «санчмағ») фе'линдən (мүг.ет: мүасир түрк дилиндə БАЈРАҒ сөзү илə жанашы, САНЧАҒ сөзү дə ишлəдилир ки, о да САНЧМАҒ фе'линдən жараныб) тəрəмишдир...

БАЈРАҒ мүасир аңламда дөвлətчилик термини оларағ дөвлəтимизин, миллəтимизин мүстəгиллик, суверенлик, азадлығ, истиглал рəмзи, символу функцијасында ишлəнмəклəдир. Дөвлət байрағы, милли байрағ мүгəддəс дөвлətчилик атрибутларындан сајылыр. Чүнки Дөвлət байрағы Азәрбајчан Республикасынын милли мүстəгиллијини, милли азадлығыны, мил-

ли дөвлətчилијини əкс етдирир. Милли байрағ миллəтимизин, халғымызын азадлығ вə истиглал идеалларынын, милли варлығынын, бəшəр сивилизасијасында өзүнə мəхсүс гəдим вə чағдаш мөдəнијəтə саһиб олдуғунун тəчəссүмүдүр. Дөвлət байрағымыз Азәрбајчанымызын əрази бүтөвлүү вə тохунулмазлығынын дүңја азәрбајчанлыларынын мə'нəви-сијаси вə мөдəни бирлијинин, вəһидлијинин бөлүммөзлијинин символудур. Бу байрағ миллəтимизин, дөвлəтимизин шəрəф вə лəјағəтинин мүгəддəслик вə əбədиллијинин, сарсылмазлығ вə јенилмөзлијинин рəмзидир. АЗƏРБАЈЧАН БАЈРАҒЫ — Азәрбајчан вəтəндəшларынын намүс вə гəјрəт емблеми олуп, дөвлəтимизин мə'нəви-сијаси паспорту, визит вəрəгəсидир...

Мəһс садаладығымыз мүгəддəслик параметрлəринə кəрəдир ки, Азәрбајчан халғыны тəмсит едөн Президентин андичмə мəрасиминдə о, илк дəфə оларағ ДӨВЛƏТ БАЈРАҒЫ өнүндə диз чөкүб ону өпүр, сонра исə өлкə Конституцијасына вə мүгəддəс «Гур'ани-шəриф»ə əл басарағ ашағыдакы мəзмунда анд ичир: «Азәрбајчан Республикасы Президентинин, Азәрбајчан Республикасынын Конституцијасына əмөл едөчөјимə, дөвлəтин мүстəгиллијини вə əразч бүтөвлүүнү горуја чағағыма, халға лəјағəтлə хидмəт едөчөјимə анд ичирəm».

Бу о дөмөкдир ки, өлкə Президентин миллəтимизин, халғымызын, дөвлəтимизин мүстəгиллик вə азадлығынын, шəрəф вə лəјағəтинин, əрази бүтөвлүү вə милли бирлијинин символу олан ДӨВЛƏТ БАЈРАҒЫНА — үчрəнкли милли байрағымыза тə'зим етмөклə əслиндə Азәр-

бајчан дөвлəтинə, онун халғына, бүтүн вəтəндəшларына вə дүңја азәрбајчанлыларына һəрмөт вə еһтирамыны ифадə етмиш олуп, һеч тəсəдуфи дејилдир ки, һәрби андичмə мəрасимлəri дə Дөвлət байрағы өнүндə һəјата кечирилир...

Бүтүн буңлар ону кəстəрир ки, Азәрбајчанын дөвлət мүстəгиллијинин мүгəддəс символу олан ДӨВЛƏТ БАЈРАҒЫНА ҺӨРМӨТ ВƏ ЕҺТИРАМ, милли байраға МИЛЛƏТ СЕВКИСИ ВƏ ВƏТƏНДАШ ГАЈҒЫСИ һәр бир азәрбајчанлынын, һәр бир Азәрбајчан вəтəндəшынын, һәр бир ушағын, мəктəблинин, шакирдин, тələбəнин һəјат идеалына, милли фəхарəт мəрамына, Вəтəн гајғысына, миллəт дүјгүсүнə чеврилмəлидир. Бу мə'нада мөһтəрəm Президентимиз Һөјдәр Əлијевин ашағыдакы мүдрəк кəламы һамыда Дөвлət байрағына јенг мүнəсибəтин формалашмасынын ајдын програмыны верир:

«Азәрбајчанын байрағы садəчə байрағ дејил. О, бизим дөвлətчилијимизин, мүстəгиллијимизин рəмзидир... Бу бизим мүстəгил дөвлəтимизин рəмзидир... Она кəрə дə, кəрəк һәр бир Азәрбајчан вəтəндəшы, хүсүсən кəнч нəсил буну дəрк етсин, гижмөтлəндирсин. Онда байраға олан мəһəббət ејни замандə Вəтəнə, халға, дөвлəтə олан мəһəббətə бəрəбər олсун. Кəрəк һәр бир евдə Азәрбајчан дөвлəтинин байрағы олсун, һәр бир аилə Азәрбајчан байрағына итəт етсин. Бу байрағ тəк рəсми јерлəрдə јох, идарəлəрдə, күчөлəрдə, сарајларда, мəктəблəрдə јох, кəрəк һәр бир аилəнин һəјəтынын əзиз бир һиссəси олсун...» («Азәрбајчан мүəллим» гəзети, 04.09.97).

Лакин тəссүфлə е'тираф етмəлијик ки, дөвлət байрағымызын — үчрəнкли, ајпара вə сəккизкүшə улдузлу мүгəддəс милли байрағымызын чөмијјəтимиздə, дөвлətчилијимиздə тутдуғу јер вə мөғрə, мə'на вə функцијасы Азәрбајчан чөмијјəтинə, өлкə вəтəндəшларына кəрəјинчə изаб вə тəблиғ олунмамыш, миллəтимиздə, халғымызда байраға севки вə мəһəббət, һөрмөт вə еһтирам һисслəринин ашыланмасы, хүсүсən Азәрбајчан кəнчлијинин вəтəнпəрвэрлик тəрбијəsi саһəсиндə системли иш апарылмамышдыр. Һесаб еди-

рик ки, илк дəфə оларағ мөһтəрəm Президентимиз тəрəфиндən ирəли сүрүлөтк əсасландырылган «АЗƏРБАЈЧАН ВƏТƏНДАШЛАРЫНДА БАЈРАҒА (оху: бүтөвлүклə дөвлət рəмзлəринə — Ə. Г.) ОЛАН МƏҺƏББƏТ ЕЈНИ ЗАМАНДА ВƏТƏНƏ, ХАЛҒА, ДӨВЛƏТƏ ОЛАН МƏҺƏББƏТƏ БƏРƏБƏР ОЛМАЛЫДЫР» консентуал принципи һазырланачағ Азәрбајчанын милли тəрбијə вə милли идеолокија консенсусында вə програмында апарычы, əсас истигамəтлəрдən бири олмалыдыр.

Бу күн истəр милли тəрбијə вə тəһсилимизин, истəрсə дə милли идеолокијанын тарихында дуран эн вачиб, талəјүклү мəсələлəрдən бири мөһтəрəm Президентимиз Һөјдәр Əлијевин «Азәрбајчан Республикасынын дөвлət атрибутларынын тəблиғи ишинин күчлənдирилмəsi һағғында» сəрəнчəмына ујгун оларағ милли байрағымызын тарихини, онун рəнк палитрасынын вə үзəриндəки дикəр символларын мə'на вə функцијасынын, дөвлət байрағымызын истифадə вə галдырылма механизминин тəһзимлəјөн гəнүнзəриччилик ақтларынын маһијјət вə мəзмунунун кəнши ичтиманјјəтə, хүсүсən тəһсил ишчилəринə систем һалында чатдырылмасына һаил олмағдан ибарəтдир. Ачығ е'тираф етмəлијик ки, бу проблемлэр, хүсүсən байрагла бағлы истəр күтлəви информасија вəситəлəриндə, истəр мəтбуатда, истəрсə дə ајры-ајры публицистик əсэрлəрдə тарихи һағгəтə ујгун кəлмəјөн, тарихи гајнағларə вə илкин мөнбөлəрə сəјкəнмəјөн, чох һалларда бир-бирини тəкзиб едөн фикир вə мұлаһизэлəрə раст кəлинир ки, бу да бу вə ја башға шөкилдə мəктəбə јол тапыр. Шакирдлəрин јанлыш информасијалар алмасына кəтириб чыхарыр. Нəтичэдə тəһсил процесинин бүтүн иштиракчылары — һәм өјрəдөнлэр, һәм дə өјрəнөнлэр чаш-баш галырлар. Бүтүн бу реаллығлары нөзəрə аларағ биз бурада дөвлət байрағынын тарихиндən, байрагдакы ајры-ајры символларын мə'на вə функцијасындан, байрағдан истифадə гајдаларындан, нəһəјəт, байрагла бағлы милли-мə'нəви вə зифə вə борчларындан сөз ачмағы мөғсəдүјгун һесаб едирик.

МИЛЛИ БАЈРАҒЫМЫЗЫН ТАРИХИНДƏН

Азәрбајчан Республикасынын ДӨВЛƏТ БАЈРАҒЫ — үчрəнкли ајпара вə сəккизкүшəли улдуз тəсвири олан милли байрағымыз 1918 — 1920-чи иллəрдə мөвчуд олмуш Азәрбајчан Халғ Чүмһуријјəти дөврүндə јарадылмыш милли дөвлətчилик атрибутларындандыр. Тарихдən мə'лумдур ки, 1918-чи ил мајын 28-дə Азәрбајчанын Милли Шурасы Тифлисдə Азәрбајчанын Истиглал Бəјаннамəсини гəбул едөрək онун мүстəгилли-

јини дүңјаја бəјан етди. О заман Бақы шөһəri болшевик-дашнак группашмасындан ибарəт олан Бақы Халғ Комиссарлары Советинин əлиндə олдуғу үчүн Азәрбајчан Халғ Чүмһуријјəтинин илк милли һөкүмəти вə Милли Шурасы 1918-чи ил ијунун 16-да Көнчөјə кəлди. Лакин бу заман Көнчөдə реал һакимијјət Османлы Императорлугунун Гафгаз Ордусунун баш команданы Нуру Пашанын əлиндə иди. О заман Азәрбајчаны Ос-

манлы империясынын таркиб хиссәси саябан «Идһағылар» дейлән группун тө-сирри вә тәзјиги илә Нуру Паша Азербайчан Милли Шурасы вә һөкүмәтина е-тимадсызлыг көстәрәрәк онлар шүбһә илә жанашыр. Азербайчанын мүстәғиллији «олум, ја өлүм» дилеммасы гаршысында галыр. Белә бир тарихи-сийаси вә һәрби шәрәитдә Нуру Пашанын мүшавири, өслән азербайчанлы, ХХ әсрин көркәмләи фикир вә сийасәт ада-мы Әһмәд бәј Агаевнин васитәчилији илә апарылан көркин данышыглардан сонра Милли Шуранын бурахылмасы вә бүтүн һакимийәтин Фәтәли хан Хојскинин рәһбәрлији илә Мүвәггәти Милли Һөкүмәтә верилмәси шәрти илә мү-вафиг разылыга кәлмәк мүмкүн олур. Азербайчан Милли Шурасынын 1918-чи ил июнун 17-дә кечирилән једдинчи ич-ласында онун бурахылмасы, бүтүн га-нунверичи вә ичра һакимийәтинин Азербайчанын Мүвәггәти Һөкүмәтина верил-мәси барәдә ики гәрар гәбул едилир...

Азербайчанын мүстәғиллији вә азад-лығы угрунда чох четин шәрәитдә мү-баризәјә башлајан мүвәггәти милли һө-күмәтин фәалијјәтинин Көнчә дөврүнүн илк күнләри милли дөвләтчилијимиз үчүн чох әһәмијјәтли бир сыра гәрарла-рын (өсліндә гануларын), о сырадан Азербайчанда һәрби вәзијјәт е-лан едил-мәси (19 ијун), Азербайчан Милли Ор-дусунун (Корпусунун) јарадылмасы (26 ијун), Азербайчан дилинин дөвләт ди-ли е-лан олунмасы (27 ијун), нәһәјәт, **АЗӘРБАЈЧАН ХАЛГ ЧҮМҲУРИЈЈӘТИ-НИН ДӨВЛӘТ БАЈРАҒЫНЫН ТӘСДИҒ ЕДИЛМӘСИ** (24 ијун) ҺАҒҒЫНДА гәрарларын гәбул едилмәси илә тарихи јаддашымыза дахил олмушдур...

Бу тарихи һадисәләри хатырламапдә мәғсәдимиз бир сыра күтләви информ-саяи васитәләриндә үчрәнкли милли бә-јагчымызын илк дөфә олараг Көнчәдә галдырылдыгы һаггында мә-луматларын, еләчә дә, 1918-чи илдә мөвчуд олмуш вә мүхтәлиф вахтларда гәбул едилмиш ики ајры дөвләт бәјагчынын маһијјәти-нин изаһында раст кәлинин дәлашыг-лыг вә јанлышлыгылары арадан галдыр-маг, охучуларда тарихи һөвигәт һаггында дүзкүн тәсәввүрүн формалашмасына һәһмәт олмагдан ибарәтдир.

Тарихи реаллыг беләдир ки, Фәтәли хан Хојскинин рәһбәрлик етдији Азербайчанын Мүвәггәти Һөкүмәтинин 24 ијун 1918-чи ил тарихли гәрары илә үзә-риндә ағ рәнкли ајпара вә сәккизкүшәли улдуз тәсвири олан гырмызы рәнк-ли бәјаг Азербайчан Халг Чүмһуријјә-

тинин дөвләт бәјагчы кими гәбул едил-ди. Охучуларда чатдырмагы өзүмә борч биләрәм ки, бу бәјаг Османлы импери-торлугунун XVIII әсрин сонундан (бу дөврәдәк јалныз ајпарадан ибарәт гыр-мызы Османлы бәјагына III Солтан Сә-лимин дөврүндә сәккизкүшәли улдуз эләвә едилмишиди) XIX әсрин 50-чи ил-ләриндәк (Солтан Абдулмөчәдин һаки-мијјәтинин сон илләриндә сәккизкүшә-ли улдуз бешкүшәли илә әвәз едилди вә бүгүнкү Түркијә Чүмһуријјәтинин мил-ли бәјагы һәмин дөврдән мөвчуддур) мөвчуд олмуш үзәриндә ағ рәнкли ај-пара вә сәккизкүшәли улдуз тәсвири олан гырмызы рәнкли дөвләт бәјагын-дан ибарәт иди. О дөврдә бә-зиләри бу бәјагын гәбулдунун Азербайчанын түрк дүнјасынын бир парчасы олдуғу мән-асыны ифадә етдијини дүшүнүрдүләр. Фәкһимизчә, Османлы Императорлугу-нун өскі бәјагчынын кәнчә Азербайчан Чүмһуријјәтинин дөвләт бәјагчы кими гәбул едилмәси, шүбһәсиз, о заман Кән-чәтә јаранмыш тарихи-сийаси вә һәрби вәзијјәтин тә-сирри кими гижмәтләндири-лә биләр. Сөзсүз, сонрагы тарихи һа-дисәләр, хүсусән һәмин бәјагдан им-тин едилмәси вә онун јерилә јени үч-рәнкли милли бәјагчымызын гәбул едилмәси бу фикри сәјләмәјә бизә әсас верир. Белә ки, 1918-чи ил сентјабрын 15-дә түркләрдән вә азербайчанлылардан төшкил олунмуш хиласкар миссийәли Гафгаз Ислам Ордусунун кәмәји илә Ба-кы дүшмәнләрдән азад олунур, үч күн сонра Азербайчан Һөкүмәти Көнчәдән Бақыја кәчүр, Бақы Азербайчан Халг Чүмһуријјәтинин пајтахты е-лан едил-ди. Азербайчан милли һөкүмәти дөвләт гуручулугу сәһәсиндә башладыгы мөһ-тәшәм тәдбирләрини кенишләндирмәк вә инкишаф етдирмәк имканы газаныр. Лакин Еиринчи Дүнја мұһарибәсиндә мөғлүб олмуш Османлы императорлугу Мудрос мұгавиләсинә кәрә өз гошунла-рынны Азербайчандан чәкмәк мөчбуријјә-тиндә галыр, инкилис ордусунун коман-даны кенерал В. Томсонун гошунлары илә Бақыја дахил олур...

Белә бир көркин тарихи шәрәитә бах-мајараг, Азербайчан Халг Чүмһуријјәти Назарләр Шурасы 1918-чи ил ноябрын 9-да һөкүмәтин башчысы Фәтәли хан Хојскинин мә-рузәси әсасында Азербай-чанын јени үчрәнкли — мави, гырмызы, јашыл золаглардан ибарәт вә үзәриндә ағ рәнкли ајпара вә сәккизкүшәли ул-дуз тәсвири олан милли бәјагчынын тәс-диг едилмәси һаггында гәрар гәбул едир (Бу һагда бах: Фәтәли хан Хојски, Һәјат

вә фәалијјәти. (Сәһәд вә материаллар). Бақы, «Азербайчан» нәшријјаты, 1998, с. 32).

Демәли, бу күн Азербайчан Респуб-ликасы үзәриндә далгаланан мүғәддәс ДӨВЛӘТ БАЈРАҒЫМЫЗ — милли бә-јагчымыз илк дөфә 80 ил бундан өнчә, 1918-чи ил ноябрын 9-да Бақыда, Азербайчан Чүмһуријјәти Назарләр Шу-расынын јерләндији бинада (индики Азербайчан Дөвләт Нефт Ширкәтинин јер-ләндији, о заманки нефт миллиончусу Се-јид Мирбабаевнин мүлкүндә) гәбул едил-миш вә галдырылмышдыр. Бизчә, һәр ил 9 НОЈАБР КҮНҮ ҮЧРӘНКЛИ МИЛ-ЛИ БАЈРАҒЫМЫЗЫН ЈАРАНМАСЫ КҮНҮ кими хатырланмалы, буну мү-әсир кәнчилијә дәриндән вә әтрафлы чат-дырмалыјыг. Биз бу тарихи күнү һеч вахт униутмамалыјыг...

Лакин милли бәјагчымыз гәбул ед-илән заман во ондан сонрагы дөврләрдә чохајлы тәзјигләрә мә-руз галмыш бә-зи һалларда онун галдырылмасы ја јасаг едилмиш, ја да мөҗдудлашдырылмыш-дыр. Белә ки, инкилис команданы кенерал В. Томсон 17 ноябр 1918-чи илдә Бақыја дахил оlanda Биринчи Дүнја мұ-һарибәсиндә галиб дөвләтләр олан Ин-килтәрә, АЕИШ, Франса вә Италијанын бәјаглары илә жанашы, Азербайчан Халг Чүмһуријјәтинин үчрәнкли дөвләт бә-јагчынын да галдырылдыгыны көрдүк-дә Азербайчан бәјагчынын кәтүрүлмәси-ни әмр етмишдир... Сонралар исе о, мил-ли бәјагчымызын јалныз Азербайчан Парламентинин ичласларынын кечирил-дији күнләрдә Парламент бинасы үзә-риндә галдырылмасына ичәзә вермишиди. Бу гадага вә јасаглар 1919-чу илин ав-густунадәк, јә-һин инкилис гошунлары Бақыны төрк еденәдәк давам етмишдир...

Азербайчан бәјагчынын тарихиндә ән шәрәфли, јадгагалан күнләрдән бири 7 декабр 1918-чи илдә Шәргдә илк Азербайчан Халг Чүмһуријјәти Парламентинин ачылышы заманы олмуш, милли бә-јагчымыз Парламент бинасы (бәјүк ме-сәһәнт вә миллиончу К. З. Тагыјевин Гыз мәктәбинин, индики Әлјазмалары Инсти-тутунун бинасында) үзәриндә галды-рылмышдыр. Белә ки, Азербайчан Халг Чүмһуријјәтинин илк парламентинин (Мәчлис-Мә-буасынын) биринчи ичла-сыны ачан Азербайчан Милли Шурасы-нын сәдри М. Ә. Рәсулзадә үчрәнкли милли бәјагчымыза хитабән, онун әбәди олараг башларымыз үзәриндә јүксәл-чәјинә сонсуз инамыны ифадә едәрәк демишдир: «...МҮСТӘГИЛ АЗӘРБАЈ-ЧАНЫ ТӘМСИЛ ЕДӘН О ҮЧ БОЈАЛЫ БАЈРАҒЫ ШУРАЈИ-МИЛЛИ ГАЛ-ДЫРМЫШ ТҮРК БҮРРИЈЈӘТИ, ИС-ЛАМ МӘДӘНИЈЈӘТИ ВӘ МҮЯСИР АВ-

РОПА ИГТИДАРИ-ӘБРАНАНӘСИНИ (демократиясыны — Ә. Г.) ТӘМСИЛ ЕДӘН БУ ҮЧ БОЈАЛЫ БАЈРАГ ДАЙ-МА БАШЛАРЫМЫЗЫН ҮСТҮНДӘ ЕБТИЗАЗ ЕДӨЧӨКДИР. БИР ДӘФӘ ГАЛДЫРЫЛМЫШ БАЈРАГ, БИР ДА-ҒА БИМӨЛӘЧӨКДИР. (Курсив мәним-дир — Ә. Г.) (Мә-буслар јерләриндән галхыр, шиддәтли алгышлар узун мүд-дәт давам едир). Мән буна иман еди-рәм. Мәним бу иманымы миллиләтләрин гәлбәндә доғмуш олан әмәл күнәши ишыгландырыр. Бу күнәш бир даһа үфул етмәјчөк...» (Азербайчан Халг Чүмһуријјәти (1918—1920), Парламент. (Стенографик һесабаглар). Бақы, «Азербайчан» нәшријјаты, 1988, I чилд, с. 34).

Азербайчан Чүмһуријјәти Парламен-тинин илк ичласында милли бәјагчы-мызла бағлы милләт вәкилләринин ке-чирдији бәјүк һиссләрдән бәһс едән Үзејир Һачыбәјов өзүнүн «Азербайчан» гәзетиндә (1918, № 60) чап етдирдији «Тарихи күн» адлы мәғаләсиндә белә јазырды:

«Парламентимиз ачылды. Көрдүк... Парламан имарәтинин ичиндә зинәт чүм-ләсиндән чалаби-диггәт олан шеј — гүл-мәгли дејилди, бәлкә маһијјәти-милли вә сийаси дејдикчә баһа олан ҮЧРӘНК-ЛИ БАЈРАҒЫМЫЗ иди.

Мәммәд Әмин Рәсулзадә фәхр ет-мәли нитгиндә «Бу бәјаг ендирилмәз!» — дедикдә бүтүн мәчлис ајага галхыб әл чала-чала бәјаглары саламларкән тәәс-сүраты-фөвғәләдәмдән башымын түк-ләри биз-биз дурду...» (Бах: Азербайчан Демократик Республикасы. Тарих, ичти-май-сийаси вә әдәби-мәдәни һәјат. (Мәғ-ләләр топлусу). Бақы, 1992. Тәртиб ед-әни Виләјет Гулијев. с. 128).

Көрүндүјү кими, даһи Үзејир Һачы-бәјовун Парламент бинасында һәр шеј-дән гижмәтли вә диггәти чөлб едән, мил-ли маһијјәти вә сийаси әһәмијјәтинә кө-рә ән дөјәрли варлығын — милли бә-јагчымызын олдуғуну, онун һеч вахт ен-дирилмәјчөјјини ешидәндә исе кечир-дији бәјага олан ифтихар, севки, мә-һәббәт вә сәјги дудуғларыны думмамағ, һәмин үлви һиссләри онунла биркә ке-чирмәмәк мүмкүн дејил... Белә, бу һә-мин үлви вә мүғәддәс дудуғлар иди ки, Парламентин илк ичласында ону М. Ә. Рәсулзадә «Әвәт, әфәндиләр, БУ КҮН ФИРГӘ әһтираслары, шәхси гәрәзләри вә бүтүн бу кими вәтән вә милләт гәјә-си гаршысында сәһит галан гәрәзләр атылмалы, ВӘТӘН ГАҒҒЫСЫ, МИЛЛӘТ ДУЛҒУСУ ҺӘР ШЕЈДӘН ЈҮКСӘК ТУ-ТУЛМАЛЫДЫР». (Курсив мәнимдир — Ә. Г.) шөкліндә, Фәтәли хан Хојски исе «Мөһтәрәм Азербайчан парламенти ә-за-сы! Бу күнкү күн Азербайчан үчүн бә-

жүк, азиз, мүбарек күндүр ки, јухумуа- да көрмөздүк, өглимизе көлмөздү. Бу күн о күндүр ки, мухтаријјети элинизе алдыңыз һөкүмөт вәкаләтиле бу бајрам күнү Сизи вә Сизинле бәрабәр өзүмүзү дө тәбрик едирәм... Гүвәмиз гәдәр вә- зифәмизи ифа етдик. Һәлә чох шеј едә биләмәмишк, амма буну сүр'әтлә дејә биләрәм ки, һөкүмәтин нәгсанлары илә бәрабәр јол көстәрән ишыгы улдуза бу суал олунмушдур: **МИЛЛӘТИН ҺҮГҮ- ГҮ, ИСТИГЛАЛЫ, ҺҮРРИЈЈӘТИ!**...» (Курсив мөһимдир — **Ә. Г.**) кими ифа- дө етмишдиләр.

Вә ибрәтамиз һалдыр ки, һәр үч шәхәјјәт ејни арзу вә амил уғрунда — Азәрбајчанын мүстәғиллијини әбәди- лијә, милли бајрағымызын башлары- мыз үзәриндә даим јүксәлмәси наминә һахыны бунә сәсләјирдиләр ки, **ВӘТӘН РАҒЫСЫ, МИЛЛӘТ ДУҒҒУСУ** һәр чүр фирғә (партија) еһтирасларындан, шәх- си гәрәзләрдән уца тутулмалы, **МИЛЛИ МӘНАФЕ, ВӘТӘН ВӘ МИЛЛӘТ ГАЈӘ- СИ** һәр шејдән јүксәкдә дајанмалыдыр!.. Мәнчә бу принципләр бу күн XXI әс- рин астанасында Азәрбајчанымызын мүстәғиллијини, милли азадлығымы- зын әбәдилијә, дөнмәзлијә вә сарсыл- мазлығы наминә һәмишә мүгәддәс идеа- лымыз, милли амалымыз олмалыдыр...

Лакин, чох тәссүф ки, о илләрдә бу белә олмады. Сонрақы тарихи-сијаси просесләр Азәрбајчанын мүстәғиллији- ни горујуб сахламага, үчрәнкли милли бајрағымызын башларымыз үзәриндә әбәди далғаланмасыны тәмин етмәјә им- кан вермәди...

Азәрбајчан Президенти мөһтәрәм Һеј- дәр Әлијев Азәрбајчан Халг Чүмһуријјә- тиниң 80 иллијинә һәср олунмуш тән- тәнәли мәрәсимдә онун сүгутунун сәбәб- ләриндән данышаркән чох һағлы оларат демишдир: «1920-чи ил апрелин 27—28- дә Азәрбајчан Халг Чүмһуријјәти өз фәалијјәтини сона чатдырмышдыр. О вахт, шүбһәсиз ки, Халг Чүмһуријјәти- ниң өз фәалијјәтини давам етдирмәси ар- тыг мүмкүн олмамышдыр. Бунун сәбәб- ләри чохдур. Күман едирәм ки, бизим тарихчиләр бу сәбәбләри доғру-дүзкүн, әдаләтлә арашдырачағлар. Мәлумдур ки, бир тәрәфдән Русијадә артыг һаки- мијјәти күчләндирән коммунист-болше- вик һакимијјәти Русијанын кечмиш әразисиниң һамысына һаким олмаг ис- тәјирди. Икинчи тәрәфдән дә Азәрбај- чан дахилиндә чох зиддијјәтли просес- ләр кедирди. Парламентдә ајры-ајры партијалар бир-бири илә рәғәбәт, һаки- мијјәт уғрунда мүбаризә апарырды. Шүбһәсиз ки, бунлар да Халг Чүмһуриј- јәтиниң фәалијјәтини зөифләдирди. Белә бир шәраитдә Азәрбајчан Халг Чүм- һуријјәти, илк Азәрбајчан Демократик Дөвләти — һөкүмәти сүгут етди...» («Азәрбајчан» гәзети, 28.05.98, № 121).

Һәғигәтән дахили зиддијјәтләр, пар- тијаларарасы мүбаризәләр вә харичи мүдахилә — Совет Русијасынын XI Ғы- зыл ордусунун Азәрбајчаны ишғалы нә- тичәсәндә «Инсанлара һуријјәт, мил- ләтләрә истиғлал» амалы илә јарадылан Азәрбајчан Халг Чүмһуријјәти деҗрил- ди, сүгут етди вә һәмин Чүмһуријјәтин мүгәддәс идеалынын — мүстәғиллијиниң рәмзи олан үчрәнкли милли бајрағымыз 1920-чи ил мајын 3-дә Азәрбајчан Пар- ламентиниң бинасы үзәриндән ендирил- ди...

Азәрбајчанын үчрәнкли милли бајра- ғынын Азәрбајчан Парламенти үзәрин- дән ендириләрәк әвәзиндә үзәриндә оғат-чөкчә олан ғырмызы болшевик бајрағынын галдырылмасындан үрәк ағысы илә сөз ачан М. Ә. Рәсулзадә 1923-чү илдә чап олунмуш «Азәрбајчан Чүмһуријјәти» китабында үчрәнкли бај- рағымызын мүгәддәс јүксәкликдән, учалдылан јерә дејил, Азәрбајчан хал- ғынын, кәнчлијиниң үрәјинә ендијини вә онун һачанса јенидән әбәдијјәтә јүксәл- чәјинә олан сонсуз инамыбы белә ифа- дө едирди:

...**АЗӘРБАЈЧАН БАЈРАҒЫ — АЗӘР- БАЈЧАН ҺҮРРИЈЈӘТ ВӘ ИСТИГЛА- ЛЫНЫН БУ МҮГӘДДӘС ТИМСАЛЫ ЕУ КҮН БАҚЫНЫН, КӘНЧӘНИН ВӘ САИР АЗӘРБАЈЧАН БИЛАДЫНЫН (өлкәсиниң — Ә. Г.) ҮСТҮНДӘН ЕН- МИШ, фәғәт, нәрәјә?... ЕШГИ-ИСТИГ- ЛАЛ ИЛӘ ЈАНАН ВӘ ҺӘСРӘТИ-ҺҮР- РИЈЈӘТЛӘ СЫЗЛАЈАН АЗӘРИ КӘНЧ- ЛИЈИНИН ҮРӘЈИ ЈАРЫЛСА, БУ БАЈ- РАҒЫН ОРДА МӘНГҮШ ОЛДУҒУ КӨ- РҮЛӘР.** Әвәт, һеч бир заман Азәрбај- чан халгы бу гәдәр һәзин бир һәсрәт дујмамышды. Һанкы кәјлүјү, һанкы әм- ләјә, һанкы мүнәввәр вә ја әснафы дин- ләсәниз «АЗӘРБАЈЧАН»дан јана-ја- хыла бәһс едәр. Азәрбајчан дөври- ист- иглалына болшевикләр-мүсават дөврү дејирләр. Фәғәт, халг бу дөврә **АЗӘР- БАЈЧАН ДӨВРҮ** дејир... халгын дүшүн- чәсиндә **АЗӘРБАЈЧАН МӘФҺУМУ ЧОҒРАФИ БИР МӘНАДАН ЗИЈАДӘ ФИКИР ВӘ ӘМӘЛ ШӘКЛИНДӘ ТӘ- ЧӘССҮМ ЕДИЈОР, ИСТИГЛАЛ ХАРИ- ЧИНДӘ ОНУН ҮЧҮН БИР АЗӘРБАЈ- ЧАН ЈОХДУР**» (М. Ә. Рәсулзадә. Азәр- бајчан Чүмһуријјәти. Бақы, 1990, с. 95).

Чүмһуријјәт илләрини һағлы оларат «Истиғлал, һуријјәт дөврү» кими сә- чијјәләндирән М. Ә. Рәсулзадә доғру де- јирди ки, Азәрбајчан халгы «истиғлал харичиндә онун үчүн бир Азәрбајчан ол- мадығы» һәғигәтини артыг дәрк етмиш, аздығын, истиғлалын, мүстәғиллијин нә олдуғуну аңламышдыр. Мәһз бунә кәрә дә о, зорла ендирилмиш милли бајрағымызын мүтләг јенидән јүксәк- ләрә галдырылачағына инанырды вә бу мүгәддәс ишин сона чатдырылмасынын Азәрбајчан кәнчлијиниң өһдәсинә дүш-

дүјүнү хүсуси вурғулајараг никбинлик вә узағкәрәкликлә јазырлы: «**ЕЈ КӘНЧ- ЛИК! СӘНИН ӨҒДӘНДӘ БӨЈҮК ВӘ- ЗИФӘ ВАР. СӘНДӘН ӘВВӘЛКИ НӘ- СИЛ ЈОХДАН БИР БАЈРАГ, МҮГӘД- ДӘС БИР ИДЕАЛ РӘМЗИ ЈАРАТДЫ, ОНУ МИН МҮШКҮЛӘТЛӘ ЈҮКСӘЛ- ДӨРӘК ДЕДИ КИ, «БИР КӨРӘ ЈҮКСӘ- ЛӘН БАЈРАГ БИР ДАҒА ЕНМӘЗ!**».

Әтбәттә ки, сән онун үмидини ғырма- јачаг, бу күн парламент бинасы үзәрин- дән азырларын јаныг үрәкләринә енди- рилмиш бу бајрагы тәқрар о бина үзә- ринә дикчөкчә вә бу јолда ја газы, ја шә- һид олачагсан!» (Азәрбајчан Демокра- тик Республикасы. Бақы, 1992, с. 161).

Азәрбајчанын чагдаш тарихи әсрин әзәтләриндә милли истиғлал мүбаризе- ниң бөјүк узағкәрәкликлә сөјләдији «Јох- дан јарадылмыш вә милләтимизин үрә- јинә ендирилмиш мүгәддәс азадлыг рәм- зиниң» — үчрәнкли милли бајрағымы- зын әбәди оларат мүгәддәслијә јүксәл- чәјә инамынын доғрулуғуну сүбут ет- ди. Чүмһуријјәтин сүгутундан сонрақы тарихи һадисәлә вә просесләр көстәр- ди ки, коммунист-совет режиминиң һәр чүр тәзјиг вә мәјдудлијјәтләринә баҳма- јараг, Азәрбајчан халғыны, Азәрбајчан кәнчлијини милли азадлыг, мүстәғиллик, истиғлал идеаллары вә арзулары һеч вахт тәрк етмәмишдир. Азәрбајчан Чүм- һуријјәтин «милли сәрвәтимиз, тари- химизин парлаг сәһифәси» кими дәләр- ләндирән Азәрбајчан Президенти Һеј- дәр Әлијевин бөјүк мүдрәкликлә дејтији кими «Азәрбајчан Демократик Республи- касы илк дәфә милли азадлыг, мүстәғил- лик тохумларыны бүтүн Азәрбајчана сәпди. Бу тохумлар узун мүддәтдән сон- ра чүчәрди, бој атды вә нәһајәт, 1991- чи илдә Азәрбајчан јенидән өз дөвләт мүстәғиллијини әлдә етди» (Һ. Әлијев. Мүстәғиллијимиз әбәдидир. Бақы, 1997, III ч. с. 455).

Лакин Азәрбајчан Республикасынын мүстәғиллик әлдә етмәсиндән хејли әв- вәл, Азәрбајчан Халг Чүмһуријјәтинин 1920-чи ил мајын 3-дә азадлыг севәр хал- ғымызын гәлбинә ендирилмиш мүгәддәс истиғлал рәмзи — **ҮЧРӘНКЛИ МИЛЛИ ДӨВЛӘТ БАЈРАҒЫМЫЗ 70 ИЛ СОН- РА 1990-чы ИЛ НОЈАБРЫН 17-дә ГӘ- ДИМ АЗӘРБАЈЧАН ДИЈАРЫ НАХЧЫ-**

ВАНДА, ХХ ӘСРИН БӨЈҮК СИЈАСӘТ- ЧИСИ ВӘ ДӨВЛӘТ ХАДИМИ МӨҒТӘ- РӘМ ПРЕЗИДЕНТИМИЗ ҺЕЈДӘР ӘЛИ- ЈЕВИН ТӘШӘВВҮСУ ВӘ РӘҒБӘРЛИЈИ ИЛӘ НАХЧЫВАН МУХТАР РЕСПУБ- ЛИКАСЫНЫН ДӨВЛӘТ БАЈРАҒЫ КИ- МИ ГӘБУЛ ЕДИЛӘРӘК ЈҮКСӘКЛӘРӘ ГАЛДЫРЫЛДЫ.

Нахчыван Мухтар Республикасы Али Мәчлисиниң вәсәдәти вә тәләби илә 1991-чи ил февралын 5-дә Азәрбајчан Республикасы Али Совети «Азәрбајчан Республикасынын Дөвләт бајрагы һағ- ғында Азәрбајчан Республикасынын Га- нуну»ну гәбул етди. Бу Конститусија Гануну илә (05.02.91, № 17-ХII) үчрәнк- ли милли бајрағымыз Азәрбајчан Рес- публикасынын Дөвләт бајрағы кими тәсдиг едилди вә бу мүгәддәс истиғлал рәмзимиң бүтүн Азәрбајчан үзәриндә далғаланмага башлады...

Аз мүддәтдән сонра «Азәрбајчан Рес- публикасынын Дөвләт мүстәғиллији һағ- ғында Конститусија Акты» (18 октябр 1991-чи ил) илә Азәрбајчан Республика- сы өзүнүн дөвләт мүстәғиллијини елан етди. Илк оларат Түркијә Чүмһуријјәти өлкәмизин мүстәғиллијини таныды. Бө- јүк өндөр М. К. Ататүркүн вахтилә сөј- ләдији «Азәрбајчан бајрағыны Түрки- јә бајрағы јанында Түркијә сәмасында далғаланмасыны көрмәк бүтүн миллә- тимиз үчүн бөјүк бир бајрамдыр» сөз- ләри артыг һәғигәтә чеврилди... Тәкчә Түркијәнин дејил, дүнјанын бир чох дөвләтләриниң сәмасында Азәрбајчан сәфирликләр үзәриндә **АЗӘРБАЈЧАН БАЈРАҒЫ** — мүстәғиллијимизин мү- гәддәс рәмзи далғаланмагдадыр...

Бу да севиндиричи һалдыр ки, Азәр- бајчан Республикасы 1992-чи ил мартын 2-дә Бирләшмиш Милләтләр Тәшкила- тынын үзлүјүнә гәбул едилди вә һәмин тәшкилатын Нју-Йоркдакы иғамәтһаһы- ның гаршысында дүнјанын 180-дән ар- тыг мүстәғил дөвләтиниң бајрағлары илә бир сырада Азәрбајчан бајрағы да дал- ғаланмагдадыр. Азәрбајчан Республи- касы бу күн үчрәнкли милли, дөвләт бајрағымыз алтында мөһтәрәм Прези- дентимиз Һејдәр Әлијевин рәһбәрлији нә мүстәғиллик јолларында инамла ирәлиләјир...

(Арды вәр)

ДИПЛОМДАНСОНРАКЫ ТӘҺСИЛ ИСЛАҤАТЫН ОБЪЕКТИ КИМИ

Рәһим АҒАМАЛЫЈЕВ,

Азәрбајҗан Республикасы Тәһсил
Назирлији кадрлар идарәсинин
рәиси.

Азәрбајҗан Республикасынын Тәһсил Гануна мувафиг олараг өлкәмиздә һәр бир адамын бүтүн өмрү боју һәјатыны мушајиәт едән мәктәбәгәдәр тәрбијә, үмумтәһсил, техники пешә, орта ихтисас һазырлығы, али тәһсил, али тәһсилдән сонрақы тәһсил илә јанашы, ихтисасартырма вә јенидәнһазырланманы, еләчә дә шәхси тәһсили өзүндә бирләшдирән фасиләсиз тәһсилиң вәһид системи мөвҗуддур. Фасиләсиз тәһсилиң ајрылмас һиссәси олан дипломдансонрақы тәһсиллә игтисадијатын 600 минә јахын рәһбәр ишчи вә мүтәхәссиси әһатә олуңур ки, бунлардан да 230 минә гәдәри педагожи кадрлардыр. Ајдын мәсәләдир ки, педагожи кадрларын ихтисасынын артырылмасы, педагожи кадрларын дипломдансонрақы тәһсили һәлледиҗи саһәдир. Чүнки диҗәр категоријалы-ихтисаслы кадрларын дипломдансонрақы тәһсили дә мәһз педагожи кадрлар тәрәфиндән һәјатә кечирилик. һазырда орта үмумтәһсил вә пешә-ихтисас мәктәбләринин, еләчә дә мәктәбәгәдәр вә мәктәбдәнкәнар тәрбијә мүәссисәләринин педагожи кадрлары өз ихтисасларыны Азәрбајҗан Педагожи Кадрларын Ихтисасынын Артырылмасы вә Јенидән һазырланмасы Баш Институту вә онун Ләнкәран вә Шәки филиалларында, Нахчыван МР Мүәллимләри Тәкмилләшдирмә Институтунда, Кәңчә зона Мүәллимләри Тәкмилләшдирмә Институтунда, Бақы шәһәри Педагожи Кадрларын Ихтисасартырма Институтунда, али мәктәбләрин мувафиг ихтисасартырма факултәләриндә вә база кафедраларында, башга сөзлә, Тәһсил Назирлији системинин

дипломдансонрақы тәһсил шәбәкәсиндә артырырлар.

Истәр Советләр бирлији дөврүндә, истәрсә дә сонрақы илк дөврләрдә педагожи кадрларын ихтисасынын артырылмасы вә јенидәнһазырланмасы ишиндә нәгсанлар, чатышмазлыглар олмуш вә мүәјјән объектив вә субъектив сәбәбләрдән һал-һазырда да онларын бир һиссәси мушаһидә едиллик. Бу бир данылмаз һәгигәтдир.

Бир аз кәријә нәзәр сәлсаг, кәрәриҗ ки, Советләр бирлији дөврүндә јухарыдан инзибати-амирлик принципи әсас кәтүрүләрәк, бүтөвлүкдә һәмјин өлкә үчүн вәһид ихтисасартырма планы вә програмы тәртиб олуңур, курсун дөврүлүк мүддәти (5 илдә бир дәфә), онун мәзмуну, форма, метод вә васитәләри бүтүн реҗионлар үчүн ејниләшдирилир, сәрт шаблончулуға — планчылыға јол верилдикди. Реҗионун хүсусијәтләри, тәләб вә еһтијачлары, милли адәт вә әнәнәләри, конкрет субъектин еһтијачлары нәзәрә алынмырды. Конкрет олараг нә мүәссисәнин, нә дә мәзунун еһтијачлары өдәнилмир, нәтиҗәдә ихтисасартырма тәһсили јалныз план хәтиринә апарылырды.

Тоталитар реҗим дағылдыгдан сонра кадрларын ихтисасынын артырылмасы ишиндәки чәтинликләр бирдән-бирә даһа габарыг шәкилдә үзә чыхды. Торпагларымызын 20 фаизинин ермәни ишғалчылары тәрәфиндән зәбт едилмәси, чохсајль тәһлим-тәрбијә мүәссисәләринин дағыдылыб виран гојулмасы вә бунуңла әләгәдар бир миллионә јахын гачыгын вә даими јашәјыш јерләрини тәрк етмиш көчкүнлә бирликдә мү-

әллимләрин јурд-јуваларындан дидәркин дүшмәси, республикада баш верән мәлүм һадисәләр, өлкә игтисадијатынын зәифлији педагожи кадрларын дипломдансонрақы тәһсили системинә дә мүәјјән мәһнадә зәрбә вурду. Тәһсилә гојулан дөвләт вәсаитинин азлығы, мүәллимләрин мадди вәзијәтинин ашағы сәвијәдә олмасы, методик тәһминатын чатышмамасы, бир сыра елми-методик журналларын нәшринин дағандырылмасы ихтисасартырма-нын кејфијәтинә мәнфи тәһсир кәстәрди, хүсусилә узаг рајон вә кәнд мәктәбләриндән курсларә е'зам едилмәнин мәлүм чәтинликләри, е'замијә хәрчләринин өдәнилмәмәси вә һәддиндән артыг азлығы ихтисасартырма курс планларынын бөјүк кәсрләрлә јеринә јетирилмәсилә нәтичәләнди.

1994-чү илдән башлајараг, Тәһсил Назирлији тәрәфиндән дипломдансонрақы тәһсилиң һүгүги-норматив базасынын там шәкилдә јарадылмасы вә иҗра үчүн јерләрә кәндәрилмәси просеси, фактики олараг бу ишдә бир гәдәр чанланма јаратдыса да, тәһсилиң бүтүн пилләләриндә олдуғу кими, дипломдансонрақы тәһсил пилләси дә јеңи игтисади мүнәсибәтләрә кечидин — базар мүнәсибәтләринин формалашмасы тәһсириндән кәнарда гәлә билмәди. Ајдын мәсәләдир ки, белә бир шәраитдә бу пилләдә дә конкрет ислаһатлар апарылмалы, гаршыја объектив, субъектив сәбәбләр үзүндән чыхан проблемләр олдуғу кими рејимләндирилмәли, чыхыш јоллары кәстәрилмәли вә конкрет механизмләрин тәтбигилә позитив нәтичәләр әлдә едилмәлидир.

Үмумиликдә кәтүрдүкдә кадрларын ихтисасынын артырылмасы вә јенидән һазырланмасы системиндә мөвҗуд олан проблемләри ашағыдакы кими групплашдырмаг олар:

1. Ихтисасартырма-нын дөврү олараг һәкмән 5 илдә бир дәфә тәшкили өзүнү доғрултмур.

2. Ихтисасартырма курсларынын педагожи кадрларын аттестасијасынын нәтичәләри вә стимуллашдырма механизмләри илә әләгәләндирилмәсиндә конкрет систем јохдур.

3. Курслар тәшкил едиләркән динләјичиләрин һазырлыг сәвијәси, ма-раг вә еһтијачлары нәзәрә алынмыр.

4. Ихтисасартырма курсунун нәтичәләринә кәрә педагожи кадрларын ихтисас сәвијәсиндә конкрет дәјишиклик һисс олуңмур.

5. Курсдангабагы вә курсдансонрақы мәрһәләләрин әләгәси көзләнилмир, курслар шәхси тәһсиллә тамәмләнмир.

6. Дипломдансонрақы тәһсилиң һуманистлији, һуманитарлығы бир чох һалларда нәзәрә алынмыр, демократиклик көзләнилмир, тәһсилиң мәзмуну дөврүн тәләбләриндән кери галыр.

7. Курсларда актив тәһлим методларына, ишкүзар ојунларә, тәһлим-јени технолокијаларынын тәтбигинә, компүтер тәһлиминә, информасија тәһминатына аз әһәмијәт верилир.

8. Ихтисасартырма-нын чевиклији, онун формаларынын (әјани, гијаби, әјани-гијаби, күндүз-ахшам, өзүнү-тәһсил вә с.) мүхтәлифлији көзләнилмир. Тәһлим-формасы, мүддәти (ғыса мүддәтли, ајлыг, иллик вә с.) вә мәзмуну (дифференциаллашдырылмыш, интеҗратив, вариатив вә с.) динләјичи илә разылыг әсасында мүәјјән едилмир. Контракт (мүгавилә) системләри тәтбиг олуңмур.

9. Ихтисасартырма-нын шәбәкәсини, мәзмунуну мүәјјәнләшдирән стандартлар күнүн тәләбләринә ча-вәб вермир.

10. Ихтисасартырма саһәсиндә хәриҗи әләгәләр реаллашдырылмыш, дүнја тәһриүбәсинин өјрәнилмәси вә тәтбиги үзрә ишләр чох ләнк кәдир.

11. Ихтисасартырмаја аид елми-методик әдәбијат сон дәрәчә аздыр вә бу саһәдә демәк олар ки, елми-тәдқиғат ишләри апарылмир.

12. Дипломдансонрақы тәһсилиң үстүн малијәләшдирилмәси, мадди-техники базасынын күчләндирилмәси истиҗамәтиндә апарылан ишләр ганеедиҗи дејил вә с.

Тәһсил Назирлији системи үзрә тәһлим-тәрбијә мүәссисәләри педагожи кадрларынын ихтисасынын артырылмасы саһәсиндә ислаһатларын апарылмасы заманы илк нөвбәдә

педагожи технологијаларын, төһилин мазмунунун, мүчэррэд маариф эн'әнэлэринин көһнөлмөси, дипломдансонракы төһил системинин чевик олмамасы, төһил хидмэтлэринин стандартлылыгы, жүксэк ихтисаслы педагожи кадрларын азлыгы вә сәвијјэсинин кифајет гәдәр жүксэк олмамасы, педагожи кадрларын јенидән һазырланмасы вә ихтисасынын артырылмасы үзрә конкрет механизмләр топлусунун азлыгы, мадди-техники базанын зәифлији, дәвләт тәрәфиндән дипломдансонракы төһил мүәссисәләри үчүн али мәктәбләрә нисбәтән вәсаитин аз ајрылмасы проблемлэрин һәллини хејли чәтинләшдирир.

Фасиләсиз төһил системиндә дипломдансонракы төһилин мүһүм ролу, онун мүтәхәссисләрин, еләчә дә бүтүн сәвијјәләрдә рәһбәр ишчиләрин шәхсиндә чәмијјәтин интеллектуал потенциалынын жүксәлдилмәси вә зәңкинләшдирилмәси үчүн бирбаша мәс'ул вә чавабдәһ олмасы илә үзвү сурәтдә бағлыдыр. Бунларла әлагәдәр «һазырда дипломдансонракы төһилин ихтисасартырма пилләси үзрә апарылачаг ислаһатларын әсас стратеги истигамәтләри нечә олмалыдыр?» суалына чаваб тапмаға чалышаг.

Көһнә системин төчрүбәси кестәрир ки, инзибати-амирлик вә рәһбәр кадрларын сәрт номенклатура гәјдасында төјин едилмәси принципи шәраитиндә ихтисасартырманын дәврү олараг кечирилмәси кадрларын еффеktivлији саһәсиндә көзләнилән нәтичәни вермирди. Она көрә дә мүасир шәраитдә бу ишә јени формада јанашылмалы, мүтәхәссис вә рәһбәр кадрларын еһтијачларынын өдәнилмәсинә хидмәт едән мәгсәдјәнлү принцип әсас көтүрүлмәли, ихтисасартырма төдбирләри «сифариш әсасында», «еһтијача көрә» һәјата кечирилмәлидир.

Заман фактору дипломдансонракы төһилин социал әһәмийјәтини нәинки артырыр, һәм дә габилитетли мүтәхәссис вә рәһбәрләрин диагностикасы вә сечилмәси үсулларыны елми сурәтдә әсасландырыр, онларын мә'нәви, интеллектуал вә пе-

шә бахымындан инкишафы үчүн оптимал шәраит јаратмағы төләб едир. һазырда мүтәхәссисләрин истәнилән јердә, истәнилән вахт, истәнилән мазмунда төһил алмалары үчүн бүтүн манеәләри арадан галдырмаг, ихтисасартырманын, һәмчинин дә јенидән һазырланманын интенсив педагожи вә информасија технологијаларына кечмәк зәруридир.

Дипломдансонракы төһил системинин үстүн инкишафы педагожи-психоложи, елми-методик, кадр, төшкилати, малијјә-игтисәди, информасија, мадди-техники, һүгуги төминат васитәләри илә реаллашдырылмалыдыр.

Бүтүн бунлар тамын (вахидин) алт системләри кими мејдана чыхыр вә бу алт системләр ја јенидән јарадылмалы, ја да әсаслы сурәтдә ишләнилмәли, проселәрә мүасир механизмләр тәтбиғ олунмалыдыр. Дипломдансонракы төһил системиндә јени педагожи вә информасија технологијаларынын практики истигамәтләри күчләндирилмәли, мүәссисәләрин төләбатлары вә еһтијачлары әсас көтүрүлмәлидир. Бу заман ихтисасартырма вә јенидән һазырланманын мазмуну, нөвләри, форма вә мүддәтләри әсл реаллыға мүвафигләшдириләрәк чевик төдрис планы вә програмларынын, кадрларын шәхси төһили үчүн дәрсликләрин вә төдрис вәсаитләринин вә мүвафиг чохвариантлы тестләрин һазырланмасы төмин едилмәлидир.

Елми-методик төминатын, јени педагожи јанашмаларын төлим практикасына тәтбиғи вә реаллашдырылмасы мәгсәдилә ихтисасартырма төдрис мүәссисәләри базасында, республиканын өн габагчыл технологија илә ишләјән мүәссисәләри дахилиндә хүсуси экспериментал вә габагчыл төчрүбә мәркәзләри јарадылмалы, јени истәһсал технологијалары ишләниб сынагдан кечирилмәли, онлар нәзәри олараг үмумиләшдириләрәк актив төлим методлары, форма вә васитәләри илә курс динләјичиләринә чатдырылмалыдыр. Базар игтисәдијјатына, мүасир техника вә технологијалара, јени идарәетмә

механизмләринә кечилмәси илә әлагәдәр ихтисасартырма төдрис мүәссисәләринә (институт, факултә вә курслара) елми-методик көмәк күчләндирилмәли, бу мәгсәдлә саһәләр үзрә (педагожи-психоложи вә ихтисас һазырлыгы) ихтисасартырма төдрис мүәссисәләринин елми-практик мәркәзләри јарадылмалыдыр. Педагожи кадрларын ихтисасынын артырылмасы вә јенидән һазырланмасы үзрә белә бир елми-практик мәркәз нәзәријјә илә төчрүбәнин интеграсијасыны мүтләг төмин етмәлидир. Бу заман төдрис, елм вә истәһсалын интеграсијасы земининдә тәсәррүфат һесабли принципләрә ишләјән төдрис-елм-истәһсалат бирликләринин јарадылмасы вә онларын потенциал имканларындан сәмәрәли истифадә олунмасы мәсәләси дә нәзәрдән гачырылмамалыдыр. Үмумийјәтлә исә, мүстәгил республиканын дипломдансонракы төһил Академијасынын јарадылмасы да сон дәрәчә зәрури аддым кими гиймәтләндирилмәлидир.

Дипломдансонракы фасиләсиз төһил системинин кадр төминаты жүксәк сәвијјәли елми, педагожи-психоложи вә үмуммәдәни һазырлыға малик педагожи кадрларын сечилмәсини, һазырланмасыны вә јерләшдирилмәсини, еләчә дә дипломдансонракы төһилин гејри-формал бөлмәләри үчүн кадр һазырлыгыны һәјата кечирмәји төләб едир. Дипломдансонракы төһил мүәссисәләринин бириндә (јахшы олар ки, мүвафиг елми-практик мәркәзи олан төдрис мүәссисәсиндә) һәмин мүәссисәләрдә дәрәс дејән профсор-мүәллим һејәтинин һазырланмасы системи јарадылмалы, онлара актив төлимин јени педагожи вә информасија технологијаларынын, габагчыл педагожи төчрүбәнин ејрадилмәси төмин едилмәлидир. Бурада мүасир төләбләрә чаваб верән мүтәхәссис-технологларын һазырланмасы, онларын педагожи-психоложи, үмуммәдәни вә методик сәвијјәсинин жүксәлдилмәси өн план чәкилмәлидир. Дипломдансонракы төһил мүәссисәләринин проффессор-мүәллим һејәтинин педагожи имканларынын диагностикасы,

онларын сечилмәси вә аттестасија-сынын елми сурәтдә әсасландырылмасы гәјдалары, мадди стимуллашдырылмасы, елми-тәдгигат вә елми-методик ишләрдә иштирак етмәк имканларынын кенишләндирилмәси, јениликләри мәнимсәјиб курс динләјичиләринә чатдырмаг үчүн харичи өлкәләрә е'зам едилмәси нәзәрдә тутулмалы, бу саһәдә дәвләтләрасы вә дикәр сазиш вә протоколларда һәмин истигамәт үчүн нәзәрдә тутулан мүддәәлар реаллашдырылмалыдыр. Дипломдансонракы төһилин структур-төшкилати төминаты үчүн һәр бир мүтәхәссис вә рәһбәр ишчинин бир шәхсийјәт кими пешә вә ихтисас төһилинин төдрис мүәссисәләриндә, еләчә дә өзүнү төһил јолу илә формалашдырылмасы һүгуги чәһәтдән регламентләшдирилмәли вә онлазын төләбатларынын максимум өдәнилмәси үчүн оптимал имкан, шәраит јарадылмалыдыр. Дипломдансонракы төһил системиндә чалышан педагожи кадрларын әмәк һаггы али мәктәбләрдә вә истәһсалатда ишләјәнләрин әмәк һаггындан жүксәк олмалыдыр. Бунун үчүн онлара верилән категоријалар механизминә јенидән бахылмалыдыр.

Ихтисасартырма вә јенидән һазырланма төдрис мүәссисәләринин ишдә өзүнү доғрултмуш формалары саҳланылмагла чевик төһил структурларынын, төдрис-елм-истәһсалат комплексләринин, кичик кооператив вә акционер төһил структурларынын јарадылмасы да зәруридир. Белә структурлар мүәссисәләрин актуал төһил төләбатларына ујғун оператив шәкилдә дәјишилмә габилитетинә малик олмагла өзүнү доғрултмадыгда дәрһал ләғв едилә биләр. Чевиклик ихтисасартырма вә јенидән һазырланманын нөвләринин, мүддәтләринин, мазмунунун вә формаларынын, төдрис мүәссисәләри типинин дәјишкәнлији, проффессор-мүәллим һејәти вә динләјичи категоријаларынын нөвбәләшмәси илә әлагәдәрдыр.

«Али мәктәб — истәһсалат—ЕТИ» типли төдрис комплексләринин вә онун мүвафиг алтернатив вариантларынын јарадылмасына да хүсуси диггәт јетирмәк, хүсусила интенсив

методларла гыса мүддәтләрдә ихтисасартырма вә јенидәнһазырланманың һәјата кечирилмәсини тәшкил етмәк иғтисади чәһәтдән сәрфәлидир. Дипломдансонракы фәсиләсиз тәһсил харичи өлкәләрлә бирликдә, мүштәрәк тәһсил структурларының јарадылмасы да күнүн ваҗиб тәләбидир.

Модул принципи үзәриндә гурулан вә вахта керә вариатив олан мүхтәлиф тәдрис дөврүлүјү истәнилән мүтәхәссисә тәһсил алмағ үчүн фәрди програм сечмәјә вә беләликлә дә дипломдансонракы тәһсил демократиклијинин тәмин едилмәсинә кәтириб чыхарыр. Топланан баллар (зачот, ваһидләри, едәнилән кредитләр) системи бу принципи тәлимин мәзмуну, форма вә методларының вәрислији принципинин инкишаф сәвијјәси илә үзвү сурәтдә әләгәләндирмәјә реал көмәк кәстәрилмәлидир. Тәдрис дөврләри вә топланан баллар гыса вә узунмүддәтли курсларын дүзкүн нөзбәләшмәсини тәмин етмәлидир.

Дипломдансонракы тәһсил тәшкилати функцияларына тәдрис мүәссисәләринин тәләбат вә еһтијачларына, еләчә дә базар иғтисадијәти шәраитиндә малијјә-иғтисади имканларына керә динләјичиләрин поток вә груп шәклиндә (фәрди програмларын реалізәси дә бура дахил олунур) бирләшдирилмәси вәзифәси дә дахилдир. Бу вә ја диҗәр мәшғәлә нөвүнә олан сифариш вә ошарлығы керә динләјичиләрин мәгсәдли сечиминдән дә истифадә етмәк лазымдыр. Бу «јухарыдан» верилмиш тәдрис планы вә програмлары илә дејил, нәзәрдә тутулан динләјичи группларының еһтијач вә тәләбләри әсасында ишләниб һазырланан тәлимин мәзмуну илә реаллашдырылмалыдыр. Белә јанашманың реал просесә тәтбиғи тәһсил саһәсиндә мүтәхәссис вә рәһбәр ишчиләрин еһтијач вә тәләбатларының ашқара чыхарылыб мүәјјәнләшдирилмәси үчүн бејүк гүвә сәрф етмәји, тәһсил хидмәтләринин реклам вә маркетингини гајдаја салмағы, мүхтәлиф нөвләрдә, мүддәтләрдә вә мәгсәдләрлә апарылан ихтисасартырма вә јенидәнһазырланма тәдбирләри үчүн јүксәк

ихтисаслы профессор-мүәллим һејәтини, о чүмләдән харичдән дәвәт олунан мүтәхәссисләрин комплекләшдирилмәсини тәләб едир.

Дипломдансонракы тәһсил структурларының һүғуғи тәминатының мәгсәди конкрет истигамәт үзрә фәалијјәт вә инкишафы тәнзимләјән вә дәғиг ишләјән норматив-һүғуғ механизмләрини јаратмағдан ибарәтдир. Бу мәгсәдлә дипломдансонракы тәһсил системинә мүнәсибәтдә онларын фәалијјәт саһәләрини, пешә вә социал групплары һүғуғ вә вәзифәләрини хүсуси регламентләшдиричи сәнәдләрлә мөһкәмләндирмәк лазымдыр.

Мүтәхәссис, тәдрис мүәссисәси вә динләјичинин ишләдији мүәссисә арасында үчтәрәfli мүғавиләнин бағланмасы һағгында хүсуси әсасналын дә һазырланмасы, тәсдиғ олунмасы вә тәтбиғи сон дәрәчә ваҗибдир. Бурада тәрәфләрин гаршылығы өһдәликләри, аттестасија гајдалары, ихтисасартырманын вә аттестасијаның нәтичәләриндән асылы оларағ вәзифә статусу, әмәк һағгы вә диҗәр мадди стимуллашдырма факторлары әкс олунмалыдыр. Бу чүр мүғавиләләрин һазырланмасына вә онларын јеринә јетирилмәсинә нәзәрәти кадрлар үзрә менежер вә һәмкарлар иттифағы органларының әмәкдашы тәмин етмәлидир.

Ғәбул едилән ганунверичилик актларында дипломдансонракы тәһсил системинин мәгсәд вә вәзифәләри, онун малијјә-иғтисади, мадди-техники, идарә-структур, кадр вә педагожи тәминаты просесләри әкс олунмалы, бүтүн мүтәхәссисләрин вә рәһбәр ишчиләрин социал мүдәфиәси тәмин едилмәлидир. Бу заман фәсиләсиз дипломдансонракы тәһсил системинин идарә едилмәси мәркәзи органлардан асылы олмајарағ, јерли органлар арасында сәләһијјәтләрин сәмәрәли бөлүшдүрүлмәсинә әсасланмалыдыр. Мәлумдур ки, десентралізасија (әкс-мәркәзләшмә) идарәетмәнин тәшкилат функциясы кими чевиклик, ашқарлығ вә демократија принципләринин терәмәсидир. Она керә десентралізасија малијјә вәсәитинин вә мадди-техники еһтијатла-

рын деконцентрасијасы илә мүшәјјәт едилән сәләһијјәтләрин «јухарыдан ашағыја» верилмәси илә һәјата кечирилмәлидир. Бунунла белә, «шағули», «үфиғи» идарәетмә структурларының да јарадылмасы чох ваҗибдир.

Дипломдансонракы тәһсил идарәетмә системиндә елми-методик вә експерт шураларының ролуну артырмағ лазымдыр. Бунлар гисмән саһә, груп мүәссисәләри сәвијјәсиндә олмалыдыр. Бураја идарә вә пешә группларының нүмајәндәләри илә јанашы һөкүмәт тәрәфиндән Ғәбул едилән Ғәрар вә төвсијәләрдә нәзәрә алынған тәшкилатлар да дахил ола биләр.

Базар иғтисадијјәти на кечид вә республиканың, реҗионларын, мүәссисәләрин, о чүмләдән дипломдансонракы тәһсил системи тәдрис мүәссисәләринин там мүстәғиллији шәраитиндә Тәһсил Назирлијинин функциялары да хејли дәјишир. Онун әсас вәзифәләри дипломдансонракы тәһсил вәзијјәтини мүн-тәзәм оларағ җијмәтләндирмәкдән, бу просеси дағм әләгәләндирмәкдән, тәнзимләмәкдән, информасија тәминатыны һәјата кечирмәкдән, онун бејнәлхалг инкишаф сәвијјәсиндә прогнозлашдырмасыны апармағдан, дипломдансонракы тәһсил вәзијјәти һағгында аналитик мәрузәләр һазырламағдан, инкишафа даир ганунверичи органла вә һөкүмәтә тәклифләр вермәкдән, ганунверичилик актлары вә узунмүддәтли фәалијјәт нормативләри, мүәсир тәләбләр сәвијјәсиндә тәһсил стандартлары һазырламағдан, мухтаријјәт газанмағ мәгсәдилә тәдрис мүәссисәләрини аттестасија, акредитасија, лисензијалашдырма вә саирә кими просесләрә чәлб етмәкдән, дипломдансонракы тәһсил саһәсиндә тәдғигат програмларыны вә експериментал лајиһәләри реаллашдырмағдан, бу саһәдә бејнәлхалг әмәкдашылығы мөһкәмләндирмәкдән ибарәт олур.

Малијјә-иғтисад вә мадди-техники тәминат, тәһсил бирбаша гејри-истеһсал саһәси кими шәрһ олунмасы вә бунун нәтичәсиндә тәһсил малијјәләшдирилмәсинин галығ принципинин јаратдығы проблемлә-

рин арадан Ғалдырылмасы илә сых әләғәдардыр. Истәнилән пешә тәһсил кими дипломдансонракы тәһсил дә «мәнави истеһсал» саһәсинә аиддир вә мүәллимин мәһсулар әмәји мөһз елә бунун әсасында ашқар олунур. Әмәк базарына чыхарылан специфик «мәһсул» мүтәхәссисин фәалијјәт Ғабиллијјәти, ишчинин ихтисаслығы сәвијјәсидир ки, бунун артымы үчүн дә мөһз мүәллимин өзү, онун шәхсиндә тәдрис мүәссисәси вә бүтөвлүкдә исе дипломдансонракы тәһсил системи там мәс'улијјәт дашыыр. Мүтәхәссисин һазырланмасы вә ихтисасының артырылмасы онун истеһсал етдији мадди вә мәнави дәјәрләрлә бирләшир. Мәһсулун дәјәри нә гәдәр јүксәк оларса, мүтәхәссисин кејфијјәти дә бир о гәдәр јүксәк олур вә демәли, әмәк базарында онун һазырлығына сәрф едилән хәрч дә чох олмалыдыр. Бир дә ки, бу чәкилән хәрчләр фактики оларағ өзүнү доғрултмалыдыр. Јәни, тәһсил системиндә «истеһсал едилән мәһсул» мүтләғ өз дәјәринә үјғүн газанч кәтирмәлидир. Дөвләт стратеги әһәмийәтли һәмин саһәдән бир нөв стратеги газанч өлдә етмәлидир. Бүтүн бунлар базар мүнәсибәтләрини тәнзимләјән дәјәр ганунун фәалијјәти үчүн шәраит јаратмалыдыр.

Дипломдансонракы тәһсил системи ишиндә базар иғтисадијјәтиның конкрет механизмләринин тәтбиғи проблеминин јалныз белә консептуал һәлли маһијјәтчә малијјә-иғтисади вә мадди-техники тәминат мәсәләсини һәлл едир. Дәјәр ганунун дүзкүн тәтбиғи илә тәдрис мүәссисәләринин сертификасија, лисензијалашдырма мәсәләләри өз тәби һәллини тапа биләр, профессор-мүәллим һејәти әмәјинин үстүнлүјү, онун әмәјинин лајигинчә җијмәтләндирилмәси реаллашар. Дипломдансонракы тәһсил иғтисади механизминин диҗәр проблемләри јалныз гисмән һәлл едилсә дә, мүәсир шәраитдә јухарыда гејд олунанлара мүтләғ кетмәк лазымдыр.

Дипломдансонракы тәһсил системи, дөвләт вә ичтимай органларын, мүәссисәләрин, кооператив вә

акционер чөмийтлөрүнүн, елчө да ихтисасартырма тәдрис мүәссисәләринин гүввә вә имканларыны бирләшдирән игтисади механизм чевик вә чохчөһәтли олмалыдыр.

Һал-һазырда һәмин проблемин һәллинин бир-бирини тамамлајан ики јолу вардыр:

— малијјәләшдирмәнин бүдчә нәрмативләри илә ишләјән ихтисасартырма вә јенидәнһазырланма тәдрис мүәссисәләринин сахланмасы;

— өзәл ихтисасартырма вә јенидәнһазырланма тәдрис мүәссисәләри (груплары) шәбәкәсинин кенишләндирилмәси;

— дипломдансонракы девләт тәһсил мүәссисәләриндә өзүнүмалијјәләшдирмә, еләвә кәлир кәтирмә, газанч әлдә етмә, әдәнишли мүгавиләләр механизмләринә кечид.

Мүәссисәләр дахилиндә курсларын статусунун артырылмасы сәһәсиндә ихтисасартырма институтларына бөјүк игтисади мүстәгиллик верилмәлидир, лакин тамлыгла базар игтисадијјатына кечилдикдә белә тәһсил хидмәтләринин «мәһсуллашдырылмасы» просеси нәзарәтсиз бурахыла билмәз. Бу мәһнада ихтисасартырма тәдрис мүәссисәләринә елми-методик рәһбәрлији вә мүәсир формалы нәзарәти тәһмин едән структурларын олмасы да ваҗибдир.

Республикада тәһсил ислаһатынын, о чүмлөдән дипломдансонракы тәһсил ислаһатынын гејд олунан истигамәтләрдә мүвәффәгијјәтлә апарылмасы илә 230 миндән артыг педагожи кадрын дүнја стандартларына мүвафиг һазырлығына, јарадычы фәалијјәт үсулларынын тәтбигинә, ән мүәсир педагожи технолокијалара, габагчыл дүнја төчрүбәсинә јијәләнмәсинә наил олмаг мүмкүндүр.

Бу тәкзиболунмаз фактлар чөмийјәтин социал-игтисади мүнәсибәтләриндә истәнилән дәјишикликләр шәраитиндә даими дәјәрләри, мөһз инсанын шәхсијјәт потенциалы, онун јениләшән фәалијјәтинин әсл субъекти олмаг габилијјәтини объектив реаллыға чевирә биләр. Она көрә дә дипломдансонракы фәсиләсиз тәһсили нәтичәси олараг педагожи кадр вә тәһсил меҗеҗрләри, башга сөзлә, конкрет субъект инкишафын јалныз бир вәситәси кими дејил, һәм дә онун мәҗсәди кими нәзәрдән кечирилик.

Дипломдансонракы тәһсил мәһнаги истәһсалын спесифик сферасы илә мејдана чыхыр ки, онун да мәһсулу — мүтәхәссис шәхсијјәтинин әмәли габилијјәтинин артымы, үмуми мәдәнијјәт вә мәһнавијјәтинин, пәшә вә ичтимай функцијаларынын, лајигли вә мәс'улијјәтли иш јеринә јетирмәк имканларынын јүксәлмәси, јени идеја, технолокија вә гәррәрларын маддиләшмәси, өзүнү инкишаф имканлары илә тәһмин олунмасы, фәјдалы ишинин елмитөчрүби вә әмәли дәјәринин јүксәлдилмәсидир ки, бүтүн бунларын нәтичәси дә өлкәдә тәһсили кејфијјәтинин артмасында өзүнү бүрүзә верә биләчәкдир. Дипломдансонракы тәһсили фәсиләсизлијини јарадан амил кими педагожи кадрларын инкишафа доғру еһтијачы чөмийјәтин реал тәләбатынын тәһмин едилмәси вәситәсилә һәјјәтә кечирилмәлидир.

Ајдын мәсәләдир ки, бүтүн јухарыда өз әксини тапан мүддәалар, фактики олараг дипломдансонракы тәһсил системиндә апарылмасы ваҗиб олән ислаһатлар пакетинә дахил едилик реаллашдырылдығы тәгдирдә јүксәк нәтичәли сон мәҗсәдләрә наил олмаг мүмкүндүр.

ИЧМАЛ МӨВЗУЛАРЫН ТӘДРИСИ ПРОБЛЕМ ЈАРАДЫР

Асја БӘКИРОВА,

педагожи елмләр намизәди.

Тәһлим просесиндә һәр бир јазычы вә шаирин јарадычылығы үзәриндә әтрафлы дајанмаг, онун гәләминин мәһсулу олән нүмунәләри әјрылығда, һәртәрәфли тәһлил етмәк имкан харичиндәдир. Үмумтәһсил мәктәбләриндә әдәбијјәтшүнәслиг елминин әсәсләри, даһа сәчијјәви чөһәтләри өјрәдилмәдир... Әслиндә, әдәбијјәт програмлары вә дәрсликләриндә әдәбијјәтин парлаг улдузлары, онларын шаһ әсәрләри шакирдләрә тәгдим олунур. Әдәбијјәтин кениш миғјасы нәзәрә алынараг, програм вә дәрсликләрә дахил олән сәнәткарлар, онларын бәди ијарадычылығы нүмунәләри группашдырылараг ашағыдакы шәкилдә шакирдләрә чатдырылыр. а) хүләсә шәкилдә; б) очерк шәкилдә; в) синифдәнхарич оху јолу илә; г) мүстәгил мүталиә јолу илә.

Орта үмумтәһсил мәктәбләриндә шакирдләрә мүхтәсәр әдәбијјәт тарихи курсу үзрә әдәби билик, әсәсән, очерк шәкилдә верилир, јәһни јарадычылығы үзәриндә кениш дајанылмасы програмда нәзәрдә тутулан јазычынын, јахуд шаирин әсәрләри нүмунәсиндә шакирдләрә әјры-әјры дөврләрдә әдәбијјәтин мөвҗејини, ичтимай һәјјәт һадисәләринә олән мүнәсибәтини өјрәнирләр. һәјјәт һадисәләринә сөз сәнәткарларынын мүнәсибәти мүәјјән ичтимай мүһитдә формалашыр, чүнки сөз сәнәткарларынын јарадычылығыны дөврүн әдәби мүһитиндән әјры тәсәввүр етмәк чәтиндир.

М. Ф. Ахундовун јарадычылығына Тифлис мүһитинин гүввәтли тәһсири данылмаздыр. Демәли, јазычынын јарадычылығы онун јашадығы дөврлә әриш-әрғач кими әләгәдардыр. Она көрә дә IX—XI си-

нифләрдә очерк шәкилдә өјрәдилән сәнәткарларын јарадычылығы хүсусијјәтләрини шакирдләрә ләзыми шәкилдә чатдырмаг үчүн онларын фәалијјәт кәстәрдикләри ичтимай, сијјәси, әдәби мүһит һағғында мүәјјән тәсәввүр јаратмаг ләзымдыр.

Әдәбијјәтдан програм вә дәрсликләрин арашдырылмасы вә тәһлилиндән ајдын олур ки, бу зәрурәтә сон вахтлар әмәл етмәјә тәшәббүс кәстәрилир. Фиқир ајдынлығы үчүн әдәбијјәт програмларында бу истигамәтдә ирәли сүрүлән тәләбә нәзәр салмаг кифәјәтдир: «Бәди ијарадычылығы тарихи инкишафында өјрәдилмәси, мәнимсәдилмәси мәҗсәдилә мүхтәлиф тарихи мәрһәләләр үзрә ичмал мөвзuları верилир. Бу заман Азәрбајҗан әдәбијјәти инкишафынын әсәс чөһәтләри тәдрис едилән әдибләрин јарадычылығы хүсусијјәтләри илә әләгәдар өјрәдилир». (Үмумтәһсил мәктәбләрин V—XI синифләри үчүн әдәбијјәт програмлары. «Маариф», Бақы, 1986, сәһ. 9).

1994-чү илдә гәбул олунмуш програмда исә дејилир: «Мүхтәлиф дөврләрин гаршылығлы әләгәсини, мүхтәлиф јазычыларын јарадычылығыны бирләшдирән идејалары, әдәби просесин инкишафындакы вәрислији ајдынлашдыран ичмал мөвзuları мәктәб әдәбијјәт курсунун тамлығыны, бүтөвлүјүнү тәһмин едән вәситә јериндә чыхыш едир». (Орта үмумтәһсил мәктәбләринин V—XI синифләри үчүн әдәбијјәт програмы», «Өјрәтмән», Бақы, 1994, сәһ. 38).

Бу тәләб 30-чу илләрдән сонра тәртиб олунан, демәк олар ки, бүтүн програмларда ирәли сүрүлүр вә һәр ичмал мөвзусунун өјрәдилмә-

сиңә 2—4 саат (әлбәттә, тәдрис планында әдәбијат тәдрисинә аҗрылан вахтын имканы дахилиндә) вахт аҗрылыр.

Һазырда мәктәблиләрин истифадәсиндә олан дәрәс китабларынын нүмунәсиндә әдәби хуласәҗә аҗрылан јәри нәзәрдән кечирәк: IX синиф үчүн 366 сәһифәлик әдәбијат дәрәслијинин 60 сәһифәси, X синиф үчүн 425 сәһифәлик әдәбијат дәрәслијинин 97 сәһифәси, XI синиф үчүн 365 сәһифәлик әдәбијат дәрәслијинин 92 сәһифәси ичмалларә һәср олунур. Бу, тәлим материалынын тәхминән 20—25 фаизини тәшкил едир.

Кечән онилликләрдә әдәбијат дәрәсликләриндәки ичмалларын шакирдләр тәрәфиндән чәтин мәнимсәнилдјиндән һәмишә шикајәт едилдјинин чанлы шаһидијик. Аҗры-аҗры дөврләрдә педагожи мәтбуатда бу барәдә мұхтәлиф јазылар да дәрч олунмушдур. Көрүнүр, бундан һеч бир нәтичә чыхарылмамыш вә мөвчуд дәрәсликләрдә даһа кениш ичмал мөвзулар верилмишдир. Фиқир ајдынлығы үчүн XI синиф дәрәсликләриндә (кечмиш вә индики) ичмал мөвзуларын һәчминки вә орада шакирдләрә чатдырылмасы нәзәрдә тутулмуш фактлары мүғәјисәли нәзәрдән кечирәк. Мәсәлән, әввәлки дәрәсликдә дөрд ичмала 36 сәһифә, индики дәрәсликдә исә ејни сәјдә ичмала 91 сәһифә јер верилир.

Республикамыз мүстәгиллик јолуна гәдәм гојдугдан сонра тәһсил сәһәсиндә көклү ислаһатларә, хүсусилә програм вә дәрәсликләрин јенидән ишләнмәсинә зәрурәт јаранды. Јәни програмлар тәртиб едилди, онун әсәсиндә дәрәсликләр јазылды. Бир нечә илдир ки, һәммин дәрәсликләр мәктәблиләрин истифадәсиндәдир.

Гаршыја белә бир суал чыхыр: јени програм, хүсусилә орадаки ичмал мөвзулар шакирдләр тәрәфиндән нечә мәнимсәнилир? Суала объектә чаваб вермәк үчүн бу вә ја дијәр мөвзу үзрә тәдгигат апарыб, мәктәб тәчрүбәсиндән чыхыш етмәк ләзымдыр. Белә бир һәјәти зәрурәти нәзәрә алыб аҗры-аҗры дөврләрин әдәби хуласәсини ве-

рән ичмалларын өјрәдилмәси вә зијјәтини, гаршыја чыхан чәтинликләри мөјјәнләшдирмәҗә чалышды.

Мәктәбләрдә апарылан мұшаһидәләрдән мәлум олду ки, IX—XI синиф дәрәсликләриндә верилмиш әдәби хуласәләр ичмал мөвзулар әввәлки илләрдә олдуғу кими, јенә дә шакирдләр тәрәфиндән чәтин мәнимсәнилир. Мұхтәлиф мәктәбләрдә алынан нәтичәни үмумиләшдирдикдә, орта мәнимсәмә фаизи 45 олду ки, шүбһәсиз, буну гәнаәтләндириши һесап етмәк олмаз.

Мүәллимләрин мәсәләҗә мұнасибәтини өјрәнмәк мәгсәдилә мәктәбләрдә мұсаһибәләр апарды. Илләрдән бәри үмумтәһсил мәктәбләринин мұхтәлиф синифләриндә әдәбијат тәдрис едән мүәллимләрин ичмал мөвзуларә мұнасибәти һаггында объектә тәсәвүр јаратмаг мәгсәдилә бәзиләринин фиқирләрини олдуғу кими вермәји фәјдалы һесап едирик. Бакы шәһәри, Нәсимин рајонундаки 44 сәјлы орта мәктәбин методист мүәллими Әскәрова Рүбәбә XI синиф үчүн әдәбијат дәрәслијиндә верилән ичмалларә әләгәдар ссрғумуза чаваб олараг билдирир: «Беш илә јахын бир мүддәтдә мәктәбләрдә истифадә едилән бу дәрәсликләрин тәләсик јазылмасы орадаки материалларын өјрәдиши характеринә мәнфи тәһсир кәстәрмишдир. Филологи тәмајулун күчлүлүјү онларын практик истигамәтини зәифләтмишдир. Нәтичә етибарилә даһа чох тәфәрүаты әкс етдирән, һәддән артыг фактларә јүкләнмиш дәрәсликләр јаранмышдыр. Хүсусилә јухары синифләр үчүн дәрәсликләрдә гыса әдәбијат тарихинин хуласә едилмәси нәзәрдә тутулдуғундан һәммин дәрәсликләрдә бу чәһәтләр даһа чох һисс едилмәкдәдир.

Мәлум олдуғу кими, әдәбијат тарихинин инкишафыны даһа габарыг шәкилдә ифадә едән, онун мұхтәлиф дөврләрини үмумиләшдирән хуласәләрдир. Орта үмумтәһсил мәктәбләри үчүн әдәбијат дәрәсликләриндә белә материаллар ичмал мөвзулар адланыр ки, һазыркы дәрәсликләрдә бу тип материаллардан тәбии олараг истифадә едилмишдир. Лакин тәчрүбә кәстәрир

ки, һазырда истифадәдә олан дәрәсликләрдәки ичмал мөвзулар үзрә материаллар тәлим просесиндә чәтинликләр јарадыр. Онларын бәзи мөзmun вә структур хүсусијјәтләри бүтөвлүкдә мөјјән дөвр үчүн әдәби просесин өзүнәмәхсус чәһәтләрини мәнимсәмәҗә манә олур...».

XI синиф үчүн әдәбијат дәрәсликләриндәки ичмал материалларын ашағыдаки кими үмумиләшдирмәк мүмкүндүр:

1. Дәрәсликдәки ичмал мөвзулар үзрә верилмиш материалларын һәчминки кенишдир: мәсәлән, «20—30-чу илләрдә әдәбијат» (21 сәһ.), «Мұһачирәт әдәбијаты» (13 сәһ.), «80—90-чы илләрдә әдәбијат» (30 сәһ.) Аҗрылмыш вахт әрзиндә онлары кечиб гуртармаг мүмкүн олмур. «Репрессия вә әдәбијат» мөвзусунун мөзмуну исә чох гыса олдуғундан дөвр һаггында тәсәвүр јаратмыр.

2. Ичмал мөвзуларда даһа чох дөврүн сијәси сәчијјәсини ачыгламаҗә мөјл кәстәрилир, лакин һәммин дөврдә әдәбијатын конкрет вәзифәси ајдынлашдырылмыш, сәнәткарларын адларынын садаланмасы формал характер дашыыр.

3. Ичмал мөвзуларда сијәси вәзијјәтлә бағлы ирәли сүрүлмүш фиқирләрдә думанлылыг, гејри-конкретлик һисс олунур: мәсәлән, 20—30-чу илләрин сијәси аб-һавасы ајдын шәрһ едилмир. Чәнуби Азәрбајҗан әдәби просесиндән сөз ачыларкән дөврүн конкрет тәләбләри кәстәрилмир...

4. Ичмал мөвзулар үзрә материаллар тәлим үчүн ишләнәркән онда вәһид структур хүсусијјәтләрин көзләнилмәси тәләб олунур. Материалда белә бир ардычылыгы кәзләнилмәсинә шидди еһтијәч дујулур: а) ичтимаи-сијәси вәзијјәт; б) поезия; в) нәср; г) драматуркија; ғ) әдәби тәнгид.

5. Ичмал мөвзулар үзрә материалларын шәрһиндә бәзән елми үслубун тәләбләри тәм көзләнилмир. Дәрәслијин 104-чү сәһифәсиндә охујуруг: «Гәриблијин Азәрбајҗанда, онун јазылы әдәбијатында вә фольклорунда өзүнәмәхсус бир доғмалыг, мунислик мөғамы вар. Мү-

һачирин, гәрибин, кимсәсизин тәләјинә халг һеч заман бикәнә галмамыш, онларә әлиндән кәлән көмәји етмәји, тәләјин амансыз зәрбәләринә мәрүз галан бу адамларын мүшкүләрини ачмағы, јараларына мөлһәм гојмағы өзүнә мәнәви борҗ билмишдир».

«Етираф едәк ки, Б. Азәрәғлунун шәрһләриндән ситат кәтирмәк чәтиндир. Јәни бу шәрһләри парчаламаҗә адамын әли кәлмир. Ән истијәј күнүндә узун мүддәт тәшнә галмыш јолчу бир ичим сују бир нәфәсә нечә башына чәкирсә, Азәрәғлунун Чәнуб шәрһләрини дә әлинә алдынмы, илк мисраларыны охудунму, даһа јерә гоја билмәзсән» (сәһ. 227—228) вә с.

Бу чүр шәрһ шакирдә јад олдуғундан, онун сәвијјәсинә ујғун кәлмәдијиндән мәнимсәмәни чәтинләшдирир. Шакирд конкретликдән узаг белә балағәтли шәрһин мәһијјәтини изаһ едә билмир.

6. Ичмал мөвзулар үзрә шакирдләрин мүстәгил ишләрини тәшкил етмәҗә имкан јарадан суал вә тапшырыглар системи материаллары әһәтә етмир, јекнәсәкдир. Бир нечә нүмунә: «20—30-чу илләр әдәбијатынын башлыча хүсусијјәтләри һансылардыр?» (сәһ. 30); «40—50-чи илләр әдәбијатынын ән сәчијјәви хүсусијјәтләрини ачыглајын», (сәһ. 152); «80—90-чы илләр әдәбијатынын ән әләмәтдар һадисәләри һансылардыр?» (сәһ. 331).

Бакы шәһәриндәки 239 сәјлы мәктәбин методист мүәллими Афәт Әһмәдова ссрғумуза мұнасибәтини белә билдирир:

«Јухары синифләрдә Әдәбијат программында олан ичмал мөвзуларынын верилмәси, өјрәдилмәси һәмишә бөјүк әһәмијјәт кәсб етмишдир. Тәчрүбәдән белә мәлум олур ки, ичмал мөвзуларынын шакирдләрә јахшы чатдырылмасы, дөврүн ичтимаи-сијәси һадисәләринин шәрһи, әдәби фактларын әһәтәли тәһлили сәнәткарларын јарадычылыг хүсусијјәтләринин мәнимсәнилмәсинә кениш имкан јарадыр. Буна көрә дә мән ичмал мөвзуларыны тәдрис едәркән шакирдләрин дигәтини хүсуси олараг һәммин дөв-

рүн ичтимаи-сијаси һадисәләринә јөнәлдирәм.

Сон илләрдә мәктәблиләрин истифадәсиндә олан дәрсликләрин башдансовду јазылмасы истәр-истәмәз һәм мүәллимләри, һәм дә шакирдләри чашбаш салыр. Мүәллимләр сәјсиз-һесабыз мүәллифләрин вә әсәрләрин һаһысыны бир нечә саат әрзиндә шакирдләрә мәнһисәтмәкдә четинлик чәкир. Беләликлә, шакирдләрдә фәннә мараг азалыр. Дәрс жүкү азалмаг әвәзинә, даһа да артыр. Мән XI синиф дәрслижинин ичмал мөвзуларындан бир дөвр үзәриндә фикримиз чәмләшдирмәк истәјирәм. «20—30-чу илләрдә әдәбијјат» ичмалына програм үзәрә 3 саат вахт ајрылыб. Дәрсликдәки бу ичмалда о гәдәр әсәр ады чәкилир ки, 3 саата нә биз онларын һаггында әтрафлы мәлүмат верә билир, нә дә шакирдләр дејиләнләри гаврајыб јадда сахлајырлар. Шакирдләрин сјрта мәктәбдә охумалары гәтијјән нәзәрә алынмајыб. О гәдәр долашыглыг, анлашылмазлыг вар ки, һаггында дүшүнмәк, фикирләшмәк олмур. Бу гәдәр ағыз материаллары орта мәктәбә кәтирмәк нә дәрәчәдә доғрудур? һәм ин материалларын орта мәктәб дәрслижинә салынмасы лазым билинибсә, бәс онда али мәктәбдә, хүсусилә филолокија факултәсиндә теләбәләр нәләри әјрәнәчәкләр?

«20—30-чу илләрдә әдәбијјат» мөвзусунда ичмала 22 сәһифә ајрылдығы һалда, она аид чәми 2 суал гојулуб: 1) 20—30-чу илләр әдәбијјатынын башлыча хүсусијјәтләри һансылардыр? 2) Бу илләрдә Азәрбајҗандәки ичтимаи-әдәби просәслә әдәби тәнгидин гаршылыгы әлагәләри һаггында нә дејә биләрсиниз? Чох анлашылмаз, гәрибә бир мәнтиг!

Мүһачирәт әдәбијјатына да 3 саат вахт верилиб. О гәдәр мүәллиф (Әлибәј һүсәјнзадә, Әһмәд Ағаоглу, Сәмәд Ағаоглу, Мәммәд Әмин Рәсулзадә, Мирзә Бала Мәммәдзадә, Әлимәрданбәј Толчубашов, Чәјһун һачыбәјов, Әһмәд Чәфәрроғлу, Әбүлваһаб Јурдсәвәр, Алмаз Илдырым, Банин Үммүлбану, Мәһәммәд Садиг Аран, һүсәјн Чамал Јанар, Тәјмур Атәшли, Муса Зәјәм, Нағы

Шејхзаманлы, Ибраһим Арслан, Әли Азәртәкин вә онларча дикәрләри) адлар садаланыр ки, онлары анчаг һәм ин саһәдә тәдгигат апаран мүтәхәссисләр, тәдгигатчылар арашдырар, әјрәнә биләрләр».

Мүәллимләрдән алынан чаваблардан белә бир гәнаәтә кәлмәк мүмкүндүр ки, дәрслијә дахил едилән ичмаллар шакирдләрин күчү чатмајачаг дәрәчәдә јүклүдүр. Орта мәктәб шакирдләринин әдәби билижинин дәринләшмәсинә лазым гәдәр хидмәт етмәјән мүхтәлиф әдәби фактларын верилмәси чидди гарышыглыг јарадыр, бәзән дөвр үчүн сәчијјәви факт кәлкәдә галыр, биринчи дәрәчәли әһәмијјәтә малик оланлары икинчи, һәтта үчүнчү дәрәчәлидән фәргләндрмәк четин олур.

Мүәллимләрин кәтирдикләри аргументин доғрулудуғуну јохламаг үчүн дәрсликләрдәки ичмал мөвзуларыны даһа дәриндән тәһлил етмәји лазым билдик. Дөврүн әдәби сәчијјәси илә бағлы һаггында данышылан шаир вә јазычыларын, онларын ады чәкилен әсәрләринин сијаһысыны тәртиб етдик. Фикримизчә, тәдвис просәсиндә шакирдләр онлары јадда сахламалы, ссрғу заманы онлары хатырлајыб мүнәсибәт билдирмәлидирләр. XI синиф дәрслижинин үмуми һәчминин (364 сәһ.) тәхминән дөрддә бири (91 сәһифәси) ичмал мөвзуларә һәср олунуб. Бу ичмалларда ады чәкилен сәнәткар вә бәди әсәрләри шакирдләрин јадда сахламалары гәјри-мүмкүндүр. Мүәллимләрлә керүшләрдә ичмалларда ады чәкилмиш јазычы вә шаирләрин бир гисмини онларын әсәрләринин белә танымадыгларыны етираф едирләр.

Әлбәттә, ичмалларда кәстәрилән бәзи фактлар әдәбијјатымызын мүвафиг дөврүнүн наилијјәтләридир, бунлар әдәбијјатшүнәслиг елми бахымындан лазымдыр. Әдаләт наһинә демәк лазымдыр ки, дәрслик мүәллифләри республикамызын танынмиш филолог алимләридир, кәстәрилән фактлары диггәт меркәзиндә сахламагда, тәһлил етмәкдә һағлыдырлар, лакин сәһбәт дәрслижин кимә хидмәт етмәсиндән кәдир.

Һәр һансы дөврдәки әдәби һадисәләр барәдә үмумтәһсил мәктәбләриндә белә тәфәррүаты илә мәлүмат верилмәси мәғбул сәјилырса, тәһсилин дикәр мәрһәләләриндә кәчләрә нә әјрәдиләчәк? Үмумтәһсил мәктәбләриндә охујан шакирдләрин кәләчәкдә анчаг мүәјјән фаизинин (тәхминән 10—15 фаизи) филолокија ихтисасы газанмаға истигамәт кәтүрәчәји нәзәрә алынарса, онда үмумтәһсил мәктәбләриндә әдәби хүләсәни — ичмаллары бу дәрәчәдә јүкләмәјә еһтијач вармы?

Дејиләнләрдән ајдын олур ки, мәктәбләримиздә әдәбијјат тәдриси тарихи мүәјјән инкишаф јолу кечмәсинә бахмајараг, әдәбијјат тарихимизин ајры-ајры дөврләринә дәир хүләсәнин нә шәкилдә верилмәси һәлә дә мүбаһисәлидир. Фикримизчә, ајры-ајры мәрһәләләрдә әдәбијјатдан тәлимин мөвзуну мүәјјән етмәјин принципләри ишләнмәли, материаллар һәм ин принципләрә әсасән сечилмәли, дүшүнүлмүш шәкилдә өлчүлүб-бичилмәлидир.

ӘһМӘД ЧАВАДЫН «СӘСЛИ ГЫЗ» ПОЕМАСЫНДА БӘДИИ ТӘСВИР ВӘ ИФАДӘ ВАСИТӘЛӘРИ

(Интизар НӘБИЈЕВА,

Сураханы рајонундакы 104 сәјлы орта мәктәбин али категоријалы мүәллими

Мәлүмдүр ки, бәди тәсвир вә ифадә васитәләринин әдәби дилин зәнкинләшмәсиндә, ифадә имканларынын кенишләнмәси вә сәлишләшмәсиндә әвәзедилмәз ролу вардыр. Буна керә дә орта мәктәбин әдәбијјат програмларында бәди тәсвир вә ифадә васитәләринин әјрәдилмәсинә мүәјјән гәдәр јер верилир. Ајрылмыш вахтдан сәмәрәли истифадә етмәклә, шакирдләри мүхтәлиф бәди әсәрләр үзәриндә мүстәгил ишә һәвәсләндирир, мөвзу илә бағлы шакирдләрә мүәјјән нәзәри биликләр вермәјә сәј кәстәрирәм. Бу бахымдан кәзәл шаиримиз Әһмәд Чавадын «Сәсли гыз» поемасы үзәриндәки иш чох марағлыдыр. Әсәрдәки бәди тәсвир вә ифадә васитәләри илә бағлы нәзәри тәһлил заманы шакирдләрин марағы диггәтәләјиг иди. Әсәрин тәдриси заманы әлдә етдијимиз нәтичәләрин фәјдалы олачағы еһтималы илә һәмкарларымын диггәтини бу мөвзуја јөнәлтмәји мувафиг һесаб едирәм.

Әһмәд Чавадын 1928 — 1929-чу

илләрдә гәләмә алдығы «Сәсли гыз» поемасынын орта мәктәб шакирдләринин һәрби вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси бахымындан бу күнүмүзлә сәсләшән әвәзсиз әсәр олмасына шүбһә јохдур. Јалныз гәлби Вәтән мөһәббәти илә дејүнән гүдрәтли гәләм вә гәјрәт саһибләри, вәтән фәдаиләри бу чүр лазымлы мөвзуну сонсуз севки илә гәләмә ала биләр. Бәјүк тәрбијәви тәсир күчүнә малик олан бу сәнәт инчиси кәзәл дејимләр, марағлы бәнзәтмәләр, анлашыглы, сәмими вә һәрарәтли мүәллиф дили, чанлы данышыг дилиндән усталыгла истифадә бахымындан да диггәти чәлб едир. Бәди тәсвир вә ифадә васитәләриндән јерли-јериндә истифадә етмәклә шаир әсәрин бәди тәсир күчүнүн артмасына, әсәрин севилмәсинә мөһкәм зәмин јарада билмишдир. Еһнә әсәрдәки бәди тәсвир васитәләрини (метафора, метанимија, тәшбей, символ, рәмз вә с.) нәзәрдән кәчирәк.

Билирик ки, бәди әсәрләрдә мөвзулардан чох истифадә едилир. Әһмәд Чавад да бу үмуми гәјдадан кә-

нара чыхмамыш, әсәрдә мәчазын мұхтәлиф нөвләринә аид бәдии нүмунәләр җарада билмишдир.

**Гаранлығын галмады
Додагларында ганы,
Чашдыгындан әввәлчә
Булудлар да гызарды.**

Бу кичик парчада чох гүвәтләи мәчазлар вар. Билирик ки, «додағын ганы гачмаг», «чашмаг», «гызармаг» кими ифаделәр инсана хас олан әламәтләри әкс етдирир. Шаирсә бу әламәтләри кечәнин гаранлығына, булудлара шамил едәрәк чох гүвәтләи мәчаз нөвү — метафсра җаратмышдыр. Бизә мә'лумдур ки, «метафсра» јунан сөзүдүр, «көчүрмәк» мә'насыны ифаде едир. Јә'ни һәр һансы бир әшја вә ја һадисәјә аид олан әламәт дикәр бир әшја, һадисә үзәринә көчүрүлүр. Јери кәлмишкән хатырлајаг ки, «метафора» илә паралел олараг әрәб сөзү олан «истиарә» ифадәси дә ишләнир ки, онун да мә'насы «көчүрмәдир». Бу чүр көчүрмәләрдән дә Әһмәд Чавад кен-бол истифаде етмишдир:

**Бу гылдыгыз Күнәшин
Сәһр вар бахышында.
Бир кәрә көрүндүмү
Көз јашы ахышында,
Чичәкли кипријиндә
Јашдан әсәр галмајыр,
Гашгабаглы булуддан
Бир салам да алмајыр.**

Көрүндүјү кими, гашгабаглы олмаг, саламлашмаг инсанлара ујғун чәһәтләрдир. Ә. Чавад исә бу чәһәти, бу әламәти булуд вә күнәшин үзәринә көчүрмәклә метафоранын мараглы нүмунәсини җаратмышдыр.

Башга нүмунәләри дә нәзәрдән кечирәк:

**Үркәк кәзән кәликәләр
Горхүркән бир-бириндән,
Көз вурду улдузлар да
Көјләрин кәфкириндән...**

**Учушду рәггасәләр
Баш вәзир әл чалынча...**

**Чаң верән сәрхош кечә
Өлүркән јорғун, әзкин
Чошду гызын сәсиндә
Өлкәдә гајнајан кин.**

Бу нүмунәләрдә верилән «горхан кәлкәләр», «көз вуран улдузлар», «учушан рәггасәләр», «сәрхош һалда чаң верән кечә» кими бәдии ифаделәр метафорадыр. Чүнки горхмаг, көз вурмаг, сәрхош олмаг, чаң вермәк чанлыја, инсана хас олан әламәтләрдир, «учушмаг» исә әксинә, инсана јох, гуша хас олан әламәтдир.

Әсәрдә бәдии тә'јинләрдән — епитетләрдән дә чох истифаде едилмишдир.

**Гадынлыг горхусундан
Јарылды күлүкүн додаг...**

Јахүд:

**Шаһы өлмүш көрәндә
Ачылан күлкүн сәһәр
Гарышды мәчлис бүтүн,
Гачышды рәггасәләр.**

Һәр ики нүмунәдә верилмиш «күлкүн» сөзү епитетдир, «додаг» вә «сәһәр» сөзләринә аид олараг, ифадәни гүвәтләндирмәк мөгсәди дашыјыр.

Поемада јерли-јериндә, мәһарәтлә җарадылмыш тәшбәһләр дә диггәти чәлб едир:

**Бүлбүлүн сәси кими
Гајнајыр инчә сәсин.
Санки өмрүн узаныр
Узандыгма нәфәсин.
...Һәр нәфәсин бир ајә —
Вәһји-мүгәддәс кими.
Дүнјада не'мәтми вар
Бу сәсдәки сәс кими!!**

Халгын сәнәткар өвлады олан кәзәл Саранын инчә, мәләһәтләи, үрәкләрә од салан мәләһәтләи сәси бүлбүлүн сәсинә, онун һәр нәфәси мүгәддәс ајәјә бәнзәдилер.

**Чәннәт кими бир өлкә
Мәзарлыға денмүшдү.
Бир чох евгәр јыхылыб,
Ханиманлар сөнмүшдү. —**

бәндиндә дә мараглы тәшбәһ җарадылмышдыр. Үмумијјәтлә, поемада бу вә ја дикәр бәдии тәсвиір васитәләринә аид кифајәт гәдәр нүмунәләрин верилмәси шакирдләрин бу мөзгуну дәриндән гаврамаларына зәмин җарадыр.

Ә. Чавадын «Сәсли гыз» поемасында мұхтәлиф бәдии ифаде васитәләринә чох тез-тез раст кәлирик ки, бу да олдугча тәбијидир; чүнки ифаде васитәләри бәдии дилин өзәјини тәшкил едир. Әсәрдә истифаде олуан ифаде васитәләри илә мұәллиф гәләмә алдыгы һадисәнин охучуја даһа тез чатдырылмасына наил ола билмишдир:

**Гыз, гурбанмы истәрсән,
Инләтдијин бу сәсә?... —**

**Бундан сонра мәнимчүн
Јашамаг нә, өлмәк нә!...
Бир дә ки, бу һәјәтда
Күнәшми јалныз батан!
...Елә исә бир дә чош,
Сәсин дүшсүн дағлара!
Сән кимдән чәкинирсән!
Гыз һара, сусмаг һара!**

Бу парчаларда бәдии суалын мүкәммәл нүмунәләри җарадылмышдыр.

Әсәрдә тәзадлара да тез-тез раст кәлирик:

**Мәкәр бә'зән һәјәтлә
Өлүм гардаш олурмуш...**

Бурада «өлүм» вә «һәјәт» ифаделәри бир-бирилә тәзад, эиддијет тәшкил едән бәдии дејимләрдир.

**Гыз, бу күскүн көнлүмү
Бирчә сәнсән күлдүрән.
Сәнсән мәни дирилдән,
Сәнсән мәни өлдүрән!..**

Бурада мұәллиф «дирилдән» вә «өлдүрән» сөзләри илә тәзад җаратмыш, «сәнсән» сөзүнү дәнә-дәнә тәкрат едәрәк тәкритлә фикринин даһа гүвәтләи, даһа емоционал ифаде едилмәсинә наил олмушдур.

Әдиб поемада мұбалиғәдән дә истифаде етмишдир:

**Билирәм ки, дәрдиндән
Өләнләрин јох сајы...
Инсан әлиндән јерә
Дүшмәзди ијнә атсан...**

Бүтүн бунлардан өләвә, әсәрдә дикәр ифаде васитәләринә аид диггәтәләјиг бәдии нүмунәләрә дә раст кәлирик ки, бу да мәктәблиләри ахтарыша сөвг едир, истәр әсәрин мәзмун вә идејасынын, истәрсә дә онун нәзәри хүсусијјәтләринин мүкәммәл мәнимсәнилмәсинә тәкан верир.

Јери кәлмишкән әдәбијјат нәзәријјәсинин тәдриси илә бағлы бир фикримиз ачыгламаг истәрдим. Белә ки, програмларымызда бу мәгсәдлә мұәјјән саатлар ајрылыб, јени дәрсликләрдә мөзгулар гәләмә алыныб. Лакин е'тираф етмәмәк олмаз ки, биз һәлә дә шакирдләрә әдәбијјат нәзәријјәсини мүхәммәл өјрәдә билмирик. Әдәбијјат нәзәријјәси чох лазымлы, лакин һәм дә чох чәтин вә әһәтәли бир елмдир. Инди елә бир дөврдә јашајырыг ки, бужүнкү нәслә нәји вә нечә өјрәтмәјин даһа вачиб олмасы үзәриндә дүшүнмәлијик. Бу бахымдан мән арзу едәрдим ки, X—XI синифләрдә әдәбијјат нәзәријјәси ајрыча бир фәнн кими тәдрис едилсин, һәм дә она ән азы һәфтәдә 3 саат вахт ајрылсын.

асанлыгла мәнимсәнилмәсинә сәбәб ола биләр.

Услуглар һаггында мәлуматларын верилмәсини ашағыдакы типли дидактик материаллар үзәриндә мушаһидәләрлә давам етдирмәк олар:

1. Оғлан анасындан сорушду:

— Ана, Томрис кимдир?

— Билирсән, Томрис Азәрбајҗан һөкмдары олуб. Гәдимләрдә јашајыб. Чох гәһрәман гадын олуб.

2. Томрис Азәрбајҗан әразисиндә јашајан массагетләрин һөкмдарыдыр. Иран шаһы Кирә гаршы ворушмуш, она гәләбә чалмышдыр.

3. Хәлгә ағзын сиррини һәрдем гылыр изһар сөз, Бу нә сирдир ким, олур һәр ләһзә јохдан вар сөз. (Фүзули).

4. Сөз дилин дахили гајда-ганунлары әсасында јараныб, мүәјјән сәс, јахуд сәс комплексинә вә мә'најә малик олан дил ваһидидир.

5. Бакынын дәрди вар,
Бакы хәстәдир,
Көнүл интизарда, көз јол
үстәдир...
Сојуг диварларда күллә
нишаны,
Дидир, парчалајыр инсан
инсаны.
(С. Вурғун).

6. О заманлар Бакы белә дејилди, күчәләр, мејданчалар дава мејданына бәнзәјирди: вуран вуранын, кәсән кәсәнин иди. Күчлүләр күчсүзләрин башына јумруглар јағдырырды. Зорлулар зорсузларга ган уддурудулар. Аләм бир-биринә гарышмышды. Ит јијәсини танымырды (С. Рәһман).

7. Шаһ Исмајыл бөјүк суфи мүршидләриндән олан Шејх Сәфиәддин Әрдәбили нәслиндән Шејх һејдәрин оғлудур. һичри 892-чи илдә дүнјајә кәлмишдир (А. Шаиг).

8. Чичәкләр јурдумун
көзәлләритәк,
Јаллыја дүзүлүр дәстәбәдәстә.
Тәбиәт елә бил нәғмә дејәчәк,
Ана тәбиәтин нотлары үстә.
(Т. Мүтәллибов).

9. Шаһ Исмајыл — Азәрбајҗан Сәфәвиләр дәвләтинин баниси. Дәвләт хадими вә сәркәрдә, шаир. Шејх һејдәрин оғлудур (анасы Ағгојунлу

һөкмдары узун һәсәнин гызы Аләм-шаһбәјимдир) (АСЕ).

10. Јаз — илин фәсли. Јерин Шимал јарымкүрәсиндә јаз кечә-күндүз барабәрлији анындан (20—21 март) јаја күнәш дурушунадәк (21—22 ијун) давам едир. Март, апрел вә мај јаз ајларыдыр (АСЕ).

Мүәллим шакирддән сорушур:

Биринчи мәтндә сәһбәт кимләрин арасында кедир? Бәс икинчи мәтн кимләр үчүн нәзәрдә тутулмушдур? Бу мәтнләрдән һамы истифада едә биләрми?

— Томрис һаггында һансы мәтндә әтрафлы вә долғун мә'лумат верилир?

Дикәр мәтнләр кимләр үчүн нәзәрдә тутулмушдур? Ади данышыгда бу мәтнләрдән истифада етмәк олармы?

Сонра нәтичә чыхарылыр:

Икинчи, дөрдүнчү, доғгузунчу вә онунчу мәтнләр **елми үслубда** јазылмышдыр. Елми әсәрләр, муһазирәләр, мә'рузәләр бу үслубда јазылыр. Бу үслуб һадисәләр, әшјалар һаггында көклү мә'лумат вермәјә, онлар арасындакы асылылыгы ајдынлашдырмаға, башвермә сәбәбләрини арашдырмаға имкан верир. Дәгиглик, мәнтигилик, мүчәррәдлик бу үслубун әсас кејфијәтидир.

Биринчи вә алтынчы мәтнләр **мәишәт үслубундадыр**. Јахын адамлар евдә, ади шәраитдә бу үслубда данышырлар. Бурада нитг инсанлар арасында үнсийәтә хидмәт едир. **Мәишәт үслубунун** характерик хүсусийәти сәрбәстлик, тәбиилик вә гырыгылыгыдыр.

Үчүнчү, бешинчи вә сәккизинчи мәтнләр **бәдии үслубдур**. Образлыгы, емоционаллыгы, конкретлик бу үслубда хас әләмәтдир.

Бу јолла дикәр үслубларын да характер хүсусийәтләри барәдә мә'лумат вермәк олар.

Нәвбәти мөвзуларын төдрисиндә бу схем әсасында шакирдләрә үслублар һаггында даһа әтрафлы мә'лумат вермәк олар:

Мәишәт үслубу.

1. Ишләнемә јери: Таныш адамларла ади сәһбәт заманы истифада олунур.

2. Нитгин мәгсәди: ашлашма.

3. Характер хүсусийәтләри: тәби-

лик, сөз вә ифаделәрин сечилмәсиндә сәрбәстлик, данышан адамын гаршысындакына вә һаггында данышдығы әшјаја мунасибәтинин габарыгылыгы.

4. Дил васитәләри: данышыға мәхсус сөз вә ифаделәрин сечилиб ишләнемәси, кичилтмә вә әзизләмә мә'налы сөзләрдән, суал, нида вә әмр чүмләләриндән, хитаблардан истифада.

Рәсми-ишкүзар үслуб.

1. Ишләнемә јери: рәсми сәнәдләр, тә'лиматлар, ганунверичилик актлары, конституција вә с. бу үслубда јазылыр.

2. Нитгин мәгсәди: һамы үчүн әһәмијәтли олан мә'луматларын, кәтәришләрин верилмәси.

3. Характерик хүсусийәтләри: рәсми-ишкүзар үслубун спесифик хүсусийәтләри бунлардыр: дәгиглик, рәсмилик, һәр чүр емоционаллыгыдан узаг олмаг.

4. Дил васитәләри: рәсми характерли сөз вә ифаделәрдән, нәгли чүмләләрдән чох истифада.

Елми үслуб.

1. Ишләнемә јери: елми әсәрләр, мә'рузә вә муһазирәләр бу үслубда јазылыр.

2. Нитгин мәгсәди: әшјанын үмуми әләмәтләри һаггында мә'лумат вермәк, һадисәләрин сәбәбини изаһ етмәк.

3. Характерик хүсусийәтләри: фикрләр сүбутларла, мәнтиги ардычыллыгла, үмумиләшдирилмиш шәкилдә верилир.

4. Дил васитәләри: үслубда терминләрдән, үмуми анлајышлар билдирән сөзләрдән, кениш нәгли чүмләләрдән истифада олунур. Бу үслубда фе'лләр индики заманда ишләнсәләр дә, үмуми замана гид олурлар.

Бәдии үслуб.

1. Ишләнемә јери: бәдии әсәрләр.

2. Нитгин мәгсәди: һәр һансы бир һадисәнин чанлы тәсвирини вермәк, өз тәәссүратларыны, дујдуғу һиссләри охучуларла бөлүшмәк.

3. Характерик хүсусийәтләри: конкретлик, образлыгы, емоционаллыгы.

4. Дил васитәләри: мә'чази мә'налы сөзләр, әзизләмә, кичилтмә мә'налы сөзләр, нида, әмр вә суал чүм-

ләләри, һәмчинс үзвлү чүмләләр.

Публисистик үслуб.

1. Ишләнемә јери: мәтбуат, радио вә телевизија.

2. Нитгин мәгсәди: күтләләрә тә'сир етмәк, үмуми ишә инсанларда марәг ојатмаг, бир сөзлә, тәблиғат вә тәшвиғат.

3. Характерик хүсусийәтләри: шүарчылыгы характерикдир.

4. Дил васитәләри: нида чүмләләри, риторик суал вә хитаблар, төкәрар вә төкрирләр.

Мә'лумдур ки, үслубийәтин тә'лими просесиндә шакирдләрдә бир сыра бачарыгларын формалашдырылмасы нәзәрдә тутулур. Бу бачарыглар ашағыдакылардыр.

1. һәр һансы мәтнин үслубуну мүәјјәнләшдирмәк.

2. Мәтни үслуби чәһәтдән тәһлил етмәк.

3. Верилмиш мәтни үслуби чәһәтдән редактә етмәк.

4. Бу вә ја дикәр үслубда мәтн (инша) тәртиб етмәк (јазмаг).

Јухарыда гејд олунан бачарыгларын формалашдырылмасы мәгсәдилә мүәллим шакирдләри мүхтәлиф чалышмалар үзәриндә ишләдә биләр. Мәсәлән:

1. Верилмиш мәтнин һансы үслубда јазылдығыны мүәјјәнләшдирич.

2. һәр һансы бир үслуба ујғун мәтн сечин.

3. Мәтни үслуби чәһәтдән тәһлил әдин.

4. Үслуби сәһвләри кәстәрин.

5. Верилмиш мәтнләри үслуби чәһәтдән редактә әдин.

6. Мәтни мүәјјән сөзләр артырмагла кенишләндирич.

7. Гара һәрфләрлә верилмиш сөзләри синонимләри илә әвәз әдин.

8. Ики ејни мөвзуда јазылмыш мәтнләри муғажисә әдин.

9. һәр һансы бир үслубда мини инша јазын.

10. Јолдашынызын инша јазысыны редактә әдин.

11. Мәктәб дивар гәзети (радио говшағы) үчүн мәгалә (чыгыш) јазын.

Беләликлә, шакирдләр үслубларла бағлы алдыглары биликләри тәтбиғ етмәјә, бачарыг вә вердишләрини мөһкәмләндирмәјә имкан әлдә етмиш олурлар.

АЗƏРБАЈЧАН ДИЛИ ВƏ ƏДƏБИЈАТ МЕТОДБИРЛƏШМƏСИНИН ИШИ ҺАГГЫНДА

Ајдын ПАШАЈЕВ,

Бақы шәһәри ПКИИ-нин методисти, филолокија елмләри намизәди.

Үмүмтәһсил мәктәбләриндә апарылаң мүшаһидәләр заманы белли олмушдур ки, Азәрбајчан дили вә әдәбијат методбирләшмәләринин ишиндә бир сыра нөгсанлара јол верилир. Буна кәрә дә методик әдәбијата әсасланараг, методбирләшмә сәдрләринә бә'зи мә'лумат вә төвсијәләр вермәји лазым билдик.

1. Методбирләшмәнин тәшкили һаггында. Үмүмтәһсил мәктәбләриндә мүхтәлиф фәнләр үзрә фәалијјәт кестәрән методбирләшмәләр методик ишләрин тәшкилиндә ән јүксәк пилләдә дәјаныр. Мәктәбләрдәки диқәр методик тәдбирләрлә јанашы, методик ишин коллектив формаларындан олан методбирләшмәләрин фәалијјәти дә мәктәб директорларынын, онларын мүавинләринин, методик шурасы олан мәктәбләрдә шура сәдринин рәһбәрлији вә нәзарәти алтында һәјата кечирилир. Методбирләшмә ејни ихтисаса малик фәнн мүәллимләринин өз тәркибиндә бирләшдирир. Бурада фәнн мүәллимләринин фәалијјәти исә, бир нөв, өзүнүидарә характери дашыјыр. Елә буна кәрә дә методбирләшмә вә методик ишләрә нәзарәт ејни мәгсәдә — тә'лим-тәрбијә просесинин јажылашдырылмасына, мүәллимләрин елми, педагожи-психоложи сәвијјәләринин даһа да инкишаф етдирилмәсинә хидмәт едир.

Фәнн мүәллимләринин ихтисасларынын артырылмасында, елми, методик саһәдә сон наилијјәтләрин онлара чатдырылмасында, тәчрүбәли бир мүәллим кими јетишдирилмәсиндә методбирләшмәләрин әһәмијјәти бөјүкдүр. һәр бир мүәллим мәһз тә'лим-тәрбијә просесиндә өз елми-нәзәри билијини вә пешә усталығыны артыра билир. Дүзкүн тәшкил олунмуш методбирләшмәләр исә һәјата кечирдикләри тәдбирләрлә мүәллимләрин фәалијјәт јолуну ишыгландырыр вә он-

ларын ән јажшы көмәкчисинә чеврилир. Тәсадүфи дејилдир ки, мәктәбләрдә Азәрбајчан дили вә әдәбијат фәнләринин тәдриси кејфијәтинин јажшылашдырылмасы мәгсәдилә һәјата кечирилән бүтүн методик ишләр, әсасән, методбирләшмәнин фәалијјәти илә реаллашыр.

Методик әдәбијатда үмүмтәһсил мәктәбләриндә методбирләшмәләрин ики формасы һаггында мә'лумат верилмишдир: **мәктәбдахили методбирләшмәләр** вә **мәктәбләрарасы вә ја мәнтәгә методбирләшмәләри**. Биз анчаг бунлардан биринчиси һаггында мә'лумат вермәји лазым билирик.

Азәрбајчан дили вә әдәбијат мүәллимләринин сајы әң азы үч нәфәр (вә даһа чоһ) олан мәктәбләрдә мүстәгил методбирләшмә јаратмаг вачибдир. Бејнәлмиләл мәктәбләрдә һәр бөлмәдә ишләјән мүәллимләрин сајы үч вә даһа чоһ оларса, һәр бөлмә үзрә методбирләшмә јарадылмалыдыр. Әкәр бөлмәләрин бириндә мүәллимләрин сајы үчдән аз оларса, бир методбирләшмә тәшкил едилә биләр.

Методбирләшмә сәдрләри методбирләшмәнин илк ичласында һәмкарлары тәрәфиндән сечилмәли вә сонра педагожи шурада тәсдиг едилмәлидир. Методик ишләрин бүтүн фәалијјәти методбирләшмә сәдрләринин дүзкүн сечилмәсиндән асылыдыр. Одур ки, методбирләшмә сәдри сечиләркән мүәллимин ашағыдакы кејфијјәтләри нәзәрә алынмалыдыр: 1) О, өз ихтисасыны дејриндән билмәли вә һәртәрәfli мә'лумата малик олмалыдыр; 2) Дәрс заманы мөвзунун спесифик хүсусијјәтләрини нәзәрә алмагла тә'лим үсулларындан мәһарәтлә истифада етмәји бачармалыдыр; 3) Мүнтәзәм олараг елми, педагожи-психоложи билијини артырмалы вә бу саһәдә мүәллимләрә нүмунә ол-

малыдыр; 4) Дәрс дедији шакирдләрин фәннә анд үмүми билик сәвијјәләри нәзәрә алынмалыдыр; 5) Јүксәк мә'навијјаты, објективлији, әмәксевәрлији, тәшәббүскарлығы, нүфузу, тәшкилатчылығы вә с. илә һәмкарларындан фәргләнмәлидир.

Азәрбајчан дили вә әдәбијат методбирләшмәсинин иши мүрәккәб вә чоһшахәлидир. Одур ки, методбирләшмә сәдрләри өз фәалијјәтләриндә **ашағыдакы вәзифәләри** һәјата кечирмәји чалышмалыдыр:

1) Програм материалларынын планлашдырылмасында фәнн мүәллимләринә көмәк етмәли, онларын тәгвим планларыны јохлајыб имзаламалы, дәрс или әрзиндә програм материалларынын һәјата кечирилмәсинә чалышмалыдыр.

2) Методбирләшмә ичласларынын вахтында кечирилмәсинә, ичласларда мүәллимләрин там иштиракына чалышмалы, мүәллимләрә методик мә'рузәләр верәндә онларын савад, тәчрүбә, имкан вә бачарлығыны нәзәрә алмалыдыр. Тез-тез мүәллимләрин дәрсләриндә иштирак етмәли, онлара әмәли јардым етмәлидир. Мүәллимләрин гәршылығы дәрсдинләмәләрини тәшкил етмәли, дәрс или әрзиндә һәр мүәллимин 1—2 ачыг дәрс тәшкил етмәләринә наил олмалыдыр. О, мәктәб рәһбәрлијинин көмәји илә габачыл вә тәчрүбәли мүәллимләрин иш үсулунун өјрәнилиб-јајылмасына гајғы илә јанашмалыдыр.

3) Методбирләшмә сәдрләри мәктәб рәһбәрлији илә биркә мүәллимләри вахтында ихтисасартырма курсларына көндәрмәли, онларын «Азәрбајчан мүәллими», «Магистрфици» гәзетләринә, «Азәрбајчан дили вә әдәбијат тәдриси» мәчмүәсинә абунә јазылмаларыны тә'мин етмәли, педагожи јениликләри, мүхтәлиф тә'лимат вә методик төвсијәләри мүәллимләрә чатдырмалыдыр. Кәнч мүәллимләрә елми, методик вә әмәли јардым көстәрмәји чалышмалы, методик күнләрдә фәнн мүәллимләринин дәрсдән азад едилмәләринә наил олмалыдыр.

4) Мәктәб рәһбәрлији илә бирликдә фәнн кабинетләринин јарадылмасына, техники вә әјани васитәләрлә тәһиз едилмәсинә, мүәл-

лимләрин көмәји илә дидактик материаллары, әјани вәсайтләрин һазырланмасына чалышмалы, синифдәнхарич вә мәктәбдәнкәнәр тәдбирләрин һәјата кечирилмәсиндә бүтүн мүәллимләрин иштиракыны тә'мин етмәлидир. Мәктәб рәһбәрлији тәрәфиндән фәннин тәдриси вәзијјәтинин јохланмасы вә мүзакирәсиндә, методбирләшмә гәршысында гојулан вәзифәләрин һәјата кечирилмәсиндә фәал иштирак етмәли, журналларынын јазылмасында ваһидлик принципинә әмәл олунмасына чалышмалыдыр.

5) Методбирләшмә сәдри Бақы шәһәри вә рајон үзрә тәшкил олунан бүтүн мүсабигәләрдә мүәллимләрин иштиракыны тә'мин етмәји бөрчлүдүр. О, методбирләшмәнин иллик планынын һәјата кечирилмәсинә мәс'улијјәтлә јанашмалыдыр вә с.

Көрүндүју кими, методбирләшмә сәдри мүәллимлик вәзифәсиндән елава, бөјүк бир вәзифә дә һәјата кечирир. Оун иши синиф рәһбәрләринин ишиндән дә гат-гат чоһдур. Одур ки, методбирләшмә сәдрләринә дә бу ишә кәрә әмәк һаггы верилмәсинин вахты чоһдан чатмышдыр. һазыркы вәзијјәтдә исә мәктәб рәһбәрләри методбирләшмә сәдрләринә һәм мадди (аттестасија заманы јүксәк категорија вермәклә), һәм дә мә'нави јардым көстәрмәји гајғы илә јанашмалыдыр.

2. Методбирләшмә ичласларынын кечирилмәси һаггында. Методбирләшмә ичласларынын һәр ајын сонунчу һәфтәсиндә, һәм дә Азәрбајчан дили вә әдәбијат мүәллимләринин методик күнүндә (1 күнләр) кечирилмәси мәгсәдәүјүндүр. Ихтисасартырма курсларына кедән мүәллимләрин ичласларда иштиракы вачиб дејилдир. Онлара методик мә'рузәләр дә верилир.

Методбирләшмә ичласларыны рүбдә бир дәфә кечирмәк олар. Әкәр һәр ајда кечирилән методбирләшмә ичласларында, мүәллимләрин үмүми сајындан асылы олараг, 1—2 методик мә'рузә едилирсә, рүбдә бир дәфә кечирилән методбирләшмә ичласларында методик мә'рузәләрин сајы чоһ олмалыдыр. Рүбдә бир дәфә кечирилән

методбирләшмә ичласлары, адә-тән, тәтил күнләриндә һәјата кечирилир. Мәктәбин педагожи шура-сындан сонра методбирләшмәнин ичласы башланыр. Бир нөв педагожи шура методбирләшмә ичласла-рында давам едир.

Кәнч мүүәллимлар мүстәсна ол-магла, бүтүн мүүәллимләрин дәрс или эрзиндә, методбирләшмә ич-ласларында методик мә'рузә илә чыхыш етмәләри тә'мин олунмалы-дыр.

Методбирләшмә ичласларында мәктәб рәһбәрләриндән биринин иштиракы важибдир. Иш елә тәш-кил олунмалыдыр ки, методбирләш-мәнин иши формал характер дашы-масын, о, чанлы организм кими һә-мишә фәалијјәтдә олсун, тә'лим-тәр-бијә просесинин тәкмилләшдирил-мәсинә хидмәт етсин.

3. Методбирләшмәнин иш планы һаггында. Методбирләшмәнин ил-лик фәалијјәти онун иллик иш пла-нынын нечә тәртиб едилмәсиндән чох асылыдыр. һазырда бә'зи мәк-тәбләрдә методбирләшмәләр үчүн јарымиллик, бә'зиләриндә исә ил-лик иш планы јазылыр. Лакин тәч-рүбә кәстәрир ки, иш планынын ил-лик јазылмасы даһа мәгсәдәујғун-дур.

Бу вахта гәдәр методбирләшмә-ләрин иллик иш планынын нечә бөл-мәдән ибарәт олмасы һаггында ме-тодик әдәбијјәтдә мүхтәлиф фикир-ләр сөјләнмишдир. Лакин бизә елә кәлир ки, професор Н. Әһмәдовун «Мәктәб методбирләшмәләри» ад-лы мәгаләсиндә («Азәрбајчан мәк-тәби» журналы, № 11—12, 1990, сәһ. 32) тәгдим олунан план методбир-ләшмәнин бүтүн фәалијјәтини әһә-тә едир. Буна кәрә дә ону әсас тут-муш вә бурада да ондан истифадә едәрәк Азәрбајчан дили вә әдәби-јјәт методбирләшмәсинин иллик иш планынын да һәммин плана ујғунлаш-дырмағы мәсләһәт көрүрүк. Белә-ликлә, Азәрбајчан дили вә әдәбијјәт фәнн методбирләшмәсинин иллик иш планы ашағыдакы бөлмәләри әһәтә едир:

1) Методбирләшмәнин гаршысын-да дуран вәзифәләр. Бу бөлмәдә әв-вәл Тәһсил Назирлијинин, Бақы шә-һәр БТИ-нин, рајон вә ја мәктәбин

үзәриндә ишләдији проблемләр нә-зәрә алынмалыдыр. Одур ки, ад дә-јишилә дә биләр. Мәсәлән, өтән дәрс илиндә Бақы шәһәр мәктәблә-ринин Азәрбајчан дили вә әдәбијјәт методбирләшмәсинин иллик иш планынын биринчи бөлмәси «Тәһси-лин һуманистләшдирилмәси бахы-мындан тә'лим-тәрбијә просесинин дифференциаллашдырылмасы вә фәрдиләшдирилмәси илә әлағәдәр олараг методбирләшмәнин гаршы-сында дуран вәзифәләр» адлан-мышдыр. Бу бөлмәдә әввәл метод-бирләшмәнин кечән илдәки фәали-јјәти үмумиләшдирилмиш шәкил-дә характеризә олунур, үғурлар вә кәһсанлар садаланыр, ајры-ајры мүү-әллимләрин фәалијјәти тәһлил олунур, гаршыја гојулан проблемләр-лә әлағәдәр олараг методбирләш-мәнин јени дәрс илиндә һәјата кә-чирәмәји вәзифәләр мүүјәнләшди-рилир.

2) Тәдрисин вәзијјәтинин јахшы-лашдырылмасына јөнәлдилмиш тәшкилати-педагожи тәдбирләр. Бу бөлмәјә дахил олан мәсәләләр, әсасән, мәктәб рәһбәрлији илә бир-ликдә һәјата кечирилир. Мүүәллим-ләрин савад, тәчрүбә вә бачарыг-лары нәзәрә алынмагла синифлә-рин, мараг дәрсләринин онлар ара-сында бөлүшдүрүлмәсиндә, мүүә-лимләрин аттестасијасында, мүхтә-лиф фәнн дәрнәкләринин јарадыл-масында вә мүүәллимләрә тәһким едилмәсиндә вә с. методбирләш-мә сәдрләри фәал иштирак едир-ләр. Бу мәсәләләр ајры-ајры бәнд-ләрдә өз әксини тапмалыдыр.

3) Методбирләшмә ичласларын-да мұзакирә едилән мәсәләләр. Бу бөлмә иллик планын әсасыны тәшкил едир, чүнки мәктәбдә Азәр-бајчан дили вә әдәбијјәтин үмуми тәдрисинин кәјфијјәти бунунла шәрт-ләнир. Биз нүмунә үчүн Азәрбајчан дили вә әдәбијјәт методбирләшмә ичласларында мұзакирә едиләчәк мөвзуларын тәхмини сијаһысыны веририк. Бу мөвзулардан тә'лим рус дилиндә олан мәктәбләрин Азәрбај-чан дили методбирләшмәләри дә истифадә едә биләрләр.

1-чи ичлас (август)

1. Өтән дәрс илиндә методбир-ләшмәнин фәалијјәти һаггында һә-

сабат вә јени дәрс илиндә гаршыда дуран вәзифәләр. (Мә'рузәчи: М/б. сәдри).

2. Програм материалларынын планлашдырылмасы.

3. Методбирләшмәнин иллик иш планынын тәсдиги.

4. Методбирләшмә сәдри вә ка-тибинин сечилмәси.

2-чи ичлас (сентябр)

1. Азәрбајчан дили тә'лиминдә истифадә олунан јени үсуллар.

2. Әдәбијјәт дәрсләриндә фолк-лор материалларынын өјрәдилмә-си тәчрүбәсиндән.

3) IX—XI синифләрдә китаб мұза-кирәләринин кечирилмәси һаггында.

3-чү ичлас (октябр)

1. Азәрбајчан дили вә әдәбијјәт дәрсләриндә лүғәт материаллары-нын өјрәдилмәси үсуллары.

2. Әдәбијјәт дәрсләриндә тәрчү-мәји-һал материалларынын өјрә-дилмәси тәчрүбәсиндән.

3. Шакирдләрин китабханаја чөл-би вә синифдәнхарич охунун тәш-кили

4-чү ичлас (ноябр)

1. Шакирдләрдә шифаһи вә јазы-лы нитг вәрдишләринин јарадыл-масы үсуллары.

2. Азәрбајчан дили вә әдәбијјәт дәрсләриндә әјани вә техники вәси-тәләрдән нечә истифадә едирәм.

3. Рајон үзрә кечириләчәк фәнн олимпиадаларына һазырлыг илә әлағәдәр гаршыда дуран вәзифә-ләр.

5-чи ичлас (декабр)

1. Әдәбијјәт дәрсләриндә (V—VIII синифләрдә) ифадәли гираәтин тәшкили вә бәдим мәтн үзәриндә апарылан ишләр.

2. Азәрбајчан дили вә әдәбијјәт фәнләри үзрә синифдәнхарич вә мәктәбдәнкәнар тәдбирләрин тәш-кили тәчрүбәсиндән.

3. Гыш каникулунун кечирилмә-си илә әлағәдәр гаршыда дуран вә-зифәләр.

6-чы ичлас (јанвар)

1. Дәрс просесиндә шакирдләрин фәаллашдырылмасы үсуллары.

2. Јохлама јазыларын апарылма-сы, јохланмасы вә сәһвләр үзәрин-дә ишин тәшкили јоллары.

3. Дәрс просесиндә вә синифдән-

харич тәдбирләр заманы зәиф оху-јан шакирдләрлә апарылан фәрди ишләр.

7-чи ичлас (феврал)

1. Азәрбајчан дили вә әдәбијјәт дәрсләриндә ев тапшырыгларынын вәрилмәси вә јохланмасынын сәмә-рәли тәшкили үсуллары.

2. Азәрбајчан дили вә әдәбијјәт дәрсләриндә фәндахили вә фәнләр-арасы әлағәләрдән нечә истифадә едирәм.

3. Дил вә әдәбијјәт дәрсләриндә дини фикирләрдән истифадә тәч-рүбәсиндән.

8-чи ичлас (март)

1. Азәрбајчан дили вә әдәбијјәт дәрсләринин мұсабир һәјатла әла-ғәләндирилмәси јоллары.

2. Азәрбајчан дили дәрсләриндә фонетик вә грамматик тәһлилин да-һа сәмәрәли тәшкили үсуллары.

3. Иллик тәкрарын тәшкили илә әлағәдәр апарылмыш јохламанын мұзакирәси. (һазырда иллик тәкра-ра бә'зи мәктәбләрдә јанвардан, бә'зиләриндә исә мартдан башла-ныр. Лакин иллик тәкрара јанвар-дан башланмасы даһа мәгсәдәујғун-дур).

9-чу ичлас (апрел)

1. Әдәбијјәт дәрсләриндә бәдим әсәрләрин тәдриси заманы жанр хүсусијјәтләринин нәзәрә алынма-сы.

2. Дәрс просесиндә шифаһи вә јазылы чалышмаларын тәшкили јоллары.

3. Хүсусиләшмиш үзвләрин тәдри-си тәчрүбәсиндән.

10-чу ичлас (мај)

1. Азәрбајчан дили вә ја әдәби-јјәт кабинетләринин тәшкили вә әја-ни вәсаитләрлә зәнкинләшдирилмә-си јоллары.

2. Әдәбијјәт дәрсләриндә әдәби-јјәт нәзәријјәсинә аид материалла-рын өјрәдилмәси тәчрүбәсиндән.

3. Синифдән-синфә кечирилмә вә бураһылыш имтаһанлары һаг-гында.

4. Мүүәллимләрин шәхси тәһсил-ләри илә әлағәдәр һесабатлары вә с.

Һәр мә'рузә адындан сонра мә'-рузәчинин ады вә сојады јазылма-лыдыр.

Һазырда Бакы шәһәриндә елә мәктәпләр вар ки, орада 15 — 20 Азәрбајчан дили вә әдәбиј-јат мүүллими чалышыр. Белә мәктәпләрдә методбирләшмә ичласларында мұзакирә олуна методик мә'рузәләрин сајыны артырмаг да олар. Бу заман ашағыдакы мөвзулардан истифадә етмәји мәсләһәт көрүрүк: 1) Азәрбајчан дили дәрсләриндә садә (вә ја табесизи, табели мүрәккәб) чүмләләрин тәдриси тәчрүбәсиндән; 2) М. Ә. Рәсулзадәнин «Әсримизин Сәјавушу» (вә ја Н. Чавидин «Иблис», Ч. Ајтматовун «Әсрә бәрәбәр күн», «Короғлу» вә ја дикәр гәдим түрк дастанлары вә ја «Дәдә Горгуд» дастанлары вә с.) әсәрини нечә тәдрис едирәм; 3) Азәрбајчан дили вә әдәбијјат дәрсләриндә шакирдләрин әмәјә мәнәббәт руһунда тәрбијә едилмәси; 4) Азәрбајчан дили вә әдәбијјат дәрсләриндә шакирдләри сојкөкүнә гәјыдыш вә вәтәнпәрвәрлик руһунда нечә тәрбијә едирәм; 5) Шакирдләрин әхлаг тәрбијәсиндә дил вә әдәбијјат дәрсләринин ролу вә с.

4) Ачыг вә гаршылыгы дәрсләрин тәшкили. Мүүллимләрин савады, үмуми пешә һазырлығы, мүүллимлик сәвијјәсинин вә дәрс дедији шакирдләрә мүнәсибәтинин мүүјјәнләшдирилмәсиндә онларын дәрсләрини мұшаһидә етмәјин мүстәһна әһәмијјәти вардыр. Елә буна көрә дә мәктәб рәһбәрләри, методбирләшмә сәдрләри мүүллимләри даһа јахындан өјрәнмәк, онларын билик вә бачарыгларыны мәгсәдјәнлү шәкилдә истигамәтләндирмәк, пешә усталыгларыны даһа да артырмаг үчүн тез-тез дәрсләрдә иштирак едир, дәрсин үғур вә негсанларыны мүүллимләрин нәзәринә чатдырырлар. Бу сәһәдә мүүллимләрин бир-биринин дәрсләриндә иштиракы даһа чох фајдалы олур. Гаршылыгы дәрсләр тәкчә тәчрүбәли вә ја кәнч мүүллимләр арасында дејил, бүтүн фәнн мүүллимләри арасында тәшкил олунамалыдыр. Методбирләшмә сәдрләри елә етмәлидирләр ки, бүтүн мүүллимләр дәрс или әрзиндә неч олмаса ики дәфә бир-биринин дәрсләриндә иштирак етсинләр. Әкәр бу просес һәр ил тәкрәр олунарса,

фәннин тәдрисиндә үмуми методик гәјдә јаранар.

Дәрсләри динләркән мүүллимләр «Гаршылыгы дәрсдинләмә дәфтәри»ндә (һәр бир мүүллимин белә дәфтәри олмалыдыр) дәрсин мүсбәт вә мәнфи чәһәтләрини гәјд етмәли вә һәмкарынын нәзәринә чатдырмалыдыр.

Ачыг дәрсләр исә методбирләшмә сәдринин тәртиб етдији хүсуси чәдвәл әсасында тәшкил едилир. (Үмумтәһсил мәктәпләриндә ачыг дәрсләрин тәшкилине мұхтәлиф мүнәсибәтләр мөвчуддур. «Мүүллимин бүтүн дәрсләри елә ачыг олмалыдыр», — дејә ону инкар едәнләр дә вардыр. Лакин бизә елә кәлир ки, дүзкүн тәшкил едилмиш ачыг дәрсләрин әһәмијјәтини данмаг олмаз). Ачыг дәрсләрин тәшкили илә әләгәдәр олан вә бу бөлмәдә әксини тапан чәдвәлин сурәти «Методкушә»дә асылса, даһа јахшы олар. Методбирләшмә сәдри елә етмәлидир ки, бүтүн фәнн мүүллимләри (ишә тәзә башлајан мүүллимләр 1—2 ил ачыг дәрсдән азад едилә биләрләр) дәрс или әрзиндә 1—2 дәфә (Азәрбајчан дили вә әдәбијјатдан) ачыг дәрс тәшкил етсинләр. Ачыг дәрсләр тәкчә габагчыл тәчрүбәнин јајылмасы мәгсәди илә јох, мүүллимләрин бачарыг вә иш үсүлуну өјрәнмәк үчүн дә тәшкил олуна биләр. Бу да һәгигәтдир ки, мүүллимин һәр һансы бир мүсбәт кејфијјәти ачыг дәрсләрдә даһа тез диггәти чәлб едир. Ачыг дәрс кечирен мүүллимин дәрс һаггында јаздыгы кениш ичмал-планы әввәл методбирләшмә сәдри вә дикәр габагчыл мүүллимләр тәрәфиндән олунамалы, лазым кәләрсә, она мәсләһәтләр верилмәлидир.

5) Педагожи оху вә мұһазирәләр. Сон 5—10 илдә педагожи охулардан ағчаг бә'зи габагчыл мәктәпләрдә истифадә едилир. Сон илләрдә республика мигјасында, хүсусән Бакы шәһәр мәктәпләриндә мұхтәлиф мөвзуларда педагожи мұһазирәләрдән кениш истифадә олунамагдыр. Педагожи оху вә ја мұһазирәләрдә бүтүн мүүллимләр иштирак етмәлидир. Методбирләшмә ичласларында мұзакирә олуна педагожи оху вә мұһазирәләр сечилир,

мұсабигәнин рајон туруна верилмәк үчүн мәктәб рәһбәрлијинә тәгдим едилир. Бу бөлмәдә һәр мүүллимин өзүнүн сечдији вә ја методбирләшмә сәдри тәрәфиндән тәгдим олуна мөвзулар ајрыча гәјд олунамалыдыр.

6) Олимпиадаларын һазырланмасы вә кечирилмәси, синифдәнхарич вә мәктәбдәнкәнар тәдбирләр. Бу бәнддә олимпиадаларын (синиф, мәктәб, рајон, Бакы шәһәри вә республика үзрә) кечирилмә вахты, көрүләчәк ишләр дәгигләшдирилир, мүүллимләрин гаршысында дуран вәзифәләр мүүјјәнләшдирилир. Бу бәнддә ејни заманда дәрс или әрзиндә гәјд олуначаг тарихи күнләр, бајрамлар, јубилејләр, сәнәткар, әмәк габагчылллары, мұһарибә иштиракчылары вә ја ветеранлары илә керүшләр, тәшкил олуначаг, экскурсијалар, охучулар конфрансы, китаб мұзакирәләри вә с. ардычылыгыла јазылыр, ичра вахты вә ичрачылар кәстәрилир. һәр һансы тәдбирин кечирилмәси илә әләгәдәр мәсәләләр методбирләшмә ичласларында мүүллимләрин нәзәринә чатдырылыр, мұвафиг тапшырыглар верилир вә иш просесиндә ичрасы јохланылыр.

7) Фәннин тәдриси вә шакирдләрин билик, бачарыг вә вәрдишләри үзәриндә нәзарәтин тәшкили. Методбирләшмә сәдрләри дәрсләрдә иштирак едәркән мүүллимләрин иш үсүлуну өјрәнмәклә јанашы, онларын вә шакирдләрин дәрсә һазырлыг вәзијјәтини, ев тапшырыгларынын ичра кејфијјәтини дә јаддан чыхармыр. Онлар шакирдләрин синиф, өјрәдичи вә јохлама јазы дәфтәрләрини, синиф журналларынын мүүллимләр тәрәфиндән јазылма вәзијјәтини јохлајыб методбирләшмә ичласларынын мұзакирәсинә чыхара биләр. Методбирләшмә сәдрләри илдә бир нечә дәфә ајры-ајры мүүллимләрин дәрс дикләри синифләрдә тәдрисин үмуми вәзијјәтини өјрәнмәли, методбирләшмә ичласларында мұзакирә етмәлидир. һәр дәрс илиндә мәктәб рәһбәрлији илә биркә мәктәбдә Азәрбајчан дили вә әдәбијјатын үмуми тәдриси вәзијјәтини өјрәниб директорјаны мұшавирә вә ја пе-

дагожи шураларда мұзакирә едилмәсинә наил олмалыдыр. Бүтүн бунлар бөлмәдә ајры-ајры бәндләрдә екс олунамалыдыр.

8) Фәнн кабинетләринин тәшкили, әјани вәсаит вә дидактик материалларын һазырланмасы. Азәрбајчан дили вә әдәбијјат кабинетинин јарадылмасы, илк нөвбәдә, мәктәб директорундан асылыдыр. Хүсуси отаг ајрылмаса, кабинетин јарадылмасындан сөз кедә билмәз. Мұшаһидәләр кәстәрир ки, кабинет јаратмаг узун мүддәт, чәтин вә кәркин иш тәләб етсә дә, бир чох мүүллимләр кабинет јаратмаг арзусундадырлар.

Азәрбајчан дили вә әдәбијјат үчүн биркә кабинет јаратмалы вә срада һәм Азәрбајчан дилинә, һәм дә әдәбијјата аид зәнкин материаллар топланмалыдыр. Лакин бә'зи мәктәпләрдә «Азәрбајчан дили» вә «Азәрбајчан әдәбијјаты» кабинетләри фәалијјәт кәстәрир. Онларын биринчисиндә әдәбијјата, икинчисиндә исә Азәрбајчан дилинә аид әјани вәсаит јохдур. Әслиндә исә һәр ики кабинетдә һәр ики фәннә аид вәсаитин олмасы важибдир. Чүнки һәр ики кабинетдә бу ики фәнни тәдрис едән мүүллимләр ишләјир. Кабинет јарадачаг мүүллим бир чох мәктәпләрдә ејни адлы кабинетләри мұшаһидә етдикдән сонра методбирләшмә сәдри илә бирликдә үмуми план тәртиб етмәли вә о план әсасында да ишләмәлидир. Имканы вә хүсуси сәриштәси олан мүүллимләр кабинет дүзәлдән јолдашларына көмәк етмәјә борчлудурлар. Бундан әләвә, бүтүн фәнн мүүллимләри, јәри кәлдикчә, мұхтәлиф мөвзуларла әләгәдәр әјани вәсаитләр һазырламалыдырлар. Әкәр һәр бир мүүллим дәрс или әрзиндә 5—10 әјани вәсаит һазырласа, бир нечә ил әрзиндә мәктәбдә зәнкин әјани вәсаит базасы јарачар. Методбирләшмә сәдрләри бу бөлмәдә иши елә планлашдырмалы, ајры-ајры мүүллимләрә елә тапшырыглар вермәлидир ки, иш просесиндә тәкрарә јол верилмәсин, мүүјјән систем јарансын.

Кабинет һазырланаркән мұвафиг төвсијәләрдән истифадә едилмәлидир.

ОРТА ҮМУМТӘХСИЛ МӘКТӘБЛӘРИНДӘ ПОЕТИКАНЫН ТӘДРИСИ ПРОБЛЕМЛӘРИ

Пиралы ӘЛИЈЕВ,

Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин баш елми ишчиси, педагожи елмләр намизәди.

Ағардығымыз арашдырмалардан белә нәтичәә кәлмишик ки, Азәрбајчан үмумтәхсил мәктәбләринин ибтидаи синифләриндә («Әлифба» вә «Оху» дәрсликләриндә) вә V—XI синифләрин әдәбијјат дәрсләриндә өјрәдилән бәдиә материалларын чоху поетик әсәрләрдир. Белә ки, I синфин «Әлифба» дәрслијиндә 41, II синфин «Оху» дәрслијиндә 67, III синфин «Оху» дәрслијиндә 90, IV синфин «Оху» дәрслијиндә 62, V синфин «Әдәбијјат» дәрслијиндә 17, VI синфин «Әдәбијјат» дәрслијиндә 9, VII синфин «Әдәбијјат» дәрслијиндә 17, VIII синфин «Әдәбијјат» дәрслијиндә 14 ше'р нүмунәси верилмишдир.

IX—XI синфин әдәбијјат дәрсликләриндә тарихилик принципи әсас кәтүрүлмүш, өјрәдилмәси нәзәрдә тутулан әсәрләр елми-нәзәри чәһәтдән тәһлил едилмишдир. Бурада да поетик нүмунәләрә үстүнлүк верилмишдир.

IX синифдә әдәбијјат фәннинин тәдрисинә 108 саат вахт ајрылмышдыр. Програмда тә'лим материалларынын өјрәдилмәсинә верилән 64 саатдан 38-ни поетик нүмунәләр тутур ки, дәрслик дә бунун әсасында ишләнмишдир.

X синифдә поетиканын өјрәдилмәсинә 66, XI синифдә исә 31 саат вахт ајрылмышдыр.

VII, VIII вә IX синифләрин әдәбијјат дәрсликләриндә олан дијәр жаңларда јазылмыш үч-дөрд әсәри нәзәрә алмасаг, бу дәрсликләр тамамилә поетик нүмунәләр үзәриндә гүрүлмушдур.

Мәрамына, ишләнмә, тәртиб олунма принципләринә кәрә бир-бириндән фәргләнән дәрсликләри нәзәрдән кечирандә көрдүк ки, әдәбијјатымызын бүтүн нәсилләрини тәмсил едән нүмә'әндәләринин поетикасы илә бурада таныш олмаг мүмкүндүр. Шајирдләр һәр поетик нүмунәни өјрәндикчә јени бир дүңја илә таныш

олурлар. Бир-биринә бәнзәмәјән, тәқраролунмаз әсәрләр шајирдләри һејрәтә кәтирир. Поетик нүмунәләрин өјрәдилмәси мүәллимдән усталиг тәләб едир. һәр бир ше'рин охусу, ше'рдәки образлылығын мәнимсәдилмәси шајирин јарадычылыг лабораториясынын ачылмасы дәмәкдир.

Бу күн парта архасында отуранлары һәмин јарадычылығы нечә алышдырмалы, онлары поетиканын дәркинә нечә сөвг етмәли, поезија дүңјасына нечә «дахил» етмәли?

Биз белә һесаб едирик ки, поетик әсәрләрин өјрәдилмәсинә даир илкин елми-нәзәри сәһәтләри 5—8-чи синифләрин материаллары әсасында апармаг даһа мүвафигдир. Мәһз бу дөврдә шајирдләрдә емоционал һиссләр даһа күчлү олур, онларын дүшүнчәси вә нитги образлы вә лаконик сөзә еһтијач дујур, јенијетмәләрдә ше'р охума мәдәнијјәтинин әсасы гојулур вә поезијаја марағын формалашдырылмасы просеси баш галдырыр. Мүәјјән бир поетик нүмунәни өјрәнмәјә 10—11 јашында тәләбат һисси артыр. Сонралар бу бәшлуғу долдурмаг чох чәтин вә ја һеч мүмкүн олмур.

Поетик әсәрләрин өјрәдилмәси Азәрбајчан дили вә әдәбијјат мүәллимләри үчүн хејли чәтинлик тәрәдир. Биләваситә емоционал гавраманы, чанлы естетки тәәссүраты итирмәмәк шәртилә буну поетик әсәрин бәнд, бејт вә мисраларынын дәрин тәһлили илә нечә узлашдырмалы? Нечә етмәк лазымдыр ки, бу вахт ојанмыш фәаллыг 45 дәгигә әрзиндә сәнмәсин? Бу просесдә һансы метод вә пријомлар сечмәк лазымдыр ки, шајирдләрин гәршысында ше'рин там вә сәтиралты мәнасы, образлылығы дәриндән ачылсын, онларын идрак фәалијјәти стимуллашдырылсын?

Мүәллимләримиз арасында белә бир фикир дә мөвчуддур ки, шајир

9) Габагчыл тәчрүбәнин өјрәнилмәси, тәблиғи вә тәтбиғи. Анчаг мүәллим фәалијјәтини һәртәрәфли өјрәнмәклә, дәрсләриндә иштирак етмәклә онун габагчыллығынын объектини мүәјјәнләшдирмәк олар. Мүәллимин габагчыл тәчрүбәсини үзә чыхармаг, дәриндән өјрәнмәк узун вә ардычыл зәһмәт тәләб едир. Габагчыл тәчрүбәнин шајирдләрин һәм конкрет бир мөвзу, һәм дә фәннә аид үмуми билгик сәвијјәләри илә паралел шәкилдә өјрәнилмәси чох фәјдалы олар. Габагчыл тәчрүбәнин өјрәнилмәси узун вахт тәләб етсә дә, методбирләшмә сәдри бу бөлмәдә анчаг бир дәрс илиндә бу сәһәдә кәрә биләчәји ишләри конкрет шәкилдә үмумиләшдириб хүсуси бәндләрдә кәстәрмәлидир.

Методбирләшмә сәдрләри һәр һансы мүәллимин габагчыл тәчрүбәсини өјрәндикдән сонра онун фәјдалылығыны нәзәрә алараг мәктәб рәһбәрлији илә мәсләһәтләшир вә бу тәчрүбәнин тәблиғи, тәтбиғи үчүн мүхтәлиф тәдбирләр һәјата кечирирләр.

10) Мүәллимләрин елми-методик һазырлығы сәһәсиндә көрүләчәк ишләр. Бу мүһүм проблем, әсасән, мәктәб рәһбәрлији тәрәфиндән һәјата кечирилир. Лакин методбирләшмә сәдрләри мүәллимләрин шәхси тәһсил планларында әксини тапмајән ән јени елми, педагожи әсәрләр, методик тәвсијәләр вә с. һаггында мүәллимләрә мә'лумат вермәли вә ојумаларынын мәсләһәт кәрмәлидирләр. Мә'лумдур ки, мүәллимләрин шәхси тәһсил планлары мәктәб рәһбәрләринин нәзәрәти алтында методбирләшмә васитәсилә һәјата кечирилир. Методбирләшмә сәдрләри исә һәр јарым илдә бу сәһәдә мүәллимләрин һеса-

батларыны габул едир вә онларә ләзыми мәсләһәтләр верирләр. Онлар фәнн мүәллимләринин ихтисасартырмаларына аид 5 иллик чәдвәл һазырлајыр вә онларын вахтында курслара кетмәләрини тәшкил едирләр. Бүтүн бунлар бу бөлмәдә ајры-ајры бәндләрдә өз әксини тапмалыдыр.

Методбирләшмәнин иллик иш планы јығчам, конкрет олмалыдыр. һәр бөлмәдә анчаг һәјата кечирилә биләчәк мәсәләләр өз әксини тапмалыдыр.

Методбирләшмәнин иллик иш планы јығчам, конкрет олмалыдыр. һәр бөлмәдә анчаг һәјата кечирилә биләчәк мәсәләләр өз әксини тапмалыдыр.

4. Методбирләшмә ишләринин сәнәдләшдирилмәси. Методбирләшмәјә аид бүтүн сәнәдләр хүсуси говлуғларда топланыр, ја методик кабинетләрдә (әкәр варса), ја да тә'лим ишләри үзрә директор мүәһинләринин отағында олан методбирләшмәләр үчүн мүәјјәнләшдирилмиш хүсуси шкафта сахланылыр.

Методбирләшмә говлуғларында әсасән ашағыдакы сәнәдләр олмалыдыр: 1) Методбирләшмәнин иллик иш планы; 2) Методбирләшмә ичләсләрынын вә ачыг дәрсләрин мүзакирәсинә аид јығчам протоколлар; 3) Методбирләшмә ичләсләрында едилән методик мә'рузәләр вә ачыг дәрсләрин ичмал-планлары. (Бунлар ајры-ајры говлуғларда да сахлана биләр. Садаланан бу үч сәнәд о вахт дүзкүн һесаб олунар ки, онларда олан мөвзу вә тарихләр бир-бирини тамамламыш олсун); 4) Методбирләшмә сәдринин вә дијәр мүәллимләрин дәрс-динләмә дәфтәри (һәр бири ајрылыгыда) вә с.

рин «мән»ини әкс етдирән лириканын тәһлилиндән, үмумийәтлә, әл чәкмәк лазымдыр, чүнки, бу, поетик җарадычылыгын тәбиәтинә зиддир. Јалһыз емоционал гаврама илә, ше'рин маһийәтини шуурлу мәнәмсәмәдән, шакирд ону сәтһи олараг емо-сиялар сәвијјәсиндә гавраҗаҗаг, классик, мүасир, образлы вә мүрәккәб лириканы лазыми сәвијјәдә мәнәмсәмәҗәчәк.

Фикримизчә, бә'зи мүәллимләрин бу идејасы илә разылашмаг олмаз. Чүнки поетик әсәрләрин тәһлили зәруридир. Сөз јох ки, бу хүсуси, инчә әдәбијјат нөвүнүн спецификасына вә мәктәблиләрин охучу кими гаврама габилитәтинә мүвафиг олмалыдыр. Поетик әсәрин өјрәдилмәсинин өзү усталыгдыр. Бурада һәр шеј зәруридир: руһландырма вә педагожи дәгиглик, фикир вә һисс, интонасия, темп, вурғу, сәсин чаларлығы, мимика, жест вә с. Кичик сәһа, дәгигсизлик, дүзкүн олмајан вә кәскин верилмиш суал ону нәтичәсиндә јаранмыш емосияны зәифләдир, естетик гаврама ашағы дүшүр.

Поезија өјрәдиләркән мүәллимин әсас вәзифәси ондан ибарәтдир ки, шакирдләри шаирлә «үнсијјәтә» сөвг етсин, әсәрин һисс вә фикринин күчүнү вә дәринлијини ашкарласын, лириканын там гавранмасы үчүн онларда охучу кејфијјәтләри јаратсын. Бу просесдә емоционал һәссаслыға, образлылығы, ассоциатив дүшүнчәјә, бәди и сөзә естетик реакция јаратмаға чалышмаг лазымдыр.

Поетик әсәрин өјрәдилмәси үзрә дәрс нечә гурула биләр? Доғрудур, бурада вәһид методик кәстәриш вермәк дүзкүн дејил. Лакин нәзәрә алмаг лазымдыр ки, һәр бир әсәр тәкраредилмәздир, шаирин фәрди тәсәрруфатләри әсасында јарадылыр вә әсәрдә шәхсийәтин мәнәвијјәтинын уникал инсани кејфијјәти әкс олунур. Демәли, һәр бир ше'р өзүндә шаирин кичик кәмијјәти олан һиссләрини дашыјыр вә бурада хүсуси јанашма, хүсуси интонасия вә мәнтиги јанашма тәләб олунур. Лакин бә'зән доғру олараг дејилир ки, бир чох һалларда әдәбијјат дәрсләри шаблон характер дашыјыр. Лакин шаблона, хүсусилә лириканын өј-

рәдилмәсиндә, гәтијјән јер вермән олмаз, чүнки, бу, әдәбијјатын ән интим нөвүдүр.

Чалышаг мүхтәлиф шәраитдә јарадылы олан, мәктәб тәҗрүбәсиндә сынагдан чыхмыш методик јоллары ајдынлашдыраг. Даһа доғрусу, әдәбијјат дәрсинин гурулушуна фајда верән принципләри мүәјјәнләшди-рак.

Бөјүк Азәрбајҗан шаири М. Фүзули ше'рә јүксәк гижмәт верирди. Ше'ри елми олан бәди и әсәр сајырды. Сәһрдән јоғрулмуш белә поетик нүмунәләри баша дүшмәк үчүн шаирин кечирдији һисс вә һәҗәчана максимум јахынлашмаг лазымдыр.

Ше'рин инсан руһуна тә'сири вә ја инсанын буна бикәнә галмамасы мәһз илк гаврама шәраитиндән асылыдыр. Лакин ола билсин ки, шаир әсәри јазаркән кечирдији һиссләри шакирд кечирмәсин вә бу вахт ону, бәлкә дә, ајры фикир вә һиссләр марагландырсын. Сна көрә дә лириканын өјрәдилмәсинә аид бүтүн методик вәсәитләрдә тәклиф олунур ки, дәрсин кириш һиссәси чох дәгиг планлашдырылмалыдыр, шаир һаггында мә'лумат, әсәрин јаранма тарихи, һәмин мөвзу үзрә мә'лум олан ше'рләрин охунмасы, инчәсанәтин диқәр нөвләриндән истифадә, Кириш мәрһәләсиндә тәкчә мәзмун, фактларын вә әсәрләрин сечилмәси бүтүн мәсәләләри һәлл етмир. Зәрури мәсәләләрдән бири ондән ибарәтдир ки, мүәллимин кириш сөзүнүн тәрзи, сүр'әти, емоционал кәриблији өјрәчилән ше'рин тәләффүзүнә мүвафиг олмалыдыр. Јә'ни мәктәблиләр дә һарадаса, һәмин әсәр јазыларкән шаирин дүшдүјү емоционал вәзијјәтә јахын олмалыдыр.

Дәрсин кириш һиссәсинин мәзмуну ше'рин хүсусийәтләри вә шакирдләрин әсәрин мүәллифи илә танышлығындан чох асылыдыр. Әкәр шаирлә илк керүшдүрсә, фикри-и мизчә, бурада әдәбијјат програмына дахил олан вә ја олмајан әсәрләр һаггында, гыса да олса, мә'лумат вермәк кәрәкдир. Илк кириш сөзүндә јахшы олар ки, кичик емоционал мә'луматла шакирдләрдә шаирин җарадычылығына мараг ојадылсын. Ашағыдакы мөвзуларда сәһбәт дә апармаг олар: «Шаирин

портрети», «Шаирин ев музејиндә», «Шаирин һәјат јолунун изи илә», «Шаирин әлҗазмаларына бахыш», «Шаирин јубиләјинә бахыш» вә с.

Әкәр мүәллим мараглы тарихи олан бир ше'ри өјрәдирсә, бу ше'р шакирдләрә көмәк едәр ки, мүәллифин һиссийәт аләмики дәрк етсин. Белә һалда сәһбәти мәһз һәмин ше'р һаггында мә'луматдан башламаг олар.

Мәктәб програмында јашадығымыз тарихи әсасда јазылмыш бир сыра ше'рләр вардыр. Мәсәлә: VIII синифдә Б. Ваһабзадәнин «Шәһидләр» (бир парча), Х. Р. Улутүркүн әсәрләри вә с. Белә әсәрләр өјрәдиләркән дөврүн тарихи һадисләриндән јән кечмәк мүмкүн дејил. Бу һалда шакирдләрин тарихдән олан биликләринә истинад едилмәли, бә'зиләринин иштиракчыја чеврилдикләри күнләр јада салынмалыдыр. Лакин бурада да фактларын сәвијјәсинә јох, шаир тәрәфиндән онларын емоционал әксинә диггәт јетирмәк лазымдыр. Мәсәлә, «Шәһидләр» әсәриндә әсас идеја күнаһсыз инсанларын рус ордусу тәрәфиндән вәһшичәсинә күлләбаран едилмәсидир. Әсәрин охусундан габаг мүәллимин верәчәји мә'луматын чанлылығындан чох шеј асылыдыр.

Пејзажла әлагәдар јазылмыш ше'рләрин өјрәдилмәси вахты лазыми емоционал шәраити јаратмагда мүәллимә әсәрин нечә вә һарада јазылмасы һаггында мә'лумат көмәк едәр. Бу мәгсәдлә диқәр иш нөвләрини дә тәдрисә чәлб етмәк олар. Мәсәлә, С. Бәһлуладәнин чәкдији рәсмләрә бахышдан сонра тәбиәт мәнзәрәси һаггында шакирдләрин шәхси тәәсуратларынын динләнилмәси. V синифдә А. Сәһһәтин «Јај сәһәри» ше'рини өјрәдәркән шакирдләрин биј группна тәклиф етмәк олар ки, сүбһү, күнәшин чыхмасыны, кәнд сәһәрини тәсвир етсинләр. Бу просесдә охшар инчәсанәт нөвләриндән дә истифадә етмәк мүмкүндүр. Мәсәлә, бу мәгсәдлә чох диггәт вә дүзкүн сечилмиш, хүсусилә мүсиги шәхсийәтә күчлү тә'сир кәстәрә биләр. Лакин бунлар чидди һазырлыг тәләб едир. Белә олмадыгда әкс нәтичә әлдә едиләр. Бундан әләвә, әкәр әсәрин емоционаллығы дәрсдә

јеранан емоционаллығыла узлашмаса, бу ше'р шакирдләр тәрәфиндән дүзкүн гавраныла билмәз. Бу просесдә, бир сыра һалларда олдуғу кими, һеч дә еһтијаж јохдур ки, М. Мүшфигин «Јағыш» ше'ринин өјрәдилмәсиндә синфин диварлары рәссамларымызын чәкдикләри мәнзәрә рәсмләри илә бәзәнсин. Бизим фикримизчә, бу мәгсәд үчүн елә рәсм сечилмәлидир ки, шәкилдә ше'рдә олдуғу кими, мүәллифин дахили һәҗәчаны һисс едилсин.

Бу вә диқәр јелла мүәллим чалышмалыдыр ки, шакирдләри әсәр јазыларкән шаирин кечирдији дахили һәҗәчанлара јахынлашдырсын.

Мүәллим ишинин әсас һиссәси шакирдләрлә ше'р үзәриндә иш апармагдыр. Белә бир мәсәләјә гајытмаға еһтијаж дүјмуруг ки, илкин оху ифадәли, емоционал олмалыдыр. Мәктәбдә узун илләр ишләјән мүәллимләр билирләр ки, бу мәрһәләдә ше'рин шаир тәрәфиндән ифасы даһа фајдалы олур, шакирдләрин јаддашындан узун заман силинмир.

Әкәр ше'ри мүәллим өзү охујурса, илк нөвбәдә шакирдләрин јаш дөврүнү вә гаврама имканларыны көзләмәлидир.

Диқәр бир вариант — ше'рин актјорлар тәрәфиндән ифасыдыр. Вахтилә аудиомүнтәхабатлар варды. М. Ә. Сабирин, С. Вурғунун, М. Мүшфигин ше'рләри республиканын көркәмли актјорлары М. Садыгованын, Н. Султановун, С. Рзајевин вә б. ифасында олан валлар әдәбијјат дәрсләриндә истифадә едилди.

Ше'рин илк дәфә охусунда шакирдләрин гаврама тамлығыны позмамаг үчүн суал вә тапшырыг вермәк мәсләһәт дејил. Әсәр охунаркән әдәбијјат дәрсликләри өртүлү олмалыдыр. Бу вахт шакирдләрин диггәтини нә иллүстрасија, нә әләвә изаһлар јајындырмамалыдыр. Тәһлилдән әввәл шакирдләрә бир-ики дәгигә вахт вермәк лазымдыр ки, ше'ри мүстәгил охусунлар. Мүстәсна һал кими сүжетли вә ири һәһмли әсәрләрдән дә истифадә олуна биләр. (Г. Закирин «Сәдагәтли достлар һаггында», Н. Кәнчәвинин «Хәјир вә Шәр»).

Ше'рин илк охусундан сонра һәр шеј ајдын олмаса да, шакирдләрдә

мүөжөн дахили ојанма јараныр. Она көрө дө оху дан сонра ше'рин төһлилинә төләсик кечмөк лазым дејил. Актјорлар сөһнәдә паузанын әһәмијјәтини јахшы билерлер, јә'ни бу вахт имкән јараныр ки, тамашачы ешитдикләрини дәрк етсин вә сонраки мәрһәләјә емоционал чәһәтдән һазыр олсун. Оху вә төһлил арасында белә пауза мүәллимә дө чоһ лазымдыр. Кичик пауза мүәллимә имкән берир ки, шакирдләр тәрәфиндән ше'рин гавранылмасыны һисс етсин. Шакирдләрә исә шаирин дахили әлемини, ше'рин сигләтини дујмаға шәраит јарадар. Бу вахт емоционадан реал һәјата кечид чоһ кәскин көрүнмөз. Оху дан сонра ән зәрури шәрт мүәллимин илк чүмләси, биринчи суалыдыр. Бир чоһ һалларда төһлил үчүн верилән дүзкүн, лакин бир аз көзләнилмәз суал дәрседәки емоционал әһвал-руһијјәни позур. Мүәллим поетиканын идејасынын вә ја композициясынын төһлилинә төләсмәмәлидир. Лакин илк суаллар елә верилә биләр ки, шакирдләр ше'рин маһијјәтинә бир аз да јахынлашарлар, онларын охучу төәссүратлары ашкар олунар.

Шакирдләрин илкин оху реакциясына үјгүн верилән «Ше'р хошунуза кәлдими?» суалы өзүнү доғрулдур. Лакин бурада суал, бизим фикримизчә, онлары чидди дүшүндүрүр вә бә'зән шакирдләрин күчүнә мүвафиг олмур. Апардығымыз сорғуларда шакирдләрин чоһу чаваб вермәкдә чәтинлик чәкир. Фикримизчә, бә'зи һалларда фајдалы олғр ки, ше'р динләжилән вахт јаранмыш һиссләрә аид суал верилсин. Әкәр сөһбәт тәбиәт тәсвиринә һәср олунмуш ше'рләрдән кедирсә, оху нәтичәсиндә шакирдләрин шүүрунда јарадылмыш тәсвири образдан башламағ олар. Шакирдләрә белә суалларла мүрачиәт етмәк олар: «Әкәр сизә ше'рә иллүстрасия чәкмәк тапшырылсајды, нәји чәкәрдиниз? Бу заман һансы рәнкләрдән истифадә едәрдиниз? Илин бу фәсли һаггында рәссамларын әсәрләринә бахын. Сизин фикринизчә, бахдығыныз һансы шәкил өз мәзмуну вә әһвали-руһијјәсинә көрә оху дугунуз ше'рә јахындыр?».

Беләликлә, мүәллим шакирдләри ше'рин төһлилинә сөвг едир, онларда әсәр һаггында фикирләшмәк, данышмағ төләбаты јарадыр. Ишин ән чәтин вә мәс'улијјәтли мәрһәләси — әсәрин төһлилинә апармағдыр. Мәзмунундан, формасындан, мәчазлар системиндән асылы оларағ, һәр бир поетик әсәр өз төһлилинин мәнтигини төләб едир. Бә'зән мүәллимә белә бир суал көмөк едә биләрс ки, шаирин һәјата бахышы ше'рдә өз әксини нечә тапмышдыр? (Х. Р. Улутүркүн «Мәним дилим»).

Шакирдләрә чатдырылмалыдыр ки, һәр бир поетик әсәр шаирин жүксәк емоционал вәзијјәтинин тәзәһүрү кими јараныр. Ше'рдә олан һисс вә әһвал-руһијјәни, поетик интонациянын дәјишмәсини дәрк етмәк әсәрин естетик мә'насынын дәрк едилмәсиндә јени бир аддымдыр. Еһтијаж јохдур ки, һәмишә шакирдләрә суал верилсин. Әслиндә бүтүн суаллар шакирдләри истигамәтләндирмәлидир ки, онлар гаврамадан төһлилә кечсинләр, поетик әһвал-руһијјәни дүшүнсүнләр. Шакирдләрин чавабларындан, нитгләриндә ишләтдикләри сөз вә ифадәләрдән мүөжән етмәк олар ки, онлар әсәр мүәллифинин вәзијјәтини һисс етмишләр. Әкәр поетик әһвал-руһијјә мүрәккәбдирсә вә ја дәјишкәндирсә, јахшы олар ки, бу барәдә төһлилдән әввәл јох, онун кедишиндә вә ја сонунда данышылсын. Лакин һәр бир һалда бу мәсәләнин һәллини зәрури сајырығ.

Төһлил вахты ишин әсасыны поетик сөзүн вә образлылығын дәрк едилмәси тәшкил едир. Мәһз образлы, емоционал, максимум долғун сөз вәситәсилә шаир өз төәссүратларыны охучуја чатдырыр. М. Фүзули ше'риндә сөзүн мәһз метафоралығы, тез-тез образлылығыла алајышын узлашмасы шакирдләрдә ше'рин охунмасы вахты чәтинлик төрәдир. Классик лирика өјрәдилән дәрседә, адәтән, белә чәтинлик ортаја чыхырс ки, мүәллим ше'рин идеја мәзмуну үзәриндә чидди иш апарыр (И. Нәсими, «Мәндә сығар ики чаһан...»), бунун үчүн, бәлкә дө, һәр бир сәтрә шәрһ верир. Бу да ше'рин лирик әсәр кими төәссүратыны итирир. Она көрә дө бу вахт сечмә

принсипинин төтбиги зәруридир, јә'ни ше'рдән ән образлы, марағлы поетик сөзләр сечилир. Бунлар истинадедичи, вурғулу, ше'рин сәнәткарлығынын ачылмасына көмөк едән сөз вә ифадәләр кими изаһ олунур. Бунларын шакирдләр тәрәфиндән дәрк едилмәси, поетик әсәрдән онларын сечиб ифадәлилијини вә чоһлә'налылығыларыны баша дүшмәләри, онларда (шакирдләрдә) поетик әсәри гаврама мәдәнијјәтинин инкишаф етдирилмәсинә сәбәб олур. Әкәр ше'р марағлы гурулубса, белә иш композициянын төһлили илә бирликдә апарылмалыдыр. Әсәс һиссләр сечилир, онларын әһәмијјәти, емоционаллығы мүөжәнләшдирилир: мәчазы, образлы сөзләр үзәриндә шакирдләр ишләјир. Мәһз белә ишин нәтичәсиндә шакирдләр шаирин образлы дүнјасыны ашкар едир. Бу вахт, јә'ни төһлилин финалында артығ әсәрин идејасы үзәриндә иш апармағ олар. Бурада бир-баша шакирдләрә суал вермәк олар ки, әсәрин идеја мәзмунуну мүөжән един. Лакин бу јекәнә јол дејил. Мәктәб тәчрүбәсиндә дикәр вариантлар да вардыр. Мәсәлән, шакирдләрә ашағыдакы суалларла мүрачиәт едирләр:

Һәјатда баш верән һадисә, һәјат төәссүраты шаирдә һансы һисс вә фикирләр ојатмышдыр? Әсәри охујаркән бир инсан вә вәтәндаш кими шаирин кечирдији һиссләр һаггында нә демәк олар? Ше'рин мүәллифини өзүнүз нечә төсәввүр едирсиниз? Буна охшар мөвзу бу вә дикәр шаирләрин һансы әсәрләриндә мүшаһидә етмисиниз? Бу ше'рләри мүгајисә един. Бунларда инсана тә'сир едән охшар һиссләр вармы?

Ше'рин төһлилинә һазырлығ просесиндә ифадәли оху үзәриндә иш зәруридир. Буна дәрсин хүсуси мәрһәләсини дө һәср етмәјә дәјәр — бу вахт ше'р бүтөвлүкдә вә ја онун бир һиссәси әзбәр өјрәдилир.

Ифадәли оху һаггында хејли тәдгигат апарылмышдыр. Онлардан бә'зиләри ше'рин әзбәр өјрәдилмә-

сини ифадәли охуја аид едирләр. Биз дө бу фикри мүдафиә едәрәк, мәктәб тәчрүбәсиндә өзүнү доғрултмуш, апарылмыш иш тәчрүбәләрини үмумиләшдирилир.

Поетик әсәрин өјрәдилмәси үзрә дәрсләрдән бириндә шакирдләрлә ше'ри әзбәрләмә јоллары һаггында сөһбәт апармағ олар. Төәссүф ки, бир чоһ шакирдләр үчүн ше'ри әзбәрләмәк ағыр вә хошакәлмәз ишдир. Шакирдләрә изаһ олунур ки, көзәл ше'рләри әзбәр билмәк нитги емоционал вә зәнкин едир, инсанын естетик мәдәнијјәтини жүксәлдир. Әкәр ибтидаи мәктәбдә әзбәрләмә техникасына лазыми диггәт јетирилмәјисә, онун үзәриндә хүсуси оларағ иш апармағ лазымдыр. Белә мәсләһәтләри әдәбијјат кабинетиндә станд кими һазырлајыб асмағ да олар.

Ше'ри нечә әзбәрләмәк лазымдыр?

Ше'рләри һеч вахт ајры-ајры мисраларла өјрәнмәк мәсләһәт дејил. Ше'ри бир дөфә бүтөв, диггәтлә, ики-үч дөфә исә учадан охумағ вә бу вахт ајры-ајры сәтирләрин мә'насына вә сәсләнмәсинә диггәт јетирмәк лазымдыр.

Шакирд бундан сонра дәрслији ертмәли, ше'ри әзбәр демәјә сәјкөстәрмәлидир. Бу вахт мә'лум олачағ ки, ше'рдән нәләр јадда галыб. Биринчи бәнддә јаддан чыханы бәрпа етмәли, бир нечә дөфә һәмин бәнди ифадәли шәкилдә охумалыдыр.

Бунун ардынча шакирд биринчи бәндә икинчи бәнди әләвә етмәли вә мәтни әзбәрләмәклә өзүнү јохламалыдыр. Беләликлә, шакирд ше'ри бүтөвлүклә әзбәрләјәр.

Ифадәли оху просесиндә јахшы олар ки, мүәллим шакирдләрә чатдырсын ки, әкәр онлар диггәтли олса, поетик мисралар һаггында чидди дүшүнсәләр, образлылығы мәнимсәсәләр, ше'рин бөјүк бир һиссәсини елә дәрседә дө әзбәрләјәрләр.

ӘДӘБИЈАТ ДӘРСЛИКЛӘРИ

Пәнаһ ХӘЛИЛОВ,

филология елмләри доктору,
профессор.

9-чу синфин дәрслији («Өжрәтмән» нәшријјаты, 1994).

Бу дәрслик дә бәди әдәбијјатын тә'рифини верән «Кириш»лә башлајыр. Белә «кириш»ләрә мүнәсибәти миз нечә олмалыдыр? Мәнә елә кәлир ки, илкин әдәбијјатшүнаслыг ме'луматы верән 5-чи синифдә вә ардычыл әдәбијјат тарихи курсунун башланғыч синфиндә сәвијјә мұхтәлифлијнә жәрә сечилән «кириш»ләр јазмаг зәруридик. Галан дәрсликләрдә она еһтијач галмыр. һәм дә онлар бир-биринин тәкрары олдуғу үчүн лүзүмсуздур. Тәкрарлары мұғәјисәләрлә сүбүтә јетирмәјә бурада еһтијач көрмүрәм. Амма әјәнилик үчүн ики синфин дәрслијиндән бир нечә тә'рифи гәдән тутушдурурам. «Бәди әдәбијјат — шифаһи вә јазылы сөз сәнәти јарандығы күндән инсан һәјатыны, онун тәлејини, мұбаризәсини әкс етдирик. Лакин о, јалныз бәди тәсвирлә, әкс етдирмәклә кифәјәтләнмир; әдәбијјат һәм дә һәјаты, тәбиәти даһа дәриндән өјрәнмәк, дәрк етмәк үчүн инсаны силаһландырыр» (8-чи синиф мұнтәхабаты, сәһ. 3).

Инди дә керәк 9-чу синиф дәрслијинин мұәллифләри әдәбијјат һағында тә'рифә нә јенилик, орижиналлыг кәтирмишләр: «Бәди әдәбијјат сөз сәнәтидик. Онун объекти, предмет илә һәјатдыр, инсанлардыр. Лакин һәјаты бәди әдәбијјат сурәтләрлә әкс етдирик. Јазычы, шаир онун вәситәсилә (?) дујғуларыны, дүшүнчәләрини, гәнаәтләрини гәләмә алыр, дүшүндүрүр, ибрәтләндирир, тәрбијә едик» (сәһ. 3).

Бүтүн бу тәкрарлардан башга «кириш» јазан мұәллифләрә нә дүшүб ки, 9-чу синиф шакирдләрини әдә-

бијјатшүнаслығын чох мұрәккәб проблемләри гаршысында гојурлар. Бу азымыш кими, дәрслик мұәллифләри 5 сәһифәлик киришдән сонра шакирдләрә белә ағыр суал верирләр: «Азәрбајчан әдәбијјатынын дүнја әдәбијјатына тә'сири һағында нә дејә биләрсиниз?» (сәһ. 8). Шакирдләр тәзәчә охуаулары «кириш»дән башга дүнја әдәбијјатына һансы тә'сири илә сечилән јазычыны өјрәнибләр ки, гаршыја гојулан суала дүшүнүлмүш чаваб верә билсинләр? Мәнчә, һәр синфин дәрслијинә јазылан «кириш» дәрслијин өз еһәтәсинә, өз проблеминә аид олмалыдыр. Бу «кириш» мұәллимләр үчүндүрсә мұәллимләр сәвијјәсиндә, шакирдләр үчүндүрсә онларын алајышы сәвијјәсиндә јазылмалыдыр. Бу бахымдан «Азәрбајчан әдәбијјаты дүнјанын бүтүн габагчыл мәдәни өлкәләриндә сәвилә-сәвилә охуау вә өјрәнилик. Шәргин вә Гәрбин елә бир мәдәни өлкәси јохдур ки, орада Низами, Фүзули, М. Ф. Ахундов, М. Ә. Сабир кими сәнәткарлары танымасынлар, охумасынлар, сәвмәскиләр» е'тирафы нә дәрс дејән мұәллимә ләзимдыр, нә дә шакирдә.

Дәрсдән-дәрсә вәрислик принсипинә кәләндә, шидди гүсур бурада да көрүнүр. Фолклорла 5—7-чи синифләрдә үзүлүшмәк ләзим вә мүмкүн дејилсә 8-чи синфи бу бәһсдән азад едик она јенидән 9-чу синифдә гајытмаг, мән билән тәдрисә зијан вурур. 9-чу синиф дәрслијинин «Азәрбајчан шифаһи халг әдәбијјаты» фәсли илә ачылмасы исе зәрури олмаса да «Шифаһи халг әдәбијјатында әдәби нөвләр вә жанрлар» фәсли мәзмунча еввәлки дәрсликләрин тәкрарындан башга бир шәј дејилдик. Демәк, һәмин дәрслијин

[Әввәли өтән сајымызда]

Шәрин дәрсдә сонунчу охусу хүсуси формада апарылмалыдыр ки, шакирдләрдә әсәр һағында там тәсәввүр јарансын. Буна јахшы шә'р дејән шакирдләрин ифасы, мұәллимин охусу, шә'рин бәди сөз устәды тәрәфиндән дејилмәси, мусигинин динләнилмәси (шә'рин сөзләринә бәстәләнмиш маһнылар) көмәк едә биләр. Мусиги динләнилдикдән сонра мұәллим ашағыдакы суалларла шакирдләрә мұрачәт едә биләр:

Шаирин шә'рдә әкс етдирдији әһвал-руһијјәни бәстәкар верә билмишдикми? Динләдијиниз поетик вә мусиги әсәрләриндә узлашма вармы?

Бә'зән кәнч мұәллимләри белә бир суал марагландырыр: сонракы дәрсдә нечә нәфәр шакирддән шә'ри әзбәр сорушмаг ләзимдыр. Бә'зиләри истәјирләр ки, бу вахт әрзиндә даһа чох шакирди јохласын.

Белә тәсәввүр едәк ки, 5—6 шакирд шә'ри чәша-чәша, дајана-дајана сөјләди. Әлбәттә, бу вахт шә'рә олан мараг хејли азалачаг. Габагчыл мұәллимләр јухәри синифләрдә дәрсдәнкәнар зачот тәшкил едик вә бурада шә'рин әзбәрләнмәсини јохлајырлар. Мұәллим сонунчу охуну да јүксәк вә емоционал апармалыдыр ки, шә'р шакирдләрин јаддашында галсын.

Поетик нүмунә үзәриндә апарылған методик ишин әсасыны шә'рин тәһлили тутур. Шә'рин тәһлилинин апарылмасы бир нечә чәһәтдән мараглыдыр: 1) поетик нүмунәдә верилмиш, охучуја тәлгин едилән идејанын ачылмасы бахымындан; 2) шә'рин јаранмасында иштирак едән вәситәләрин ачылмасы јөнүмүндән (шә'рдә мөвзу, мәгсәд, сүжет, мәзмун вә форма вәһдәти, елмилик вә образлылыг, өлчү, бәди јалан, ән'әнә вә новаторлуг вә с.).

МӘНӘММӘД ПЕЈҖӘМБӘРИН КӘЛАМЛАРЫ

● Башчыныз јахшы адамдырса, варлыларыныз сәхавәтликдирсә, ишләриниз бир-биринизин мәсләһәти илә көрүлсә, јерин үстү алтындан даһа сәрфәлидик сизә; башчыныз пис адамдырса, варлыларыныз хәссидирсә, ишиниз гадынларын мәсләһәти илә көрүлсә, јерин алты үстүндән сәрфәлидик сизә.

● Шүбһә јох ки, сәбр, һәр бир ишин уғуру, бүневрәсидир.

● Әлине сәһиб ол! Пис иш көрмәјә тәлышдырма. Дилине сәһиб ол! Нәји демәк, нәји демәмәк ләзим олдуғуну бил.

● Инсан өлдүмү, онун бу дүнјада көрдүјү ишләр, әмәлләр сонә јетир. Анчаг үч адамын хејри-әмәли кәсилмир: даима јадга галан сәдәгә сәһибинин, елми илә халга хејир

верәнин, бир дә јахшы өвлад бөјүдәнин.

● Бүтүн ишләр нијјәтләрлә бағлыдыр, һәр кәс әмәлине көрә газаныр.

● Гәлбләр бөлүк-бөлүк дејүшчүләрдир, бир-бириләрини дујанлар, бир-бирилә дил тапанлар әлбир олурлар, бир-бириләрини хошламајанлар әјрылырлар.

● Инсанын тәбиәти әмдији сүдлә бағлыдыр.

● Адәм өвладынын көзүнү анчаг торпаг дојура.

● һәр кәс нә үчүн јарадылмышса, она һазырланмышдыр.

● ПејҖәмбәрин халга дедији ән ахырынчы сөз будур: утанмырсанса, истәдијини елә.

9—18-чи сәһифәләриндәки тәкрар мә'лумат бу дәрслик програмына јамаг сајылмалыдыр. Бундан сонра кы «Ашыг јарадычылығы» фәсли (чәми 2 сәһифә) бә'зи тәзә мә'луматына көрә гисмән јени олса да, бурада ашыгларымызын һеч бирине конкрет очерк һәср едилмәдјиндән предметсиздир. Фолклорумузу «Китаби-Дәдә Гәргүд» епосуна (дастанына) һәср олунмуш очеркдә әсәрин Гафгаз топоними, оғузларын һудудларымыздан харичдәки дурму, ич оғуз—даш оғуз вәһдәти, бојларын адлы-санлы гәһрәманлары һаггында јығчам мә'лумат (сәһ. 39—42) ганеедичидир. Дастанын әлјазма нүсхәләри һаггында мә'лумат да бу синиф үчүн јарарлыдыр (ону 5-чи синиф мүнтәхабатындан чыхармаг лазымдыр). Дәрсликдә «Салур Газанын евинин јағмаланмасы» боју 9-чу синиф үчүн уғурлу тәһлил едилмишдир. Дастанын бәди дәјәри һаггында изаһлар да јериндә вә лазымлыдыр.

Беләликлә, дәрслијин јалныз 66-чы сәһифәсіндән (тәхминән 4 чап вәрәгиндән) сонра Азәрбајҗан әдәбијјаты тарихинин ерадан габагы вә ерамызда XVIII әср јазычылары да олмагла чохәсрлик әдәби наилијјәтинә ичмаллар јазылмышдыр. Фәсилләрин XIII—XVIII әсрләр арасында дөврләшдирмә мәрһәләләри гәбул олунмуш принципләрә үјгүндүр. Бунунла јанашы «XIII јүзиллјә гәдерки Азәрбајҗан әдәбијјаты» һаггында үмуми мә'лумат конкретликдән о гәдәр мәһрумдур ки, «Авеста» абидәсинин гысача (сәһ. 67—68) изаһындан сонра сычрајышла «Албан—Аран әдәбијјаты» мөвзусуна кечид үчүн һеч бир көрпү олмадығы кими, бу Албан—Аран дөврүнә даир дә (Давдағын мәрсијәсіндән башга) конкрет әдәби-бәди материалдан из јохдур. «VII—XI јүзилликлә әдәбијјаты» фәсли исе «Әл-Азәрбајҗани» нисбәси илә танытдырылан бир нечә әрәб дилли шаирин дә конкрет әдәби мәтнләри ачыгланмамышдыр. Фәслин ады 5 әсрлик әдәбијјат тарихини вә'д етсә дә, јалныз IX әсрин шаири — Гәтран Тәбризи һаггында гыса мә'луматла кифајәтләнилмишдир (сәһ. 73). Демәк, дәрслик мүүллифләри тәгри-

бән әлибош вәзијјәтдә «XII јүзиллјин әдәбијјаты»на сығынмалы олмушлар. Бурада да тарихән фарсча јазмаг зоракылығындан јаха гуртара билмәјән Фәләки Ширвани, Мүчирәддин Бейләгани, Гивами Мүтәризи Кәнчәви, Мәсһәти Кәнчәви» һаггында тәскирәләр сәпкисиндә био-библиографик мә'лумат верилмишдир. Јә'ни 9-чу синиф дәрслик әдәби-бәди материал гытлығы чәкишдир. Әлдә олмајән әдәбијјат һаггында күман јери гојмаға еһтијаж јохдур.

Белә нәтичәјә кәлмәк олур ки, бошлуклары адлаја-адлаја гырылан зәнчирин тәзәдән бирләшдирилмәси гајғысына галмагданса, олуб-галан бәди әдәбијјатымыза библиографик мә'лумат верәрәк Әфзәләддин Хагани кими мүгтәдир бир сәнәткәрымызы синфин сәвијјәсинә көрә лајигинчә тәгдим етмәк лазым кәлирди. Бу шаир һаггында да библиографик мә'лумат вермәкдәнсә (сәһ. 77—79) очерк-портрет јаратмаг лазым иди.

Орта мәктәбин 9—11-чи синифләри үчүн јазылмыш дәрсликләр, ашағы синифләрин дәрслијиндән елмилијинә вә әдәбијјат тарихи сәпкисинә көрә тәдричән дәринләшә-дәринләшә кетмәлидир. Ашағы синифләрин мүнтәхабат сәпкиси бу дәрсликләр үчүн зәрури вә сәчијјәви олмадығы кими, һәр һансы тәһлил, изаһ, тәриф дә әввәлки ибтидәи тәгдим сәвијјәсіндән чыхыб елми јәгинликлә долғунлашдырылмалыдыр. Амма бу јениликләр али мәктәб дәрслик сәвијјәсіндә, ја да сырф әдәбијјат тарихи јаратмаг сәпкисиндә олмамалыдыр. Јазычы һәјатынын тарихән лазым олан фактлары, шәхсијјәти фәрдиләшдирмәк имканы верән фактлары сечмәк, лазым кәлсә, гилә-мәишәт фактларыны да алмаг, јазычынын өз әсәрләриндәки автобиографик мә'лумата, әдәби мүнһит һаггында верилән мә'лумата, хәтирәләрә әсәсланмаг олар. Бунларын һамысы һәр синфин шакирдләринин билик вә бачарыг сәвијјәсинә үјгүн сәвијјәдә сүзкәчдән кечирилмәлидир. Јухары синиф дәрсликләринин һеч бириндә јазычы һәјатына вә јарады-

чылығына даир мубаһисәли фикирләр өзүнә јер тапмамалыдыр. Јазычы һәјатынын гаранлыг галан гроблемләрини ишыгландыра биләчәк е'тибарлы јазылы мәнбә тапылмајанда, анчаг күмана архаланмалы оlanda сун ағлабатанлығы, инандырычылығы јалныз фәрзијә һүгүгүнда өтәри сөјләнмәли, амма мүтләгләшдирилмәлидир. Бу принципләр бахымындан 9-чу синиф дәрслијиндә Н. Кәнчәви очеркинин һәм әввәлки дәрсликларин мә'луматындан үстүнлүкләри, һәм дә әсасы олмајән мубаһисәләри күја доғру факт кими мүтләгләшдирмәк чәһдләри вар. Мәсәлән, Низаминин анасындан данышанда ону «рәисеји-корд» адландырмасы әдәбијјатшүнаслыгда мубаһисә доғурдугу үчүн ону дәрсликә кәтирмәк олмаз.

Дәрсликдә Низаминин лирикасына, «Хәмсә»дәки һәр поемасына хусуси башлыглар ајрылмасына да күзәшт етмәк, она ирад тутмагдан инсафлы оларды. Амма бу күзәшт мүнһүм шәртә бағлыдыр. Дәрсдә шаирин бир поемасы — мәнзум романымызын илки олан «Хосров вә Ширин» өјрәдилмәлидир. Демәк, әдәби-бәди тәһлил һүнәрини вә сәриштәсини бу нүмунә үстүндә кәстәрмәјә чох-чох гајғы лазымдыр. Бу умачағымызын әксинә олараг дәрслик мүүллифләри «Ширин сурәти», «Хосров сурәти», «Фәрһад сурәти» үчлүјүнүн басмагәлиб тәгдим-тәһлил үсүлүндән кәнара чыхамышлар. һалбуки, Ширин сурәти Низами Кәнчәви түркчүлүјүнүн сүтундур. Бу сурәти онун јенијетмәлик сәһвләриндән башлајыб гаршылыгы севкијә дајанан кәбинли аилә һәјаты, аиләни вә дөвләти әрлә-арвадын биркә идарә вә мүдафиә етмәси анлајышы әсасында Зија Кәјалпын садаладағы түрк әхлагынын чаларлары фонунда, әлбәттә, орта мәктәб сәвијјәсіндә ачыгламаг лазым кәлир. Ширинин тәмсил етдији чәмијјәт әхлагы, гилә әхлагы һәрчәи бир шаһзадәнин, сонра да һиләләр тору гуран, амма гочаг, икид олан Хосровларын әхлагына гаршы гојулур.

Дәрслик мүүллифләри Фәрһады

«сәдә пешә адамларынын» тәмсилчиси кими таныдырлар. Әслиндә, поэма мәтниндә Фәрһадын Чиндә тәһсил алмасы һаггында ејһамдан башга бу гәрибин нәсил-нәчабәтиндән, кимлијиндән сәһбәт ачылмамасы сәбәбләрини дәрсликдә ачмаг даһа зәрури вә хәјирли оларды. Бу сирри ачмаг үчүн дә елә һәмин дәрслијин өзүнә дүшмүш Ә. Нәваинин (сәһ. 346—353) «Фәрһад вә Ширин» поемасынын вердији имканлардан мубаһисәли тәһлил үсүлу кими јарарланмаг лазымдыр.

Низами Кәнчәвидән сонра доғма дилимиздә инкишаф етмиш XIII—XVI әсрләр әдәбијјатымызы ичмалда Иззәддин һәсәноғлу һаггында гыса мә'луматла башлајән дәрслик мүүллифләри Гази Бураһанәддинә (сәһ. 142—150), Имадәддин Нәсимижә (сәһ. 151—174), Шаһ Исмајыл Хәтәијә (сәһ. 175—194) очерк-портретләр һәср етмишләр. Бунларын үчү дә гүдрәтли сәнәткәр олуб, һәтта икиси дөвләт хәдими кими јетишмишдир. Ана дилли әдәбијјатымызда онларын әвәссиз хидмәти вардыр. Бу үч шаирә 52 сәһифә (орта һесабла һәрәсинә бир чап вәрәги) ајрылмасы лајиглидир. Амма јарадычылығы әдәбијјатымызын зирвәси олан Низами, Фүзули кими устадлардан башга, Вагиф, Видади кими шаирләрин дә синифдә өјрәдиләчәјини вә өјрәдилмиш олан даһа башга абидәләримизин тәдрисинә ајрылмыш саатлар нисбәтиндә XIII—XVII әсрин үч сәнәткәрына аид очерк-портретләри хәјли јығчам лашдырмаг лазымдыр.

М. Фүзули һаггында очерк (сәһ. 195—253) 4 чап вәрәгиндән артыгдыр. Бунун 5 сәһифәси шаирин һәјатына, 2 сәһифәси јарадычылығы һаггында мә'лумата, 9 сәһифәси гәзәлләринә, 3 сәһифәси «Падшаһимүлк» гит'әсинә ајрылмышдыр. Синифдә өјрәдилмәси програмлашдырылан гит'ә вә «Мәни чандан усандырды...» гәзәлидир. Бунларын икисинә 8 сәһифә ајрылмышдыр. Көрүндүјү кими, синифдә өјрәнилмәјән әсәрләр һесабына артмыш сәһифәләр чохдур.

Мәни чандан усандырды,
чәфадан јар усанмәзми?

Фәләкләр янды аһимдән,
мурадым шәм'и жанмазмы?

Бейти дәрсликдә белә төһлил олу-
нур: «Бу бейтин биринчи мисрасын-
да чәфа көрәнлә чәфа едән гаршы-
лашдырылыр. Чәфа едилән ашиг
көрдүю чәфалардан безир, усаныр
вә она елә кәлир ки, чәфа едән сөв-
кили дә безмәли вә үсанмалыдыр.
Онуң «усанмазмы?» дејә суал етмә-
синдән һәм тәәччүб, һәм наразылыг,
һәм дә сөвжилинин кеч-тез чәфа ет-
мәкден безәчәјинә дәрин бир инам
вар. (сәһ. 206). Мәнчә, бу шәрһдә
төһлил јохдур вә шәрһ нәзми нәсрә
чевирмәјин сөнүк вә нөгсанлы нүму-
нәсидир. Дәрсликдә бу сәпкили
«төһлили» мәтни көтүрүб сәнәткар-
лығы ачан тәзә мәтн јазмаг мәслә-
һәтдир.

Фүзулинин синифдә өјрәдилән
«Лејли вә Мәчнун» поемасына 24
сәһифә (1,5 ч. в.) һәср едилмишдир.
Бу әсәрин төһлилиндә дә мисал кә-
тирилән нәзми сөнүк нәсрә чевир-
мәк үсулу вар.

Азәрбајҗан ашыг әдәбијјатынын
вә «Короғлу» дастанындан бәзи
голларың мәһз јарандығы тарихи
дөвр мәтнләри кими 9-чу синиф
дәрслијинә салынмасы әдәби га-
нунаујғунлугдур. Бу, бир даһа кәс-
тәрир ки, фольклору јалһыз 5-чи си-
ниф һәмминдә өјрәтмәк тәчрүбәси
сәһвдир. Фольклору да әдәбијјат тар-
ихи бөлкүсүнә үјғун мүхтәлиф си-
ниф дәрсликләринә бөлүшдүрмәк
хејирли оларды.

9-чу синиф дәрслијинин М. П. Ва-
гиф вә М. В. Видади ирси илә тамам-
ланмасы да Азәрбајҗан әдәбијјаты
тарихи бөлкүсүндә һеча вәззли
ше'римизин ашыг ше'ри жанрлары
үстүндә инкишафы әдәби дилин дә
хәлгиләшмәси, чанлы данышыг ди-
ли поетикасы илә зәнкинләшмәси,
дәстанларымызла вә ашыг ше'рләри
илә говушмасы, кениш мә'нада мил-
ли әдәби интибаһымызың јени мәр-
һәләси кими XVIII әсрә дүшүр. Ти-
положи баһымдан да бу просес
түркмән әдәбијјатына, Түркия
түркләринин ашыг әдәбијјатына, га-
зах, гырғыз, акын ше'рләринә, өз-

бәк ашыг вә бахшы јарадычылығына
үјғун кәлир. Бу әдәби һадисә ил-
кин реализмин, милли колорити ре-
лист ин'икасын башланғычы кими
тарихи әһәмийјәти вардыр. Азәр-
бајҗан ашыг ше'ри Вагиф вә Видади-
ни јетишдирди, онларын да ән'әнә-
си XIX әсрдә Г. Закирин, Ә. Нәбати-
нин гошмаларында даһа да зәнкин-
ләшди, чиләланды, М. Ф. Ахундов
драматуржијасындакы дил хәлги-
лијинә чох көмәк етди. һәммин ән'-
әнә XX әсрдә Чәлил Мәммәдгулу-
задәнин, М. Н. Шәһријарын, С. Вур-
ғунун ирсиндә чичәкләнди вә әдә-
бијјат тарихиндә сәләт дөврү ад-
ланан 70 иллик ше'римизин дил
хәлгилијинин мајасы олду. М. Ф.
Ахундовун М. П. Вагиф вә Г. Закир
јарадычылығына бахышы 9-чу си-
ниф дәрслијинин мүәллифләри үчүн
өлчү олмалыјды. Онлар Вагиф, Ви-
дади ирсини јалһыз идеја-мәзмун,
мөвзу, жанр бахымындан дејил, об-
разлы ин'икасын реаллығы, кон-
кретлији, сәдәлији, тафсилатын мил-
ли колорити, халг руһу вә данышыг
ширинлијинин ше'рә ахыб кәлмәси
бахымындан ачыгламағы бачарма-
лыјдылар.

10-чу синиф дәрслији («Маариф»
нәшријјаты, 1996, мүәллифләри Әзиз
Мирәһмәдов, Заман Әскәрли).

Бу дәрслијин мүәллифләри XIX
әср боју вә XX әсрин биринчи чә-
рәјиндә мүрәккәб мәфкурә чәһә-
синә чыхыб тәзәләнән, аз мүддәтдә
чох-чох зәнкинләшән әдәбијјатымы-
зың инкишаф зәнчиринин илк һалга-
сыны М. П. Вагиф ирсинин һалгасы-
на гошуб, амма мәзмун, идеја, мо-
тивләр бахымындан, өзүнүн хәлги-
лијинә, фәлсәфи дәринлијинә, жанр
јениликләринә, јарадычылыг ме-
тодларына, фикир чәрәјанлары ча-
ларларына, маарифчилијинә, де-
мократизминә, публицистикасына,
әдәби-тәңгиди бахышларына, әдә-
бијјат тарихчилији сәһәсиндә ел-
милијинә көрә М. П. Вагиф заманы-
нын әдәби мүһити вә әдәби просе-
синә охшамајан, там јени әдәбијја-
тын мәһз 10-чу синиф билији сәви-
јәсиндә өјрәтмәјин ағыр шәртләри
гаршысында галмышдыр.

Бөјүк тәдгигатчылыг тәчрүбәси
вә елми-нәзәри төһлил сәриштәси,
әдәби ирсимизин мүхтәлиф шәкил
вә таркибдә тәртибатчысы, наши-
ри, шәрһчиси шәһрәти илә фәрглә-
нән академик Әзиз Мирәһмәдов бу
дәрслијин азачыг гисмини јазмыш-
дыр. Дәрслијин илк сәһифәсиндә
кәстәрилдији кими, «XX әсрин әв-
вәлләриндә әдәбијјат», «Чәлил
Мәммәдгулузадә», «Мирзә Әләк-
бәр Сабир» вә «Мәһәммәд һади»
бөлмәләрини (ичмал вә очерк-порт-
ретләри — П. Х.) академик Әзиз
Мирәһмәдов, башга бөлмәләри исе
филоложия елмләри доктору За-
ман Әскәрли јазмышдыр. «Демәк,
бүтүн XIX әср әдәбијјатымыз, XIX әс-
рин ашыг ше'ри», «Ашыг Әләскәр»,
«Демократик чүмһуријјат дөврүндә
әдәбијјат» (1918 — 1920-чи ил-
ләр), «Нәриман Нәриманов» очерк-
портретини вә «Дүнја әдәбијјатын-
дан нүмунәләри»: А. С. Пушкин, На-
мик Камал, Чек Лондон ичмал вә
очерк-портретләрини јазмаг ағыр-
лығы Заман Әскәрлинин чижинә
дүшмүшдүр. Шакирдләрин дә, мү-
әллимләрин дә нә гәдәр ағыр әдә-
би ирс вә јени нәзәри билик јүкү
гаршысында галдылары көз өнүн-
дәдир. Фәнни (вә ја курс) програ-
мыны ағырлашдыран даһа бир проб-
лем дә вар. Бу да бәди әдәбијјат
боллуғундан, реализм, романтизм,
сентиментализм чәрәјанларындан,
«Әкинчи» кими һөрмәтли гәзетин,
ики бөјүк журнал нәшринин, әдәби
тәңгид вә әдәбијјатшүнаслығың си-
нифдә өјрәдилмәси чәтинлијиндән
башга бир дә дәрслик мәтниндәки
ичмаллар вә очеркләрин һәчмчә дө-
зүлмәз ағырлығыдыр.

Дәрслик үчүн сечилмиш әдәби
шәхсийәтләрин бәлкә бири-икиси
һаггында мүбаһисә етмәк мүмкүн
олса да, галенлардан һеч кими өз је-
риндән көтүрмәк чәтиндир. Бәс он-
да дәрслијин һәчмини нә јолла
азалтмаг олар? Мәнчә, чыхыш јолу
беләдир: 1. Орта мәктәб боју дәр-
сликләрә сәпәләнмиш јазычылар
дәир шакирдләрин алдылары би-
лији анчаг вә анчаг төкмилләшдирә

биләчәк јығчам тәддим-төһлиллә
кифәјәтләнмәк. Кимдир синифлә-
рә сәпәләнәрәк дәрсликдән-дәр-
сликә шакирд билијини тәдричән
артырмыш сәнәткарлар? Ашыг
әдәбијјатымызың улу бабасы Ашыг
Әләскәр, 6-чы синифдә һәјәти һаг-
гында мә'лумат, «Устаднамә»си вә
«Устаднамә һаггында мә'лумат»
(сәһ. 6—8), 7-чи синифдә. Гурбани
(сәһ. 77—80), Хәстә Гасым (сәһ. 84—
87); 8-чи синифдә. Ашыг Әләскәр
«Дағлар» ше'ри, һәјәти һаггында
мә'лумат, «Көјчә маһалыдыр маһа-
лым мәним» очерки (сәһ. 47—50).
Синифдәнхәрич оху үчүн: Ашыг
Әләскәр. «Дағлар», «Јајлаг» (сәһ.
241—242). 9-чу синифдә: «Ашыг ја-
радычылығы (сәһ. 36—38), XVII —
XVIII јүзилликләрдә халг ашыгла-
ры»: Хәстә Гасым, Аббас Туфарган-
лы, Сары Ашыг (сәһ. 259—261).

10-чу синиф дәрслијиндә ашыг
ше'ринә мә'лумат һәср етмәјә (сәһ.
93—96), Ашыг Әләскәрин елми
биографијасы сәпкисиндә мә'лу-
мат јазмаға (сәһ. 203—207), «Дағ-
лар» адлы икинчи ше'риндән бәнд-
ләр вериб мәзмунуну нағыл етмәјә,
«Тәбиәт көзәлликләри тәсвири»
башлығы алтында (сәһ. 216—222)
әсәсән мәзмун үстүндә төһлилсәјар
бир очерк вермәјә еһтијач гал-
мыр. Мәнчә, бу синифдә Ашыг
Әләскәрин мисли олмајан «Чәршән-
бә күнүндә чешмә башында» гош-
масыны кәнд кәнчилијинин әхлаг
нормалары ујарында дејишмә-
дәрдләшмәси сәпкисиндә ашыг
ше'ринә кәтирдји јенилији инчәлә-
мәк шакирдләрин јашына да үјғун
кәләрди. Бу ше'ри Ашыг Дилгәмин
«Шәмсәддин елиндә, Товуз чајында»
ше'ри илә мүгајисәли төһлил етмәк
дә хејирли оларды. Инди бизә һәр
устан ашығымыз үчүн мүбалиғәли
тә'рифләр гондармагданса, онла-
рын ше'рләрини далбадал мисал
кәтириб сонра мәзмунуну сәдәчә
нағыл етмәкдәнсә, бир-ики мәшһур
ше'рин өзүнәмәхсулуғуну зөвлә
инчәләмәк хејирлидир.

Беләликлә, ашыг әдәбијјаты һаг-
да һәр дәрслијимиздә верилән мә'-

луматы башга-башга сәпкидә азы чохалтмагданса, Ашыг Әләскәрин сечилән типик ше'ри мұхтәлиф синифләрә пәйламаг вә ашыгларымызын ирсини гисмән 9-чу, гисмән 10-чу синифдә јерләшдириб тамамламаг оларды.

2. Јазылы әдәбијатымызын да бәзи хәдимләри бир нечә дәрсликдә тәғдим олунмушлар. Гасым бәј Закир, 6-чы синифдә; һаггында мә'лумат. «Сәдагәтли достлар һаггында» тәмсили (сәһ. 98—101) 7-чи синифдә.

3. М. Ф. Ахундов, 8-чи синифдә; һаггында мә'лумат вә бәди әсәр-дән парча (сәһ. 6—43).

4. М. Ә. Сабир, 5-чи синифдә; һаггында мә'лумат, «Чүтчү», 6-чы синифдә: «Јаланчы чобан» (сәһ. 259—260); 8-чи синифдә: һәјәти һаггында мә'лумат; «Ики дост». Абдулла Шайгин хәтирәси; «Нә ишим вар» ше'ри (сәһ. 81—87).

Классикләримизин ашағы синифләрдән башлајыб синифдә вә синифдәнхәрич оху илә тәдричән өјрәнилән әсәрләринә бир дә гајытмамагла онларын 10-чу синифдә өјрәдилмәси јүнкүлләшә биләр. 10-чу синиф дәрслижинә верилән билик сәвијјәси өлчүсү дәрслик үчүн сечилмиш классикләрин һамысынын јериндә сахланмасыны мүтләгләшдирә билмәз. Бунлардан Сејид Әбүлгасим Нәбатигә мүстәгил очерк-портрет ајрылмасы бир нечә сәбәбә көрә зәрури дејил. Бу сәбәбләр: 1. Нәбати суфи әдәбијатында демәк олар ки, ахырынчылардандыр. Онун суфи көрүшләри өзүндән әввәлки Әһмәд Јәсәви, Газы Бүрһәнәддин, И. Нәсим, М. Фүзулиләрин суфи көрүшләри ән'әнәләринин давамы сәвијјәсиндә галмышдыр. 2. Нәбатинин халг ше'ри дәбиндә јаздығы әсәрләр исе М. П. Вагиф, Г. Закир ше'рини чидди јениликлә зәнжинләшдирмәди. Нәбати бурада да истә'дадлы давамчыдыр. Бу сәбәбләр үзүндән Нәбатини ичмал ичәрисиндә фәргләндирмәклә ки-фәјәтләnmәк олар.

Дәрсликдә јени әдәбијатын инкишаф мәрһәләләринә «ичтимай-сијаси вә әдәби-бәди шәраит», «дөврүн итгисади вә социал-мәдәни хүласәси» башлығы алтында ше'р (дәрсликдә поезија), нәср, маарифчилик, мәктәб вә театр, елм вә инчәсәнәт, мәтбуат һаггында верилән мә'лумат 10-чу синиф сәвијјәсиндән јүксәкдир; онлар али мәктәб дәрслији вә әдәбијат тарихи сәпкисиндә јазылмышлар. Бунларын мүтләг гысалдылмасы вә сәдәләшдирилмәси һесабына да синифдә өјрәдилән јазычылары синиф сәвијјәсиндә долгун тәнитмаг олар.

«XX әсрдин әввәлләриндә әдәбијат» (1905—1917-чи илләр) фәслиндәки «Дөврүн әдәби-мәдәни хүласәси»ндә сөз гәдри билән, јығчам, ајдын, јазан академик Әзиз Мирәһмәдовун Әһмәд бәј Ағажәвә, Үзәјир бә, һачыбәјова, реализмә, романтизмә, «Молла Нәсрәддин» вә «Фүјүзат» журналларына даир јазылары чох дәјәрлидир. «Фүјүзат» вә фүјүзатчыларә, панисламчылыға өзкәләрин вурдуғу дамға бир јана, өзүмүзүнкүләрин совет һакимийјәти дөврүндә вурдуғу дамғаны онларын үстүндән көтүрән академик Әзиз Мирәһмәдовун «Әли бәј һүсејн оғлу һүсејнзадә» очерк-портретиндә мүдрик бир философ-журналист вә әдипин мүрәккәб һәјәт-фәалијјәт јолуна даир вердији мә'лумат да јығчам вә дәјәрлидир.

10-чу синиф дәрслижинин индики һалында мүгтәдир әдипләримизин сајы гој нисбәтән аз олсун, амма әдәби мүһитин руһуну, истигамәтини мүәјјәнләшдирмәкдә јери көрүнән шәхсийәтләр кими гој азлыгда да галсынлар. Дәрслик ичмалларында онларын һәрәсинин сәнәткарлыг јенилији әдәбијатшүнаслыг сәриштеси илә өн јығчам шәкилдә ишләнсин. Образлы десәк, парлаг улдузлар, көјдәки улдузлар кәһкәшанында дәрслик үчүн беләчә аз олмалыдыр: күндүзләр Күнәш, кечәләр Ај кәһкәшанда нечә парлагдырса, 10-чу синиф дәрслижиндә дә пар-

лаг гәләм сәһибләри чәркәсиндә өн парлаг шаирләр, насирләр, драматурглар өзүнә јер тутмалыдыр. Мәктәб тәчрүбәси фикир вә мә'на-ча сигләтли јазылмыш ичмал вә очеркляри хошлајыр, мә'лумат чохлуғуну, гуру тә'риф вә мүбалиғәләри севмир. Дәрсдә өјрәнилмәси програмлашдырылмыш бир-ики әсәр мәһз 10-чу синиф шакирдләринин билији вә зөвгү сәвијјәсиндә тәһлил едилмәлидир. Бу тәһлилләрдә поеманы мәһз бу жанр ганунгајдалары чәрчивәсиндә, драматик нөвдән комедијаны, драмы, фәчиәни өз жаңрынын хүсусийәтләри аңламында ачмаг шәртдир. Заман Әскәрлинин XIX әср әдәбијатымыза мүкәммәл бәләд олдуғу, тәдгигәтчы кими онун јахшы өјрәндикләрини нечә ардычылыгла тәһлил етдији һәр очеркдән, ичмәлдән ајдын көрүнүр. Бес көрүнмәси вачиб олдуғу һалда көрүнмәјәнләр нәдир? «Әсәрдин бәди хүсусийәтләри» ады илә чығырған, амма «бәди хүсусийәтләрә» чох мәһдуд чәрчивәдә јанашылан, јенә дә басмагәлиб јазылардан фәргләnmәјән 10-чу синиф үчүн мүмкүн ола билән **јығчам бәдијат тәһлили көрүнмүр.**

10-чу синиф дәрслижиндәки комедијада бәди нитгин әсәсән диалог вә ремарка типләриндән истифада олунур. Диалоглардакы репликалар вә ремаркалар (?) усталыгла әлагәләндирилир вә әсәрдә нитг **ардычылыгыны тә'мин едир** (сәһ. 211). «Комедијанын **әсәс күлүш объекти** дәрвиш Мәстәли шаһдыр» (сәһ. 105) сәпкили мүддәалара јенидән бахмаг, онлара әл кәздирмәк лазымдыр. Дәрвиш Мәстәли шаһ комедијанын **әсәс күлүш һәдәфидирсә**, о, нијә ахырынчы мәчлисдә сәһнәјә кәтирилир, дөрд мәчлиси «Өлүләр»дә олдуғу кими «Мәшһәди-мүгәддәсдә пејда олан вә «Исми-шәриф Шәјх Нәсруллаһ Исфәһани» олан өлү дирилдән фырылдагчы кими елә илк мәчлисдә комедија әһлини мәшғул едир вә икинчи мәчлисдә сәһнәјә кәтирилмир?

Комедијанын әсәс тәнгид һәдәфи дәрвиш Мәстәли шаһдырса, М. Ф. Ахунзаде әсл күлүш һәдәфи оларын данышығыны су кими шәффаф вә ахарлы вердији һалда крал сарајынын һәкими-нәбататына узунузады вәзәријат охутдуруб ону Азәрбајҗандакы бәзи «үләмалар»-сајағы «тараггатуруглу әлфазла» данышдырыр? Кәләчәк редактә ишиндә белә шејләрә дә фикир вермәјин хејри дәјәр.

11-чи синфин дәрслији. «Маариф» нәшријаты, 1996, 23 чап вәрәги. Мүәллифләри: академик Бәкир Нәбијев, филолокија елмләри доктору Шәмил Салманов. Икиси дә Азәрбајҗан Республикасы Әдәбијат Институтунун әмәкдашы.

Әввәлки дәрсликләр кими бу дәрслијин дә «Жириш»индә бәди әдәбијатын тә'риф, мәгсәди, вәзифәси вә предмет һаггында мә'лум фикирләри тәкряр едәндән сонра бир баша дәрслијин өз мөвзусуна кечиб тарихән «совет әдәбијаты» ады илә тәнынмыш 70 иллик бир дөврүн вә совет ичтимай гурулушунун чөкмәсиндән сонракы илләрин әдәбијаты белә дөврләшдирилмишдир: 1. 20—30-чу илләр; 2. 40—50-чи илләр; 3. 60—70-чи илләр (јени мәрһәлә); 4. 80—90-чы илләр (мүәсир мәрһәлә). Совет әдәбијатынын бурадакы бөлжүсүндә илк ики он иллијә мүәјјән әд верилмәдијинә көрә 60—70-чи илләрин јени мәрһәлә кими фәргләндирилмәси санки елми әсәси олмајән бир мәрһәлә кими көрүнүр. Еләчә дә бөлкүдәки сон 20 илин бәди әдәбијаты санки күнүмүзә даһа јахын олдуғу үчүн «мүәсир мәрһәлә» адландырылыр. Әслиндә «јени мәрһәлә» сајылан дөврүн әдәбијатында совет социалист һәјәт тәрзинә, коммунист партијасы мәркәзи комитәсинин рәсми тәблиғатына гаршы дуран кәскин бахышлар кетдикчә күчләнирди. Бу бахышлар «мүчәррәдлик» пәрдәси алтында рәмзләрлә башлајыб кетдикчә ашкарлашса да онун дәрин көкләри алман фашизмине

гаршы Бөжүк Вәтән мұһарибәсиндән сонраки мұхалиф мафкурә тәблиғатына кедиб чыхырды. Дәрслик мұәллифләри Коммунист Партијасы Мәркәзи Комитәсинин әдәбијат һаггында 1948-чи ил гәрарынын маһијәтини јахшы ачмадыгларына көрә (буна зарури еһтијач јохдур) һәмин кекләр көрүнмүр. Јазычыларымызы ағыр сијаси-мафнуреви тәғибдән горумаг үчүн С. Вурғунун «Дәрд сөз», «Үрәк» ше'рләрини әдәбијат тәғидчиләри «мүчәррәд» адландырырдылар. Сонралар Р. Рәзнин «Рәнкләр» силсилә ше'рләри нәшр олунанда онлары әввәлчә баша дүшмәјәнләр дә, дәриндән баша дүшәнләр дә «мүчәррәд» ше'рләри ајдын шәрһ етмәк истәмәдиләр. Бу һагда шакирдләри гысаһа мә'луматландырмаг лазымдыр.

Беләликлә, дәрслик мұәллифләри мүрәккәб әдәби мұһити садәчә дәрд мәрһәләјә бөлмәкдә һаглыдырлар. 20—30-чу илләр әдәбијатынын ичмалындан сонра әдәби шәхсијәтләр һаггында очерклар сырасына кәләндә јени драматуркијамызын баниси кими јалныз Чәфәр Чаббарлыја даир очерк јазыб һ. Чавиди «репрессия вә әдәбијат» илләринә кечирмәк, С. Вурғуну «40—50-чи илләр әдәбијаты» бөлүмүнә апармаг мұбаһисәлидир вә бәлкә јанлышдыр. Она көрә јанлышдыр ки, Ч. Чаббарлы өзү 20-чи илләрин лап әввәлиндә русча ГПУ (азәрбајчанча ДСИ — Дәвләт Сијаси Идарәси) һәбсханасында әзаблар чәкмишдир. О, 1937-чи ил гырғынына гәдәр јашамамышды, амма сағ олсајды кизли Мүсават Партијасынын фәал үзвү кими мәрһә едиләнләрин биринчиси оларды. һ. Чавид исә 1937-чи илин гырғынына гәдәр ХХ өср мәнзүм драматуркијамызын, еләчә дә совет мәнзүм драматуркијасынын баниси иди. Онун да, Чаббарлынын да әсәрләри театр сәһнәсиндә мүнтәзәм тамашаја гојулур, һәтта бу ики сәнәткарын әсәрләринин сәһнә тәһәссүмү уғ-

рунда театр хадимләринин јарышы кедирди. С. Вурғунун илк мәнзүм пјеси «Вагиф» һ. Чавид ән'әнәсинин давамы вә инкишафы кими тәзә мәрһәлә ачмышдыр. С. Вурғун бир шаир, драматург, ичтимаи хадим кими 30-чу илләрин јеткин шәхсијәтидир. Чох кениш планда нәзәрдә тутулмуш Азәрбајчан мәнзүм дас-танлар силсиләси, ше'римиз тарихиндә «Азәрбајчан» бешлији, драматуркијада «Вагиф», бә'зи әсәрләрин дилимизә мәрһүр тәрчүмәләри вә бир шәхсијәт кими һәрмәт-нүфузу Бөжүк Вәтән мұһарибәсинә гәдәр С. Вурғуну әдәби мұһитин лидери сәвијәсинә галдырмышдыр. О, әдәбијатымыза нә јениликләр кәтирмишдисә, бунлар 30—40-чы илләрин јениликләри олдуғундан С. Вурғуну бу илләрдән ајырмаг олмаз. Еләчә дә «Азәрбајчан» ше'рини, «Комсомол поемасы»ны, «Вагиф» пјесини онун шаһ әсәрләри кими сечиб синифдә јалныз бунлары өјрәтмәсәк, «Азәрбајчан»ы орта мәктәбин ашағы синфинә, «Вагиф»и С. Вурғун һаггында очеркә кечириб һаггында өтәри мә'лумат вермәк, «Ајкүн»ү дәрсдә өјрәдилән јекәнә поема кими сечмәк С. Вурғун ир-синин фәгәрә сүтуну олан вә көстәр-дијимиз үч әсәри чыхдаш вәзијәтинә салмаг гәсдидир. Бу гәсд «Үмүмтәһсил мәктәбләринин V—XI синифләри үчүн әдәбијат програмы» тәртибчиләри комиссијасынын сәдри Р. һүсәјновун ишидир. (Мән комиссијанын јығынчагларында буна гәти е'тиразымы билдирмишәм, Аз.ЕТПЕИ-нин тәртиб етдији програмда тәклифими јеринә јетириб-ләр, «Комсомол поемасы»нын вә «Азәрбајчан» ше'ринин өјрәдилмәси имканлары һаггында фикрими гәзәтдә чап етдирмишәм. («Азәрбајчан» ше'ринин тәдриси», «Комсомол поемасы», јени бахыш», «Азәрбајчан мұәллими», 27.05.97; 24.06.97)

Бу мөвзуда дәрслик мұәллифләринин «күнаһы» да одур ки, 1. онларын өзләринин һәр һансы програма мүнәсибәти олмалы, разылаш-

дырылыб мұәјјән дәјишклик ет-мәлијдиләр; 2. Мұәллифләрин ихти-јарында Аз.ЕТПЕИ-нин рәсми програм лајиһәси вардыр.

Дәрсликдәки «Репрессия вә әдәбијат» фәслинә дүшән вә синифдә өјрәдилән јазычылар һаггында-ки очерклар тәзәдир; кечмиш дәрсликдә белә очерклар јохдур. «Чәнуби Азәрбајчанда әдәби процес» фәсли, «Мәһәммәдһүсәјн Шәһријәр» очерки дә тәзәдир. Башлыча тәзәлик совет әдәбијатында Коммунист Партијасы идејаларына индики тәдрис тәләбләринә ујғун бахышларын ардычыллығыдыр. Мүһүм јениликләрдән бири дә кечмиш дәрсликдә олмајән «80—90-чы илләр әдәбијаты» фәслинин мәтнә артырылмасыдыр. Јә'ни, дәрсликдә 1920-чи илдән әсрин сонунә гәдәр әдәбијатымызын бүтүнлүкдә мәтнә артырылмасыдыр. Фәсил нөг-сансыз да дејил. 1918—1920-чи илләр әдәбијаты һаггында 10-чу синиф дәрслијиндә «Демократик Чүмһуријәт» дәврүндә әдәбијат» фәслиндә хүсуси ичмал вә очерклар јазылдығы һалда, 11-чи синиф дәрслијинин М. Ә. Рәсулзадә мөвзусуна гајытмасы вә хүсуси очерк ајырма-сы мәнчә тәкрат вә јерсиздир.

Дәрслијин бүтүн јениликләри илә јанашы мутләг ислаһ едилмәси лә-зым кәлән үч башлыча нөгсаны вар. 1. Дәрслијин јүкләнмәси вә үслуб-бунда публисист үнсүрләрин чохлуғу, терминләринин, чүмләләринин тәкчә шакирдләрә дејил, мұәллимләрә дә бир сыра һалларда гаранлыг галачағы еһтималыдыр. Чох әсәрләрин тәһлилдә фәлсәфи-поетик фикир ахтармаг вә буну али мәктәб тәләбәсинә дејил, орта мәктәбин бурахылыш синфинин шакирдләринә гандырмаг чәтин-дыр.

Ашағы синифләрдән јухары синифләрә доғру бир сыра јазычы тәрчүмәји-һалынын ибтидаи мә'лумат сәвијәсиндән кетдикчә һәчм-

чә чоһалыб, мәзмунча елмләшмәси вә гисмән дә әввәлчиләрин тәкрат-ры олан очерк чохлуғу 11-чи синифдә һәддини ашмышдыр. Синифдә өјрәдилмәси програмлашдырыл-мајән әсәрләрин дә һәр очеркдә тәһлили елә ағыр әдәби јүкдүр ки, буну шакирдләрин дашымасы им-кан харичиндәдир. Әдәбијатшү-насларымызын ағсагалы, Азәрбај-чан Республикасы Елмләр Акаде-мијасынын мұхбир үзвү, һәрмәтли Әзиз Мирәһмәдов, «Имкан харичиндә» олан бу факты сәмиимјәт-лә е'тираф етмишдир. АЕТПЕИ-нин әдәбијат програмлары лајиһәсиндә «доғру дејилр ки, үмүмтәһсил мәктәбиндә Азәрбајчан әдәбијаты-ны бүтүн кенишлији илә өјрәтмәк имкан харичиндәдир» («Ана сөзү», 1996, № 5—6, сәһ. 22).

Имкан харичиндә олан иши «им-канлы» сәјән дәрслик мұәллифләри дәрсликләрини бүтүн артыг јүкдән бошалдыб, али мәктәбләрин ба-қалавр тәһсил системинә кечдији индики тәһсил сәвијәсинә дә ујғун кәләмәјән дәрсликләрини јалныз вә јалныз өн сечмә едибләрдән, өн сечмә әсәрләрдән јазмаг, дүшүндүрүчү очерклар јаратмаг гајысы-на галмалыдырлар.

Сон сөз олараг буну да ачыг де-мәји ләзым билирәм. Бүтүн дәрслик мұәллифләри јени олуб, дәрсликлар јениләшдирилсә дә бу јени мұәллифләрин сәјмадыглары, куја чыхдаш олан кечмиш дәрсликлар тәрчүбәсинә чох-чох еһтијачлары вар. Республикамызын Тәһсил На-зирији кечмиш дәрслик мұәллиф-ләриндән кимләри јенидән вә көклү шәкилдә ишләнәчәк дәрслијин ја-радылмасына дә'вәт һаггында фи-кирләшмәлидир. һәр дәрслијин мұәллифләри дә дәрсликләри өлмә-јән, көһнә нәшр кими бә'зи фәсил-ләри инди јарамајән мұәллифләри өзләринә ортаг етмәк зарурилијини билсәләр бунун хејри олар.

ЛЕЈЛИ ВӘ МӘЧНУНУН ФАЧИӘСИНӘ ДАИР

Бәшир ӘНМӘДОВ,

педагожи елмләр доктору,
профессор.

Әввәлчә әдәбијатшүнас алимләримизин мүләһизәләрини јада салмаг истәрдим. Онлардан бә'зиләрин фикринчә, Низами Кәнчәви Мәчнунун фачиәсини көјдәндүшмә, тәсәдүфән вә фәрди бир һал кими јох, ганунаујғун, заманын зиддијәтләриндән, һәјатын уғурсузлуғундан төрәјән бир нәтичә кими гәләмә алыб; шаир зәманәни күнаһкар сәјяр, һәјаты матәмханаја, инсаны зәнчирли гула чевирән феодал орта әсрләрини иттиһам вә инкар едир, инсанла дүнјанын бир-биринә дүшмән вә зидд олдуғуну көстәрир. Мәчнунун фачиәси заманын зәрури нәтичәсидир. Бу образ дүнјанын амансыз ганунлары илә үз-үзә кәлмәли олмушдур. Чәмијјәтин Мәчнунна вердији зүлмү Низами тәләјин һөкмү, фәләкләрин кәрдиши кими гијмәтләндирир. Мәчнунун фачиәси, бәдбәхтлији ондадыр ки, бу адам заманын нәбзини тута билмәмишдир. Бу фачиә ағыллы, камаллы инсанларын фачиәсидир. Феодализмдә севки чинајәт һесаба олунурду. Дәвәр Мәчнуну, онун нәчиб, тәмиз, үлви һиссләрини баша дүшмүрдү. һамы, хүсүсән дә ашигин аиләси чәлышырды ки, Мәчнун заманын бәјәндији бир инсана чеврилсин. Инсаны севмәк ону Аллаһа рәгиб һесаба етмәк иди, инсан инсаны јох, јалһыз Аллаһы севмәли иди. Мәчнун исе орта әсрләрин јазылмыш вә јазылмамыш гејри-инсани ганунларына баш әјмәк истәмирди. Мәчнун да, Лејли дә өз ата-аналарындан фәргләнән јени инсанлардыр...

Мүәјјән мәнбәләрдән көтүрүлмүш јухарыдакы фикирләрә диггәт јетирсәк, ашағыдакы нәтичәләрә кәлә биләрик: ики кәнчин фачиәсинә сәбәб орта әср феодализмидир; Низами бу ичтимай-игтисади формасијаны рәдд вә инкар едир; Мәч-

нун дүнјанын амансыз ганунлары илә үз-үзә кәлир вә мәғлуб олур; о вахт инсанын инсаны севмәси чинајәт иди вә с. вә и.

Гаршыја белә бир суал чыхыр: феодализм Лејли вә Мәчнунун фачиәсиндә нә дәрәжәдә күнаһкар ола биләрди? Бу формасија дәвләт чеврилиши, ичтимай ингилаблар вә с. нәтичәсиндә јох, тарихин, чәмијјәтин тәбии, өз ахыны, даһили (објектив) ганунлары сәјәсиндә мејдана чыхмышды. Ону күнаһландырмаға, мүһакимә етмәјә, рәдд вә инкар етмәјә һеч кәсин, о чүмләдән дә Низами Кәнчәвинин һаггы чатмыр. Ахы тәбии јолла јаранмыш олаң бир формасијаны рәдд етмәк, үмумијјәтлә, инкишафын өзүнү рәдд етмәк демәкдир! Инкишаф исе инсанларын ирадәсинә јох, өзүнүн даһили, јә'ни објектив ганунларына әсасланыр. Феодализмдә инсанын инсаны севмәси јох, халгын формалашмыш адәтләрини позмаг чинајәт һесаба олунуб. Әхситан Низамини севмиш, она бөјүк еһтирам бәсләмиш, өз дәсти-хәтти илә хаһишнамә көндәрмишдир:

Он-он беш сәтирди шаһын бу сөзү,
Көзәл хәтти илә јазмышды өзү...
Еј јсөз дүнјасына һаким Низами...
Истәрәм Мәчнунун бөјүк ешгинә
Бир сөз хәзинәси ачасан јенә...

Фикир верин: Шаһын Низамијә олаң истәји, мәһәббәти о гәдәр јүксәкдир ки, мәктубу катиб јох, шәхсән өзү јазыб! Будурму феодализмдә инсанын инсаны севмәсинин чинајәт олмасы?! Әхситан шаири сөз дүнјасынын һакими адландырырса, бу, бөјүк мәһәббәтин ифадәси дејилми?!

«Дәдә Горгуд»да кестәрилир ки, Дирсә хан нәзир-нијазла бир оғул

әлдә едиб. Атаја јалан мә'лумат вә-рирләр ки, оғлуң ел адәтләрини позур. Ата: «кәтирин ону өз әлләрим-лә өлдүрүм» — дејир. Доғруданмы, Дирсә хан чијәрпарәсини севмирди? Јох, севирди, амма адәтләри даһа јүксәк тутур, ел-обаја бөјүк мәһәббәт бәсләјирди. Демәли, инсанын инсаны севмәси феодализмдә һеч дә чинајәт сәјылмамышдыр.

Алимләр һаггы олараг јазырлар ки, Лејли вә Мәчнунла бағлы рәвәјәт, әфсанә VII әсрдә Бағдад елиндә јаранмыш (Буну бир дә о сүбут едир ки, әсәрдә бүтпәрәстлијин олмасы көстәрилир:

Каһ мәнә «бир сәрхош» дејир бу јерләр,
Каһ да «бир бүтпәрәст ашиг» дејирләр...

О, бүтпәрәсләрин сәчдә мейрабы,
О, сарај гәндили, Күлшән күлабы...!

X әсрдә исе артыг дүнјаја јайылмышдыр. Ону да јазырлар ки, Мәчнун тарихи шәхсијјәт олмуш, көзәл әсәрләр јаратмышдыр. Әкәр белә дирсә, нечә олур ки, шаир Мәчнун көзәл әсәрләр јарадыр, амма феодализм онун әл-голуну бағламыр, гызы севәндә исе бир бухова чеврилир, ону мәһв едир?!

Фачиәнин сәбәбләрини феодал үсул-идарәсиндә дејил, башга сәһәләрдә ахтармаг лазымдыр: 1) адәтләрин позулмасында; 2) шәхсијјәтин психоложи структурундакы биоложи амилләрин үстүңлүјүндә (фәрди хүсусијјәтләрдә); 3) тәлә јазысында; 4) Зигмунд Фрејдин нәзәријјәсиндә; 5) инсанын бәхт амилләриндә вә с. вә и.

Низамидә охујуруг ки, амириләр гәбиләсинин башчысына Танры бир оғул верир вә о, 10 јашында мәктәбә кедир:

Хырда оғланларла гызлар јанашы,
Һамысы олмушду сыра јолдашы.
Орда бакирә бир инчи дә варды,
Сырада Гејс илә бир отурадды.
Јолдашлар елм алыб, дәрс охујурду,
Онлар да ешг адлы јәлми дүјурду...
Чәкиб гылынчыны залым мәһәббәт,
Бу кәнч үрәкләри ејләди гарәт...

Ел адәти биринчи бурада, јә'ни оғланларла гызларын бир мәктәбдә,

ејни отагда охумаларында, һәтта Лејлинин Гејс илә бир сырада (партада) отурмасында позулуб (Марағлыдыр: Фүзули онлары ејни партида отуртмајыб, гоншу партида отурдуб).

Адәт бир дә орада позулуб ки, оғланла гыз валидәјнләринин разылығы олмадан, онлардан хејир-дуа алмадан севишибләр. Она көрә дә мәсәләнин үстү ачыланда, Мәчнун даһа Лејлини кермәк имканына малик олмајанда Нәчд дағыны өзүнә мәскән едир:

Ешгдән хәбәрсиз адамлар ки вар,
Ону «Мәчнун» дејә чағырардылар...
Гафилләр Мәчнуну бахыб күлүрдү,
Агилләр көзүндән јаш төкүлүрдү.

Фикир верин: һамы Гејси дәли адландырмаг, јалһыз башына кәлмәјәнләр, ешгин ағырлығыны вә ширинлијини дүјмајәнлар ону «Мәчнун» дејә чағырмаға башлајырлар. Гејси феодализм чәмијјәти дејил, ешги аңламајән адамлар «дәли» һесаба едирләр.

Әкәр мевчуд адәтләрә риәјәт олунса, валидәјнләрин разылығы әлдә едилсә иди, онда Лејлинин атасы ашағыдакы сөзләри дејә билмәзди:

Далынча «диванә» сөјләр һәр бир кәс,
Еизә диванәләр тәј ола билмәз...
Көздән кирпик чәкир бизим әрәбләр,
Күләрләр үстүмә, дил версәм әкәр.

Нофәл Лејлинин атасына галиб кәләндә бу сөзләри ешидир:

Гызымы гаршына кәтирсәм дә, бил,
Гулуна версәм дә, әскиклик дејил.
Анчаг о дәлијә лајиг дејил гыз,
Дәлијә бир зәнчир јарашыр јалһыз.
Мәрдә тәмиз бир ад чандан әфзәлдир,
Ләкәли галмагдан өлүм көзәлдир.
Мәчнуну тапшырсан чиловуму сән,
Мәнә күләчәкдир һәр јолдан өтән...

Көзүндүјү кими, ата ел тәһәсиндән чәкинир, елин ирадәсинә гаршы чыхмагдан горхур, адәти өн плана чәкир, Лејли дә адәтләри әсас тутур вә дејир:

Горхурам әһвалым пәришан ола,
Јахшы адым белә чох јаман ола.

Бәли, тәмиз ад, ону горујуб сах-ламаг адәтләрдә апарычы јер тутуб.

Мәшһур тәдгигатчы Зигмунд Фрејд сүбут едиб ки, организмде топланмыш енержи өз тә'јинаты үз-рә истифадә едилмәдикдә башга сәһәјә истигамәтләнир: дәлилик јарадыр, даһилијә сәбәб олур вә с. Бу нәзәријә әфсанәнин јарандығы (даһа доғрусу, әшгин үрәкләри фәтһ еләдији) замән Лејлинин атасына мә'лум олса иди, о дәрк едәрди ки, истифадәсиз галмыш мәһәббәт енержиси Гејсин дәлилијинә кәтириб чы-харан әсас сәбәбдир. Мәчнун мә-һәббәтинә говушан кими дәлилин дә сырадан чыхачагдыр. Адамлар дәлилијин сәбәбинин ешглә бағлы олдуғуну дәрк едирләр:

Дәдиләр: «Чан алан бир ешг учундан, Диванә олмушдур көзәл бир чаван...».

Амма хәстәјә дәрман верән (ону севкисинә говушдуран) олмур. Мә-һәббәт енержисинин дәлилији ја-ратмаға доғру истигамәт кәтүрмә-си Мәчнунун ихтијарыны әлиндән алмышдыр, ону ғынајанлар бәјүк елми сәһвә јол вермишләр: Мәч-нуну феодализм јох, баш тутмајан ешг дәли етмишдир:

Доғрудур, дағылмыш сәбрим, гәрарым,
Өзүмдә дејилдир өз ихтијарым.
Бағланыб галмышам, зәнчирим дәмир,
Көрүнүр, мәним дә бәхтим беләдир...

Даһа сонра:

Бир гыз һәсрәтидир бу дәрд, бу нава,
Ешгдән кәлмишдир башына нава...

Бу, мәһз истифадәсиз галмыш мә-һәббәт енержисинин өз истигамәти-ни дәјишмәсинин нәтичәсидир ки, ашигин башына нава кәтирмиш, ону дәли етмишдир. Фрејдә көрә, дә-лилик вә даһилик гәрдашдыр. «Ком-

сомолскаја правда»да (16.1.1996) «Ге-ниј и безумство — веши вполне сов-местимые» адлы мәгаләдә мүүллиф јазыр ки, Мопассан анасы илә јаша-јыб (!!!), Диккенс үч доғма бачысы илә ејни вахтда (прәсми шәкилдә) әләгәдә олуб, Гогол өзүнү хәдим еләјиб (ахталадыб) вә с. Бунлар ја-радычылығда даһиләрдир, амма ја-рамаз һәрәкәтләри дәһшәт әмәлә кәтирир. Мәчнун да дәли даһидир, амма Мопассан кимиләриндән чох ағыллыдыр.

Ичра олунмамыш мәһәббәт енер-жиси Лејлини дә шаир етмишдир:

О дүнја чамаллы назәндә дилбәр
Гәкбиндән гошарды көзәл ше'рләр.
О, бакирә, көзәл бир сәнәткарды,
Өзү тәк бакирә сөзләри варды...

Әсәрдә дејилер:

Һеч кәс «кәмәксизәм» демәсин кәрәк,
Кәмәксиз олана Аллаһдыр кәмәк.

Бәс нә үчүн Аллаһ Мәчнуну кә-мәк етмәди? Чүнки Мәчнунун тәле јазысына Аллаһ өзү мөһүр басмыш-ды, бу һадисәләр һөкмән онун ба-шына кәлмәли иди:

Сүд илә кәлмишдир чанына бу сирр,
Чанындан өлүнчә чыхан дејилдир.

Даһа сонра, шаир Лејлинин дили илә билдирир ки, Мәчнунун бәхт ул-дузу күнаһкардыр, алын јазысы бе-ләдир:

Бәхтинин улдузу батан ашигдән,
Мин дәфә шиддәтли диванәјәм мән.

Демәли, Мәчнунун мәһәббәти тә-ле јазысыдыр, анаданкәлмәдир. Коммунист идеолокијасынын тә'сири алтында фәциәнин көкләрини ичти-маи гурулушда, јә'ни феодализмдә ахтармагдан бирдәфәлик әл чәк-мәли, фәциәнин әсл сәбәбләрини ортаја гојмаға чәһд кәстәрмәлијик.

МҮӘЛЛИМ НӘЈӘ ИСТИНАД ЕТМӘЛИДИР?

Акиф МӘММӘДОВ,

педагожи елмләр намизәди.

Истәр дилчилик елми, истәрсә дә Азәрбајчан дилинин тәдриси мето-дикасы сәһәсиндә һәллини көзләјән, мұзакирә вә мұбаһисә объекти ола билән проблемләр чохдур. Сон дөврләрин мә'лум ситуасијасы мұ-тәхәсисләри белә проблемләрин һәллингән мүүјән гәдәр узаглаш-дырыб; алим вә методистләримиз дискуссияләра, елми-методики мұ-закирәләрә бир елә һәвәс кәстәр-мирләр. Белә бир вахтда журналын 2-чи сајында дәрч олунан («Азәр-бајчан дили вә әдәбијјат тәдриси», 1998) «Баш үзвләр вә онларын ифа-дә васитәләри» адлы дидактик ма-териалларла бағлы (мәгаләнин мұ-әллифи 67 сајлы мәктәбин мүүлли-ми Сәдагәт Габил гызыдыр) БДУ-нун мүүллими Севинч Новрузова-нын ирадларыны, тәклиф вә мұла-һизәләрини әкс етдирән «Бир мәга-лә һағгында» («Азәрбајчан дили вә әдәбијјат тәдриси», 1998, № 3) ја-зысы диггәти чәлб едир.

Һәр ики јазыда кәскин фикир мұхтәлифлији, бир-бири илә дабан-дабана зидд мұлаһизәләр олдуғу үчүн дискуссияја пошулуб, фикир-ләримиз охучуларла бөлүшмәји ла-зым билдим. Мәгаләләрдәки әсас зиддијјәт сөз — нитг һиссәси — сөз бирләшмәси (о чүмлөдән **тәркиб-ләр**) — чүмлә үзвү аңлајышлары илә бағлыдыр. Нәзәрә алсаг ки, бунлар грамматиканын бел сүтуну-ну тәшкил едир, мұзакирәјә гошул-мағын вачиблији бир даһа ајдын олар.

Бәри башдан дејәк ки, Севинч Новрузованын тәклиф вә ирадла-рында, бизә көрә, һағлы мәсәләләр дә вар. Мәсәлән, Севинч хәнымын белә бир фикри илә биз дә разы-јыг ки, «Јусиф аға» исимлә исмин, «мән өзүм» әвәзликлә әвәзлијин әләгәсиндән әмәлә кәлән бирләш-мәләрдир; «гара чијәрин пиј сүз-мә габиллијјәти» II нөв јох, III нөв тә'-јини сөз бирләшмәсидир; «балача

да олса» — сифәтлә ифадә онунан хәбәр дејил.

Лакин С. Новрузованын ашағыда-кы мұлаһизәләринин мұзакирәјә еһ-тијажы вар.

С. Новрузова «сөз күләшдирмәк», «әлдән кәдән», «һәбсә алынән», «фитнә төрәдән» ваһидләринин мәсдәрлә вә фе'ли сифәтлә ифадә олунан мұбтәдалара мисал верил-мәсинә е'тираз едир вә онларын «кисимлә фе'ли сифәтин бирләшмә-синдән әмәлә кәлән бирләшмәләр» олдуғу фикрини ирәли сүрүр. Јәгин, ади охучуја да ајдын олду ки, сәһ-бәт һәр чүр бирләшмәдән јох, са-бит сөз бирләшмәләринин (фразео-ложи бирләшмәләрин) бүтөвлүкдә бир нитг һиссәси кими кәтүрүлүб-кәтүрүлмәмәсиндән кедир; бирин-чи мүүллиф белә бирләшмәләри бүтөвлүкдә фе'л һесаб едир (нәзәрә алаг ки, фе'ли сифәт вә мәсдәр фе'лин формаларыдыр), икинчи мұ-әллиф икә сабит бирләшмәләри тә-рәфләринә парчалајыр вә һәр тә-рәфи ајры нитг һиссәси кими кәтү-рүр.

Әввәлчә мәсәләјә елмин вә мән-тигин көзү илә бахаг. Бир һалда бу ифадәләр сабит сөз бирләшмәлә-ридир, демәли, онлары тәркиб һис-сәләринә парчаламаг олмаз. Бу бирләшмәләрин әввәлиндәки «са-бит» сөзү дә елә она көрә ишлә-нир. Вә елә јенә бу сәбәбә жәрәдир ки, сабит сөз бирләшмәләри һәр јердә синтактик јох, лексик ваһид сајылыр вә терминдә ишләнән «бир-ләшмә» сөзү сырф шәрти характер дашыјыр, көрүнүр, һәмин бирләш-мәләрин јаранма механизминин та-рихи (етимолокијасы) илә бағлыдыр. Бунлар синтактик ваһид олса иди, дәрслик вә елми грамматика ки-табларында «Сөз бирләшмәләри» ады алтында ејрәнилән аңлајышлар арасында онлара да јер ајрыларды. Нә сүрта мәктәбин һазырда истифа-дәдә олан дәрслијиндә (Г. Казымов, Ј. Сејидов, А. һәсәнов. «Мұасир

Азербайжан дили», 1972; «Мүасир Азербайжан дили», ЕА-нын нәшри, III чилд, 1981 вә с.; биринчи ики мәнбәдә «Сөз бирләшмәси» бөлмәсини профессор Јусиф Сејидов, үчүнчү мәнбәдә исә А. Ә. Асланов (языб) белә һал мүшәһидә едилмир. Анчаг нитг һиссәләриндән бәһс едән бүтүн мәнбәләрдә сабит сөз бирләшмәләри (хүсусилә јухарыда гејд етдијимиз типли бирләшмәләр) доғру олараг фе'л һесап едилир; мүвафиг әдәбијатларда мүбаһисә онларын фе'л һесап едилиб-едилмәси јох, нечә фе'л адландырылма-сы барәсиндәдир — фразеоложи фе'л, мүрәккәб фе'л, јахуд тәркиби фе'л. Охучуну архајын салмаг үчүн мәнбәләрдән бир нечә ситат верәк:

«Бир исимлә бир фе'лдән дүзәлән мүрәккәб фе'лләр (сечдирмә мәнимдир — М. А.) дилимиздә о гәдәр зәнкиндир ки, бунлардан бәди әсәрләрин дилиндә дә артыг дәрәчәдә истифадә едилир» (М. һүсејнзәдә. «Мүасир Азербайжан дили», 1973, сәһ. 159). Мүәллиф белә фе'лләрә «дилә тутмаг», «диван тутмаг», «баш тутмаг» кими сөзләр мисал верир (јенә орада, сәһ. 159); «Адлыг, јөнлүк, тә'сирлик, чыхышлыг һаллардан бириндә ишләнән исмә мүстәгил фе'л гошулмуш, мүрәккәб фе'лләр јаранмышдыр. Бунлар узун әсрләрин мәһсулудур, даһа чох мәчәзи мә'нада ишләнир: баша дүшмәк, дилдән дүшмәк, үрәји јанмаг вә с.» (Г. һәсәнов, К. Әлијев, Ф. Чәлилов. «Азербайжан дили», 1989, сәһ. 69); «...Мүрәккәб фе'лләри тәхминән ашағыдакы ики нөв үзрә тәсниф етмәк олар. 1) Исим, сифәт, әвәзлик, мәсдәр вә ја зәрф илә фе'лдән ибарәт олан мүрәккәб фе'лләр; мәс.: һәјат сүрмәк, јардым кәстәрмәк, мүбаһисә ачмаг...» («Мүасир Азербайжан дили», ЕА-нын нәшри, III чилд, 1980, сәһ. 223).

Мәсәләнин методик тәрәфинә фикир верәк. Мә'лумдур ки, мүәллим дидактик материал һазырлајандә елмдә мөвчуд олан мүхтәлиф мүбаһисәли фикирләрдән сәрф-нәзәр едәрәк ән чох орта мәктәб дәрслијинә әсасланмалыдыр. һаггында бәһс етдијимиз мәсәлә, јә'ни «сөз күләшдирмәк» типли ваһидләрин фе'л (нитг һиссәси), јахуд

сөз бирләшмәси һесап едилмәси VI синфин дәрслијиндә ајдын шәкилдә белә гојулур: «Дилимиздә мүрәккәб фе'лә охшар, әслиндә исә мүрәккәб олмајан фе'лләр дә вар. Бунларын бир групу тәркиби фе'лләр адланыр, диқәр групу исә фразеоложи бирләшмәләрдән ибарәтдир» (Б. Әһмәдов, А. Ахундов. «Түрк дили», 1994, сәһ. 13). Көрүндүјү кими, профессор Б. Әһмәдов һаггында сөһбәт кедән фе'лләри мүрәккәб јох, фразеоложи фе'л һесап едир вә «баша дүшдү», «гулаг асды», «баша салды» кими сөзләри мисал кәтирир (јенә орада).

Инди дә өзүмүзү бир анлыг дәрс процесиндә һесап едәк. Тутаг ки, мүәллим «Әлдән кедән имкан тәәсүф вә дарыхмагла жери дөнмәз» чүмләсини нитг һиссәләринә керә тәһлил едир вә Севинч ханымын дедији кими, «әлдән» сөзүнү исим, «кедән» сөзүнү дә фе'ли сифәт кими өјрәдир. Шакирд фе'ли сифәтә суал верир: «Һансы имкан» вә чаваб верилир: «кедән имкан». Тәбии ки, дүзкүн чаваб «әлдән кедән имкан» олмалыдыр. Бу, бир даһа ону кәстәрир ки, фразеоложи ваһидләри тәрәфләринә парчалајыб нитг һиссәләринә керә тәһлил етмәк олмәз, чүнки тәрәфләр «дашлашыб» вә мүстәгил мә'наларыны итирибләр.

Бир гәдәр сонра Севинч ханым «бирузә вермә», «чәзә верир», «јол вермә», «бәһрәсини верәчәк» сабит бирләшмәләринин дә «фе'ллә ифадә олунан садә хәбәрләрә мисал верилмәси»нә е'тираз едир вә јазыр: «Онларын һеч бири тәкчә фе'лдән ибарәт дејил, ики сөзлү ифадәләрдир». Әввәлә, сөһбәт чүмлә үзләринин ифадә васитәләриндән кедирсә, «ики сөзлү ифадә» дејими мөгбул сајыла билмәз. һәр шејдән әввәл она керә ки, биз шакирдә өјрәтмирик ки, филән чүмлә үзвү ики сөзлү, јахуд үч сөзлү ифадә илә ифадә олунуб. Чүмлә үзвләри ифадә васитәләринчә керә ики шәкилдә фәргләндирилир — нитг һиссәси, јахуд сөз бирләшмәси илә (тәбии ки, сәрбәст сөз бирләшмәси). Икинчи дә, «ифадә» сөзү дилчилик термини кими һәм сөз, һәм сөз бирләшмәси, һәм дә фраза кими баша дүшүлүр (бах: «Азербайжан дилинин изаһлы

лүғәти», II чилд, 1980-чи ил, сәһ. 441). Сөһбәт конкрет олараг һәр һансы чүмлә үзвүнүн ифадә васитәсиндән кедирсә, бу үч терминин үчүнү дә она шамил етмәк олмәз. Јә'ни, ејни ваһидә һәм сөз, һәм сөз бирләшмәси демәк сөһвдир. Анчаг мүәллифин јухарыдакы јанашма тәрзији көтүрсәк, ајдын олар ки, бунлар да мүхтәлиф нитг һиссәләриндән ибарәт сөз бирләшмәләри һесап едилир вә «јалныз икинчи тәрәфләрин фе'лләрдән ибарәт» олдуғу тә'кид едилир. Нәзәрә алсаг ки, синтаксисдә сөз бирләшмәләри әсас тәрәфин ифадә васитәләринә керә ики јерә ајрылып, Севинч ханымын мөвгејиндән белә анлашылар ки, бунлар фе'ли бирләшмәләрдир. Фразеоложи ваһидләрин фе'л һесап едилмәси барәдә јухарыда фикримизи әсасландырмаға чалышдыг. Онлары бу фразеоложи фе'лләрлә әлагәдар тәқрар етмәк истәмирик. Анчаг «јол вермә» (инкарда), бәһрәсини верәчәк», «бирузә вермә» (инкарда), «чәзә верир» фе'лләрини зорла да олса, тәрәфләринә парчаласаг, јенә дә онлары фе'ли бирләшмә һесап етмәк олмәз. Чүнки орта сәвијјәли шакирд дә билир ки, фе'ли бирләшмәнин әсас (икинчи тәрәфи) фе'лин тәқрифләнмәјән формаларындан бириндә олмалыдыр. Бурдакы «икинчи тәрәфләр» исә тәсрифләнән формалардадыр.

О ки галды фразеоложи фе'ллә ифадә олунан мүбтәдә вә ја хәбәрләрин гурулушча садә, јахуд мүрәккәб олмәсына, бу мәсәлә дә орта мәктәб дәрслијиндә чох ајдын шәкилдә гојулур: «Нитг һиссәләри илә ифадә олунан мүбтәдалар садә, сөз бирләшмәләри илә ифадә олунан мүбтәдалар мүрәккәб олур» (7—8-чи синифләр үчүн кәстәрилән дәрслик, сәһ. 57); «Нитг һиссәләри илә ифадә олунан хәбәрләр садә, сөз бирләшмәләри илә ифадә олунанлар исә мүрәккәб хәбәр адланыр» (јенә орада, сәһ. 60).

Әкәр, јухарыда кәстәрдијимиз кими, дәрсликләр вә диқәр елми мәнбәләр фразеоложи бирләшмәләри фе'л һесап едирсә вә фе'л дә нитг һиссәсидирсә, онда, тәбии ки,

онунла ифадә олунан чүмлә үзвләри гурулушча садә сајылачаг.

«Еһтијатлы ол», «рүсвәј олмајасан», «мәшғул олмалы», «абад етмәли» ваһидләринә дә мөгәлә мүәллифләринин мүнәсибәти мүхтәлифдир. С. Габил гызы бунлары фе'ллә ифадә олунан садә хәбәрләр, С. Новрузова исә «јалныз икинчи тәрәфи фе'лләрдән ибарәт» «ики сөзлү» «бирләшмәләр» һесап едир. Кәрмәк чәтин дејил ки, икинчи тәрәфләр мүстәгил мә'налы сөзләр дејил, көмәкчи фе'лләрдир. «Сөз бирләшмәси ики вә даһа артыг мүстәгил сөзүн мә'на вә грамматик чәһтдән бирләшмәсиндән әмәлә кәлир» (7—8-чи синифләрин кәстәрилән дәрслији, сәһ. 18). Б. Әһмәдов вә А. Ахундовун VI синифләр үчүн јаздығлары дәрсликдә «әт»мәк, «кәлә»мәк, «ол»маг көмәкчи фе'лләринин башга нитг һиссәләри илә биркә ишләнмәсиндән әмәлә кәлән фе'лләр гурулушча тәркиби фе'лләр адландырылып. (1994-чү илин нәшри, сәһ. 13). Бунлар диқәр мүвафиг дилчилик әдәбијатларында да фе'л һесап олунур, анчаг бә'зилги тәркиби, бә'зиләри дә мүрәккәб фе'л дејир. Јухарыдакы ментиглә бир дә тәқрар едирик: әкәр бунлар фе'лдирсә, демәли, сөзсүз, садә хәбәрләрдир.

Мөгәләләрдәки фикир мүхтәлифлијиндән бири дә «ата-баба руһунун Новруз бајрамы әрәфәсиндә көјдән гоһум-әграбанын евинә гајытмәсы», «биринин биринә илк бахышда ашиг олмәсы», «онун һәмсојлары илә бирликдә гоһшу сојдан гајытмыш һәмсојларыны гаршыламаға чыхмәсы» кими бирләшмәләрлә бағлыдыр. Орта мәктәб мүәллими бунлары мәсдәр тәркиби, БДУ-нун мүәллими исә тә'јини сөз бирләшмәси һесап едир. Јухарыда гејд етдијимиз кими, сөз бирләшмәләри әсас тәрәфин ифадә васитәләринә керә ики јерә ајрылып: исми бирләшмәләр вә фе'ли бирләшмәләр. Тә'јини сөз бирләшмәләри исми бирләшмәләрин «даһа чох ишләнән» нөвләриндәндир. Демәли, бирләшмәнин тә'јини сөз бирләшмәси олдуғуну мүәјјәнләшдирмәк үчүн илк нөвбәдә онун исми бирләшмә олду-

ғуну сүбут етмек лазымдыр. Исми бирләшмәләр исә: «Икинчи тәрәфи адларла (әсасән исим, сифәт, сәйла, еләчә дә субстантивләшмиш башга сөзләрлә) ифадә олунан бирләшмәләрә» дејилир. (7—8-чи синфин көстәрилән дәрслији, сәһ. 22). Јухарыдакы бирләшмәләрин һеч биринин әсас тәрәфи бу садаланан нитг һиссәләриндән дејил (гајытмасы, ашиг олмасы, гаршыламага чыхмамасы), мәсдәрдир. Даһа доғрусу, мө'тәризәдә садаланан мәсдәрләр әввәл кәлән сөзләри өзләринә табе едәрәк тәркиб әмәлә кәтирмишләр. Бәлкә, Севинч ханым тәрәфләрин һал вә мәнсубијәт шәкилчиси гәбул етмәсинә әсасланараг бунлары тә'јини сөз бирләшмәси һесап едир. Бизчә, мәсәләјә бу мөвгедән јанашмаг да јанлышдыр. Чүнки мәнсубијәт вә һал шәкилчиси гәбул етмәк тә'јини сөз бирләшмәләринин әсас (сабит) хүсусијәти дејил. Буна әсаслансаг, онда кәрәк биринчи нөв тә'јини сөз бирләшмәләрини һәммин чәркәдән чыхараг. Чүнки онун тәрәфләри һал вә мәнсубијәт шәкилчиләри олмадан ишләнир.

Икинчи мәгаләдә даһа сонра охујуруг: «Мәним истәдијим», «Кејхосровун бизим үзәримизә ат тәпәчәји» ифадәләри фе'ли сифәт тәркиби дејил, тә'јини сөз бирләшмәләридир». Мәсәләнин елми тәрәфини бир ғыраға гојаг. Орта мәктәбдә шакирдә өјрәдилир ки, «фе'лләрә мәнсубијәт шәкилчиси илә ишләнән «дыг» шәкилчиси артырмагла ...фе'ли сифәтләр дүзәлдилир» (VI синфин көстәрилән дәрслији, сәһ. 69). Ситатдакы дејилишдән ајдын олур ки, бу тип фе'ли сифәтләрдә «дыг» шәкилчиси мәнсубијәт шәкилчисиндән ајрылмыр. (Јә'ни «истәдијим» сөзүндә фе'ли сифәт шәкилчиси «дик» јох, «дијим»дир). Сонра да шакирд өјрәдилир ки, «фе'ли сифәтлә онун әләгәјә кирдији сөзләр бирликдә фе'ли сифәт тәркиби адламыр» (јенә орада, сәһ. 73), јахуд «Әсас тәрәфи фе'ли сифәтлә ифадә олунан тәркибләрә фе'ли сифәт тәркибләри дејилир» (7—8-чи синфин көстәрилән дәрслији, сәһ. 34). Јухарыдакы бирләшмәләрин әсас тәрәфләринин (истәдијим, ат тәпә-

чәји) фе'ли сифәт олмасы шүбһәсиздир. Әхәр әсас тәрәф фе'ли сифәт вә ја бир аз әввәлки нүмунәләрдә олдуғу кими, мәсдәрдир вә шакирд дәрслијиндә ајдын шәкилдә охујурса, «әсас тәрәфи фе'лин тәсвирләнмәјән фәсрмалары (мәсдәр, фе'ли сифәт, фе'ли бағлама) илә ифадә олунан сөз бирләшмәләринә фе'ли бирләшмәләр дејилир» (јенә орада, сәһ. 31), онда һансы әсасла белә бирләшмәләри фе'ли бирләшмәләр, јахуд тәркибләр јох, исми бирләшмәләрин бир нөвү олан тә'јини сөз бирләшмәләри һесап етмәк олар?

Хәбәрләрин тәркибләрлә (фе'ли бирләшмәләрлә) ифадә олунуб-олунмамасы да ејни чүмләннин үзвәләринә кәрә тәһлилиндә мүүллифләр арасында фикир мүхтәлифлији јарадыб. Охучу үчүн ајдын олсун дејә, С. Новрузованын мәгаләсиндәки фикри ситат верәчәјик: «Бир кимсәни хилас етмәкдир, бири кимсә зарәр јетирмәкдир» чүмләсиндә «кимсәни», «кимсә» сөзләри, «Амма мәним истәдијим» бунлары наданлыгдан хилас етмәкдир» чүмләсиндә «бунлары», «наданлыгдан» сөзләри, «Сизин ән бөјүк сәһвиниз бу халгы танымамағыныздыр» чүмләсиндә «бу халгы» сөзләри, «Ола биләр ки, бу гәбирдән тапылмыш о инсан кәлләсиндән бири, һаггында сәһбәт кәдән кил габы ичәд еләјенди» чүмләсиндә «һаггында сәһбәт кәдән кил габы» сөзләри, «Чәлилзадә чох јахшы јолдашдыр, сакит-сакит данышан, адамы јахшы баша сандыр» чүмләсиндәки «сакит-сакит», «адамы», «јахшы-јахшы» сөзләри һәммин чүмләләрин хәбәрләринин тәркибинә дахил дејил. О чүмләләрин хәбәрләри бунлардыр: «хилас етмәкдир», «зарәр јетирмәкдир», «хилас етмәкдир», «танымамағыныздыр», «ичәд еләјенди», «данышандыр», «баша сандыр».

Бу мәсәлә — хәбәрләрин тәркиблә ифадә олунуб-олунмамасы дилчиләр арасында чохдан мубаһисә объектидир. Нәлә 1962-чи илдә нәшр олунан бир али мәктәб дәрслијиндә охујуруг: «Мәсдәр тәркиби, дикәр тәркибләр (фе'ли бағлама-

лар вә фе'ли сифәт тәркибләри) кими гејри-предикатив бирләшмәләрдир. Буна кәрә дә бу тәркибләр хәбәр јеринә дүшәндә предикатив характер дашыјыр вә беләликлә дә, ез тәркиб олмаг кејфијәтини итирмиш олур» («Мүәсир Азәрбајжан дили», II һиссә, 1962, с. 91). Лакин елә һәммин мәнбәнин башга бир јериндә «Фе'ли сифәт тәркибләри хәбәр ролунда» јарымбашлығы алтында тәркибләрлә ифадә олунан хәбәрләрә аид чохлу нүмунәләр верилир (сәһ. 75—76). Сон дөврдә чап олунан дилчилик әдәбијәтиндә да (биз хүсусилә дәрсликләри нәзәрдә тутуруг) хәбәрин тәркибләрлә ифадә олунмасы, әсасән, гәбул едилб. Бәс орта мәктәб дәрсликләриндә бу мәсәлә нечә гојулуб? 7—8-чи синфин дәрслијиндә охујуруг: «Хәбәр ...мәсдәр вә фе'ли сифәт тәркибләри илә дә ифадә олуна биллир» (сәһ. 60). Елә орадача белә бир нүмунә верилир: «Бу һәким университети [тәзә гуртаранлардандыр]». Севинч ханымын мубаһизәсинә кәрә бу тәркиб белә үзвәнмәли иди: «университети» — тамам-

лыг, «тәзә» — зарфлик, «гуртаранлардандыр» — хәбәр.

Бир даһа гејд етмәк истәјирик ки, һәр ики мүүллифин фикирләри арасындакы зиддијәт, әсасән, дилчилик әдәбијәтиндән кәлир. Амма әкәр сәһбәт орта мәктәб үчүн дилдик материалларын һазырланмасындан кәдирсә, илк нөвбәдә дәрсликләрә әсасланмаг, онларын мөвгәјиндән чыхыш етмәк даһа мөгәбулдур. Севинч ханым өзү мөгаләсинин әввәлиндә јазыр ки: «бә'зи дил фактларына елми-нәзәри дилчилик мүнәсибәти илә һазырда орта мәктәб (һәтта али мәктәб) тәдрисиндәки мүнәсибәт арасында там ујғунлуг јохдур... Она кәрә дә һаггында данышдығымыз мөгаләдәки мубаһисә терәдә билән бу типли фактларын үстүндән кечирик». Анчаг јухарыдакы шәрһләрдән дә ајдын көрүнүр ки, мүүллиф бунларын үстүндән кәчә билмәјиб вә онун дили илә десек, «јанлышлығына шүбһә етмәдији» мәсәләләрә дә елми-нәзәри мәнтиг призмасындан вә орта мәктәб тәдриси бахымындан јанашмајыб.

ХАЛГ ТӘБАБӘТИНДӘН СЕЧМӘЛӘР

● Бөјүрткән чох јејилсә, көзләрә хејирди, бабасилә гаршы фајдалыдыр. Көкүнү гајнадыб ичмәк ед кисәсинин дашыны текүр, сачлары ағармаға гојмур, көзә ишыг верир.

● Алма үрәји гүввәтләндири, тәнкәнәфәслији, үрәк дөјүнмәсини арадан галдырыр, ганы артырыр. Чәјирдәји ачгарына јејилдикдә бағырсаг гурдларыны текүр.

● һејва чичәкләри вә балдан һазырланмыш паста јемәкдән сонра бир гашыг јејилдикдә үрәјә гүввәт, гәлбә фәрәһ верир.

● Пахла јемәк көкс хәстәликләрини сағалдыр, өскүрәји кәсир. Ганы кәсилмәјән јаралар заманы икјә бөләрәк јаранын үстүнә гојдугда ганы лахталадыр. Пахла инсана јуху кәтирир.

● Бал бүтүн хәстәликләрин дәрманыдыр. Мә'дәјә, көзә, үрәјә гүввәт верир. Бал шәрбәтинин гаргарагы ағыз вә боғаз хәстәликләрини

сағалдыр. Бал шәрбәти ичмәк дамарлары ачыр, көксә хејирди, сарылығы мүүличә едир, гарына јығылан сулары чәкир, мүхтәлиф сызылты вә ағрылары јох едир. Бәдәндәки јапмыш ганы, бәлғәм вә сафрағы говур, дамарлара дағылараг бәдәндәки рутубәти азалдыр, меланхолијә вә малхулјә хәстәликләрини сағалдыр, сојугдан јаранан бүтүн хәстәликләрә гаршы шәфалыдыр.

● Бадамы кишмиш вә гәндлә једикдә көј өскүрәји кәсир, көксү бәлғәмдән тәмизләјир, кирәшләндирилмиш дамарлары кенишләндирир. Вахташыры јејәндә бәдәнин үмуми мугавимәтини артырыр, әһвали-руһијәни јүксәлдир, ганы, көзүн нуруну артырыр. Ачы бадам јағы ичдикдә бөјрәкдәки дашы текүр. Ачы бадам јағыны гулаға дамчылатмагла башдакы уғултуну кәсмәк мүмкүндүр. Бу, һәм дә бүтүн баш-бөјин хәстәликләрини сағалдыр.

«КИТАБИ-ДӘДӘ ГОРГУД»: ОХУНУШЛАР, АЧЫМЛАР

Асиф Г. АЧЫЛБЕВ,

педагожи елмләр намизәди,
Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин апарычы елми ишчиси.

Халгымызын тарихинин, мәдәни-јәтинин, психолокијасынын, этнограф-ијасынын, этик-әхлаги, дини, фәл-сәфи вә мифик көрүшләринин өјрә-нилмәси илә бағлы «Китаби-Дәдә Горгуд» («КДГ») үзәриндә апарылан чохсајлы тәдгигатлар белә бир нә-тичәјә кәлмәјә әсас верир ки, сөј-ләнилән елми мұлаһизәләрин об-јективлији, илк нөвбәдә, дастанын мәтнинин дүзкүн охунуб-гавраныл-масындан асылыдыр. Чүнки «КДГ» бојлары һәм формалашдығы, һәм илк дәфә јазыја алындығы, һәм дә үзү көчүрүлдүјү дөврләрин мөјјән дил элементләрини өзүндә дашы-јан елә бир гәдим сөз сәнәти, аби-дәсидир ки, «онун мәтниндә бир сөз-үн тәһриф едилмәси тәдгигат про-сесиндә чидди јанлышлыгларә сө-бәб ола биләр». («Китаби-Дәдә Гор-гуд». Чапа һазырлајанлар... Ф. Зеј-налов вә С. Әлизадә. Бақы, «Јазы-чы», 1988, сәһ. 15. Кәтирилән дил фактлары бу нәшрдән көтүрүлүб). Мә'лумдур ки, сөз сәс тәркибинә, мә'на јүкүнә көрә даими дәјишикли-јә уғрајан ән чевик дил ваһиди-дир вә тарихи инкишафын мөјјән мәрһөләсиндә бу дәјишиклијин ма-һијјәтини јалныз хүсуи арашдырма васитәсилә үзә чыхармаг мүмкүн-дүр. Зәнкин лүғәт еһтијатына ма-лик «КДГ» бојларынын дилиндә раст кәлинән белә архаик сөзләр һаггында горгудшүнаслыгда кениш вә әт-рафлы данышылмасына бахмајараг, тәдгигат кәстәрир ки, бу типли дил фактлары там әһәтә олунмамыш-дыр. Одур ки, онлардан бәзиләри үзәриндә дајанмағы мөгсәдәүјүгүн һесаб едирик.

1. Дәлиминдән ағарса, баба көрк-лү! (сәһ. 33).

Дастанын мүгәддәмәсиндә кет-

миш бу чүмләннин мә'на јөзүмү илә бағлы тәдгигатчылар арасында, дәмәк олар ки, елә бир чидди фикир әјрылығы јохдур. Јалныз илк сөзүн охунушунда мөјјән фәргләр өзү-нү кәстәрир. Белә ки, О. Ш. Көкәј вә М. Еркин бу сөзү «дулумундан», һ. Араслы «дөлүмүндән», Ф. Зејна-лов вә С. Әлизадә исе мөјјән фо-нетик фәрглә јухарыдакы шәкилдә охумушлар. «Дулум» сөзүнүн гар-шылығыны «шакәк» (кичкәһ — А. һ.) кими верән түрк алимләринин чүм-ләнин мә'насыны «Кичкәһиндән ағар-сарса, ата көзәлдир» шәкилдә јөз-дуглары анлашылыр. Ф. Зејналов вә С. Әлизадә исе һәмин чүмләнә «Си-нәсиндән ағарарса, ата көзәлдир!» кими мүасирләшдирмишләр ки, бү-түн түрк дилләриндә, о чүмләдән Азәрбајчан дилиндә «нәсил» мә'на-сында ишләнән «дөл» сөзүнүн гар-шылығы кими «синә» сөзүнүн вер-рилмәсини чидди тапынты адлан-дырмаг олмас. Бурадан белә ајдын олур ки, һәм түрк, һәм дә Азәрбај-чан алимләри кәстәрилән чүмләннин мә'на ачымыны «ағармаг» фе'ли үзәриндә гурмуш вә ону мүасир ан-ламда баша дүшмүшләр. Дастанын илк тәдгигатчыларындан сајылан акадәмик В. В. Бартолдуһ һәмин чүмләнә «Посодевшему от круго-оборота (времени) отцу слава!» шәк-линдә тәрчүмәсиндән көрүнүр ки, о да «ағармаг» сөзүнү ејни мә'нада анламышдыр. Дастанын А. Ахундо-ва тәрәфиндән рус дилинә сон тәр-чүмәсиндә дә («От времени обра-шенија смен поколениј отец посе-девшиј слава!») һәмин мә'нанын әсас көтүрүлдүјү мүбаһисәсиздир. Беләликлә, оғуз елинин бөјүк били-чиси, ел ағсагалы Дәдә Горгудун сөјләмләриндән көтүрүлмүш бу чүм-

ләдә атаја јалныз харичи көрүнүшү-нә көрә гијмәт верилдији ајдынла-шыр ки, бу да чүмләннин дахил ол-дуғу мәтнин мәғзи илә үјүшмур. Улу јарадана, «дин сәрвәри Мәһәммәдә» вә ислам дининин мүгәддәс сајдығы бүтүн варлыгларә алгыш руһундә сөјләнилән бу мәтндә ата вә анаја хүсуи јер әјрылмышдыр:

**Дәлиминдән ағарса, ата көрклү!
Ағ сүдүн тоја әмзирсә, ана көрклү!**

Көрүндүјү кими, анаја ичтимай функцијасына, јәни өвладларына «һалал, мүгәддәс» («ағ» сөзүнүн гә-дим мә'на чаларларындан бири) сүд әмиздирдијинә көрә гијмәт вери-лир. Бизчә, атаја да ејни функција бахымындан, јәни сонракы нәслә мұнасибәтдә гијмәт верилмәлијди. Буну «нәсил» мә'насында ишләнмиш «дөл» сөзү дә тәсдиг едир. Лакин «ағармаг» фе'лини мүасир бахым-дан мә'наландырылмасы буна имкан јаратмыр. Елә бу сәбәбдән дә түрк алимләри «дөл» сөзүнү «дулум» ки-ми охумаға мөчбур олмушлар. Одур ки, мәсәләјә башга јөнүмдән јанаш-мағы лазым билирик.

Тәдгигат кәстәрир ки, «ағмаг» фе'ли бир нечә мә'нада ишләнмиш гәдим сөзләримиздәндир. Онун Ор-хон-Јенисеј абидәләриндән үзү бә-ри түрк јазылы абидәләринин ди-линдә «галхмаг, учалмаг, јүксәлмәк» мә'наларында ишләнмәси гәдим лүғәтләрдә вә мүасир фундамәнтал тәдгигатларда дәнә-дәнә гејд еди-либ. Елә «КДГ» бојларынын дилин-дә дә «ағмаг» фе'линин һәмин мә'-нада бир нечә дәфә ишләнилдијини мұшаһидә етмәк олур:

Газан шаһини салды, алымады.
Шаһин пәрваза ағды (сәһ. 116).

Гаракүнә чәрибашы олды. Боры
ағырдыб көчдүләр (сәһ. 119).

Анлар дәхи чәри дәрүб, боры
ағырдан Газана гаршу кәдиләр
(сәһ. 125).

Гәдим түрк дилләриндә кениш јајылмыш фе'л—ад синкретизми га-нунаүјүгүнлуғуна мұвафиг олараг, «ағ» сөзү дастанын дилиндә һәм дә «уча, јүксәк, бөјүк» мә'наларында еләмәт билдирән сөз кими дә чы-хыш едир:

Ари судан абдәст алдылар. Ағ

алыңларың јерә годылар. Ики рүк'әт
һамаз гылдылар (сәһ. 50).

Алан сабаһ турмышсан, ағ орма-
на кирмишсән.

Ағ говағын будағындан јырғају-
бан кечмишсән (сәһ. 63).

Ағ гајаның гапланының еркәкиндә
бир көкүм вар... (сәһ. 118).

Ағ мејданда јумры башы топча
кәсдим (сәһ. 117).

Әләмәт билдирән бир чох сөзләр кими (мәсәлә: уча-уча ев; уча тан-ры, гәлби уча, әсли уча) «ағ» сөзү дә мәчәзләшәраг дастанын дилин-дә «шәрәфли, намуслу, мүгәддәс» мә'наларыны ифадә етмишдир ки, кәтирилән нүмунәдә «ағ сүдим» сөз бирләшмәсинин тәркибиндә онун «мүгәддәс, һалал» чаларында иш-ләндијини сөјләмәк олар.

«Ағмаг» фе'ли «учалмаг, бөјүмәк, јүксәлмәк» мә'насында мүасир әдә-би дилимиз үчүн архаикләшсә дә, бә'зи шивәләримиздә мүстәгил шә-килдә, еләчә дә «аға» вә «ағач» сөзләринин тәркибиндә дашлаш-мыш шәкилдә галмагдадыр. Белә бир факт да диггәти чәлб едир ки, «ағмаг» фе'ли «бөјүмәк, јашлаш-маг» мә'насында Анадолу ләһчәлә-риндә инди дә ишләнмәкдәдир

Беләликлә, архаик «ағмаг» фе'ли-нин мә'на чаларлары имкан верир ки, ирәлидә һаггында данышдығы-мыз чүмләдә «ағармаг» фе'линин фе'лдән фе'л дүзәлдән -ар шәкил-чиси васитәсилә (мәс., чыхмаг—чы-хармаг, гопмаг—гопармаг вә с.) һәм-ин сөздән төрәнәрәк «бөјүтмәк, боја-баша чатдырмаг» мә'насында ишләндијини ирәли сүрәк. Демәли, гејд етдијимиз чүмләннин ачымыны «(Әз) Нәслиндән бөјүдәрсә, боја-ба-ша чатдырарса, ата көзәлдир!» шәк-линдә вермәк олур ки, бу да јөзү-мун, сөјләмин үмумиконтексти, хү-сусән сонракы чүмләннин маһијјәти илә сәсләшмәсинә имкан јарадыр.

2. Толаб-толаб ағ сүдими әмзир-
диким оғул! (сәһ. 82).

«КДГ» бојларынын дили илә бағ-лы тәдгигатларда мә'на ачымы дүз-күн, дәгиг кәстәрилмәмиш сөзләрдән бири дә тәкрарланараг ишләнән «толаб» сөзүдүр. М. Еркин бу сөзүн «долу, чох, бол», О. Ш. Көкәј исе «бол, кур» мә'насында ишләндијини гејд етмишләр. Дастанын дикәр

тәдгигатчыларындан В. В. Бартолд, Ф. Зејналов, С. Әлизадә, Т. һачыјев вә В. Вәлијев дә һәммин мә'наны әсас көтүрмүшләр. Дәдә Гәргүд бојларында јалһыз бирчә дәфә ишләнен бу сөзә классик әдәбијјатымызын дилиндә «су габы» мә'насында тез-тез раст кәлинир. Мәс.:

Самаи чәрхи нејләди чанума,
Көзүми ејләди долаб һәр дәм.
(Г. Бүрһанәддин. Диван. Бақы, 1988, сәһ. 24).

Долу бағрым ганыдан,
көлүм көнүлдән, көләрүм,
Нәчә ким бири төкәр,
бири долар долабнин.
(Кишвар. Әсәрләр. Бақы, 1984, сәһ. 46).

Әксәр түрк дилләриндә «тулум-тулуп», «тулуғ-долук» фонетик вариантларында ишләнен бу сөз «сүд вә ағарты» мәһсуллары сахламағ үчүн истифадә едилән дәри кисә, дәри габы» мә'насыны верир вә кәтирилән нүмунәдә дә һәммин мә'наны дашыјыр. «Толаб» сөзүнүн етимоложи ачымы да марағ доғурур. Арашдырмалар кәстәрир ки, бу сөз вә онун гејд едилән фонетик вариантлары -ум-уп-аб, уғ-ук ад дүзәлдән шәкилчиләр васитәсилә «габағыны кәсмәк, әтрафына доланмағ, бүрүмәк» мә'насында ишләнен архаик «тол-тул» фе'линдән төрәмишдир. Бу ачымы исә дастанын дилиндә ишләнен дижәр бир сөзүн дүзкүн охунушуна вә мә'на јозумуна шәраит јарадыр. «Толмасы бешикләрдә бәләдиким оғул!» (сәһ. 47). вә «Толма бешикләрдә бәләдиким оғул!» (сәһ. 82) чүмлеләринин төркибиндә ики дәфә раст кәлинен «толма» сөзүнү Ф. Зејналов вә С. Әлизадә кәстәрилән вариантда, О. Ш. Көкјәј вә Н. Араслы: «долама» фонетик вариантында охумушлар. М. Еркин исә һәр ики вариантдакы охунушу мәғбул сајыр.

Бизчә, «бүрүмәк» мә'налы архаик «тол-тул» фе'линин һәм дә «бәләмәк» мә'насында ишләнемәси «толма» (-ма ад дүзәлдән шәкилчи кими инди дә мәһсулдардыр) вариантынын гәдим вә дүзкүн олдуғуну үзә чыхардыр вә онун мә'насыны

«бәләк» кими гаврајан В. В. Бартолд, Ф. Зејналов вә С. Әлизадә кими алимләрин даһа объектив олдуғларыны әсасландырыр. Т-ч сәс дәјишмәси илә јаранмыш «бүрүмәк, бәләмәк» мә'налы «чулғамағ» фе'линин (бу кәчидин мүмкүнлүјүнү мәшһур дилчи М. Кашғаринин лүғәтиндә ишләнен (толға(мағ)) фе'ли дә (Дивани-лүғәт-ит түрк, чевирәни Б. Аталај, Анкара, 1986, 11 ч., сәһ. 288) тәсдиг едир) дастанын дилиндә ишләнемәси дә -ға фе'лдән фе'л дүзәлдән гәдим шәкилчидир) бу фикрин доғрулуғуна дәләләт едир:

Сәң Адәмә тач урдун,
Шәјтана ла'нәт гылдун,
Бир сучдан өтри
Дәржаһдан сүрдүн.
Ибраһими тутдурдун,
Хам кәнә чулғадун (сәһ. 109).

«КДГ» бојларынын дилиндә «толаб», «толма» сөзләри илә ејни мәншәдә дуран сөзләрдән бири дә архаик «тулғулға» (дәбилгә) сөздүр. «Тулғулға» («Башындағы тулғулғаны нә әкәрсән, мәрә кәфәр?» сәһ. 43) вә «л» сәсинин дүшүмү нәтичәсиндә «туғулға» («Галғаныны оватды, туғулғасыны јогурды, гапағларыны сыјырды, оғланы алымады» сәһ. 108) фонетик вариантларында ишләнен бу сөз дә гәдим «тол-тул» фе'линдән (-ғу ад дүзәлдән, -л фе'л дүзәлдән вә -ға ад дүзәлдән шәкилчиләринин тарихи говушмасы нәтичәсиндә) төрәмишдир. Бу исә ону кәстәрир ки, дастанын дилиндә ишләнен өн чәтин сөзү бә'зән мәһз дастанын өз дили илә ачмағ мүмкүндүр.

3. Әкни бәк дәмүр тоным сағлардым бу күн ичүн,
Күни кәлди, јен-јағалар
дикдирәјим сәнинчүн. (сәһ. 70).
Арашдырмалар кәстәрир ки, «Газар бәк оғлы Уруз бәкин тутсағ олдығы бој»да Урузун атасына сөйләдији сөйләмдән көтүрүлмүш бу чүмләдә ишләнен «дикдир(мәк)» фе'линин мә'насы да индијә гәдәр дүзкүн ачылмәмыш сөзләрдәндир. М. Еркин, О. Ш. Көкјәј, В. В. Бартолд, Ф. Зејналов вә С. Әлизадә кими дастанын өн танымыш тәдгигатчылары бу сөзү мүасир аламында —

(палтар) тикдирмәк мә'насында вермишләр. Сөйләминсә дејилмә мәгсәдиндән ајдын олур ки, дар күнә ағасы Газар јолунда Уруз бәдәви атлар сахлајыб, кениш мәјданда сәјиртмәк үчүн; низәләр сахлајыб, дүшмән көксүндә ојнатмағ үчүн; ити гылынч сахлајыб, кафир башын кәсмәк үчүн; зиреһ сахлајыб, топпуз алтында әздирмәк үчүн... Бу контекстә кәстәрилән мә'на ачымы өзүнү доғрултмүр. Чүнки дејүш күнү дәмјир дон (палтар) голчағ-јаха тикдирмәк үчүн кәјилмәз. Көрүнүр, бу зиддијјәти дујдуғу үчүн Н. Араслы һәммин сөзү «дәкдүрәјим» шәклиндә охумағлә сөйләмин дејилмә мәгсәдинә ујғунлуғу сахламаға чалышмышдыр. Лакин дастанын «Бәкил оғлу Әмран боју»нда да һәммин фикрин:

«Әкни бәк дәмүр тоным
мана вержил;
Јени-јаха дикдирәјим

сәнинчүн!» (сәһ.107) — шәклиндә тәкрары илкин охунушун дүзкүн олдуғуну тәсдиг едир. Мәсәләнин маһијјәтини ајдынлашдырмағ үчүн «дикдирмәк» фе'лине тарихи инкишаф бахымындан јанашағ.

«Гәдим түрк сөзлүјү» лүғәтиндә «тикмәк» фе'линин зәнкин мә'на чаларлары кәстәрилмишдир ки, булардан «санчмағ, (јерә) дикмәк, (көз) дикмәк, гурмағ, әкмәк, (вәзифә) гојмағ» чаларлары хусуси марағ доғурур. Јазылы абидәләрин дили үзәриндә апарылан арашдырмалар кәстәрир ки, «тикмәк» фе'линин «санчмағ» мә'насы даһа илкиндир вә дикәр мә'налар бу әсасда чохмә'налылығ газанарағ јаранмышдыр. Елә «КДГ» бојларынын дилиндә дә буну мүшаһидә етмәк олар:

Бан ал-ала ев јанында дикилсә,
кәрдәк көркүлү (сәһ. 33).
Шама күнлики јер үзәринә
дикдирмишди (сәһ. 34).

Дастандан мә'лум олур ки, јајда јајлаға, гышда гышлаға көчән Галын Оғуз елләси алачығларыны да өзләри илә апармыш, һарда «вәтән тутсалар», орда чадыр гурмушлар. Чадыр, отаг гурмағ үчүн исә дикәрләрин торпаға санчылмасы — басдырылмасы лазымдыр. Она кәрә дә верилән чүмлеләрдә «дикмәк»

сөзү «гурмағ» мә'на чаларында ишләнсә дә, онун әсасында «санчмағ» мә'насы дурур. Чох тәәссүфләр ки, Ф. Зејналов вә С. Әлизадәнин һазырладығлары нәшрдә «ев, отаг, чадыр тикмәк» мәғамында ишләнен бу сөз «гурмағ» фе'ли илә јанашы, һәм дә мүасир дилимиздә олдуғу кими «тикмәк» фе'ли илә верилмишдир (бах: сәһ. 133, 149, 150, 166 вә с.). Дастанын дөврүмүзә кәлиб чатмыш вариантларынын катибләр төрәфиндән даһа гәдим нүсхәләрдән көчүрүлдүјү шүбһәсиздир. Буну тәсдиг едән фактлардан бири дә одур ки, онлар бә'зи архаик сөз вә ифадәләри јениләшдирмәјә, өз дөврләри үчүн алашығлы етмәјә чалышмышлар. Бојларда денә-денә ишләдилән «отаг тикмәк» әвәзинә, бә'зән «отаг гурмағ» ифадәсинин ишләдилмәсини белә фактлардан сајмағ олар. Мәсәлән:

«Бир јерә ағ отаг, бир јерә гызыл отаг, бир јерә гара отаг гурдырмышды (сәһ. 34).

Бу нүмунә дастанын дилини мүасирләшдирән бүтүн алимләр үчүн өрнәк сајылмаға лајигдир. Белә бир фәкт да нәзәрә алынмалыдыр ки, мүасир аламда «ев тикмәк» ифадәси дастанда «јалмағ» фе'ли илә ифадә олунмушдур:

Алчағ јердә јапылубдыр тәһри еви
Мәккә көклү (сәһ. 32).

Каферин кәлисасын јығдылар, јеринә мәсчид јапдылар (сәһ. 67).

«Тикмәк» фе'линин дастанда ишләндији мә'на чаларларындан бири дә «көз дикмәк» аламындадыр ки, онун да әсасында «бахышын, нәзәрин бир нөгтәјә санчылмасы» дурур. Мәсәлән:

Бөјлә дикәч Галын Оғуз аргасы,
Бајындыр ханын көјкиси Салур Газар
габа дизиһин үзәринә чөкди. Гыја тиккән Бајбәрә бәкин јүзинә бакды (сәһ. 52).

Бу сөзүн дастанда «палтар тикмәк» мә'насында ики дәфә ишләндијини көрүрүк:

Бајындыр хан ајдыр: «Мәрә, нијә ағларсыз? Биз буну танымазыз. Адағлусына апарын, көрсүн, ол јахшы билүр. Зира ол дикүбдир, јенә ол таныр», — деди. (сәһ. 58).

Ајдыр: «Агынчыларын тиркәши

бағы, үзәнкүси гајышы үзүлүр, дик-мәкә кәрәк олур» — деди. (сәһ. 90).

Бу мәнанын да әсасында илкин «санчмаг» мәнасынын дурдугу ај-дындыр, чүнки палтар ијнәнин она санчылмасы процесеси илә тикилир.

Абидәнин дилиндә «тикмәк» фе-линин ишләндији чаларлардан бири дә «дикәлмәк, галхмаг, учалмаг, дик дајанмаг» мәналарыдыр. Мәсәлә:

Буғанын әкиндән савылды, буға бујнузы үзәринә дикәлди (сәһ. 88).

Гаршусындан ол әри санчтум вәгт дикдим кәз училә ол әрә багдым (сәһ. 95).

Сонунчу чүмләдәки «дикдим» сөзүнүн охунушу тәдгигатчылар тәрәфиндән мүхтәлиф вариантларда верилмишдир (бах: «Китаби-Дәдә Горгуд. Бақы, 1988, сәһ. 246). Бизчә, Ф. Зәйналов вә С. Әлизадәнин охунушу даһа дегигдир, лакин онларын «дикмәк» фе'линин ачымында «кәз дикмәк» идиомуна истинад етмәләри вә бунунла да «дикдим кәз училә» сөзләрини бирләшмә кими көтүрмәләри илә һеч чүр разылашмаг олмаз. Буна чүмләннин синтактик гурулушу да имкан вермир, чүнки «кәз училә» ифадәси «дикмәк» фе'лине дејил, «багдым» фе'лине табе-дир. Бу чүмләдә «дикмәк» сөзүнү «дик дурмаг, дик дајанмаг» вә үмумијәтлә, «дајанмаг» мәнасында анламаг кәрәкдир. (Одур ки, ондан сонра вержүл ишарәси гојулмалыдыр). Бу исә һәмзин чүмләни «Гаршысында о әри санчдығым вахт дајандым, кәз учу илә о әрә багдым» кими даһа дегиг гаврамаға шәраит јарадыр.

Бундан өлаве, јазылы вә шифаһи әдәбијјатымызын дилиндә «дикмәк» фе'линин дикәр мәна чаларларына да раст кәлмәк олур. Мәсәлә: 1. «Санчмаг» мәнасында:

Оха дикдиләр ол дүшмән башыны,
Сон учу нолду кәр анын ишини
(Дастани-Әһмәд һәрами. Бақы,
«Кәнчлик», 1978, сәһ. 83).

2. «Әкмәк» мәнасында:
Бутраг дикүп буғдај умма.
(Оғузнамә. Бақы, 1987, сәһ. 75)

3. «Јаратмаг» мәнасында:
Күл таны, тикән таны,
Сәк рәгиб, тикән таны.
Сәни јох јәрдән, Ашиг,
Ким иди тикән, таны.
(Бајатылар, Бақы, 1977, сәһ. 23)

Чинас гафијәләрден тәшкил едилмиш бу бајатыда «тикән» сөзү биринчи мисрада «тикан», икинчи мисрада «бахмаг», дөрдүнчү мисрада исә «јарадан» мәнасында ишләниб.

4. «Вәзифәјә гојмаг» мәнасында:
Бәс Бәкир бин Абдуллаһ Исмәтин
дүкәли Азәрбајчана хәлифә дикди
вә Сәмакы ана јолдаш годы...

(«Дәрdbәнднамә»дән. Факт 3. Бу-дагова вә Т. һачыјевин «Азәрбајчан дили» китабындан (Бақы, «Елм», 1992, сәһ. 119) көтүрүлүб).

Беләликлә, кәтирилән бүтүн фактлар «тикмәк» фе'линин тарихән «санчмаг» мәнасы ифадә етдији вә сонрадан зәнкин мәна чаларлары газанараг дәјишклијә мәруз галдығыны көстәрир. Јухарыда һаггында данышдығымыз чүмләдә дә «тикдирмәк» фе'ли (-дир ичбар нөв шәкилчисидир) мүасир мәнада дејил, илкин «санчдырмаг», контекс дахилиндә исә «дәлиб-дешдирмәк» мәнасында ишләнишидир. Бу исә һәмзин чүмләни «Әјни бәрк дәмир доным сахлардым бу күн үчүн, күнү кәлди, голчаг јаха (санчдырым) дәлиб-дешдирим сәнинчүн» шәклиндә сөјләмин үмуми мәзмунуна үјгүн анламаға әсас верир.

IX—XI СИНИФЛӘР ÜЧÜN АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИНДӘН ПРОГРАМ МАТЕРИАЛЛАРЫНЫН ТӘХМИНИ ПЛАНЛАШДЫРЫЛМАСЫ

IX—X СИНИФЛӘР

68 СААТ (50; 18 с.)

I РҮБ

18 СААТ (13; 5 с.)

1. Әввәлки синифләрдә кечилмишләрин тәкраты — 3 саат.

а) Фонетика вә лексикаја дәир кечилмишләр тәкратланыр (1—4 сәјлы чалышмалар әсасында).

б) Морфолокијаја дәир кечилмишләр тәкратланыр (5—10 сәјлы чалышмалар әсасында).

в) Синтаксисә дәир кечилмишләр тәкратланыр (11—15 сәјлы чалышмалар әсасында).

2. Ана дили һаггында — 3 саат.

а) Ф. Көчәрлинин «Ана дили һаггында» мәгаләси үзәриндә иш апарылыр.

б) М. С. Ордубадинин «Ана дили» мәгаләси үзәриндә иш апарылыр.

в) Ч. Мәммәдгулузадәнин «Анамын китабы» драмындан парчалар үзәриндә иш апарылыр.

3. РНИ. «Әсл хошбәхтлији нәдә көрүрәм» мөвзусунда мүһакимә хәрактерли өјрәдичи инша — 3 саат.

а) Иншаја һазырлыг апарылыр.

б) Инша јаздырылыр.

в) Иншадакы сәһвләр үзәриндә иш тәшкил олунур.

4. Дил нәдир? — 1 саат.

Дилин үнсидәт васитәси олмасы, мүәјјән шәраитдә мејдана чыхмасы,

(Әввәли өтән сәјларымызда)

*. X синифләр өтән ил мүрәккәб чүмлә синтаксисини кечдикләриндән бу ил IX синифләрлә ејни материаллары — үмуми дилчилик вә нитг мәдәнијјәти мәсәләләрини өјрәнәчәкләр. Она кәрә дә бу синифләр үчүн бир нүмунә төвсијә олунур.

тәфәккүрлә бағлылығы, чәмијјәтдәки ичтимай-сијәси ролу мәнимсәдилир (1—6 сәјлы чалышмалар әсасында).

5. Јазы — 2 саат.

а) Јазынын мејдана кәлмәси, онун чәмијјәтдәки ролу, нөвләри һаггында билликләр мәнимсәдилир.

б) Јазынын мүхтәлиф нөвләрини ајыра билмәк бачарыглары формалашдырылыр (1—6 сәјлы чалышмалар әсасында).

6. Дилчилик — 1 саат.

Елм сәһәләри ичәрисиндә дилчилик елминин јери, онун маһијјәти вә мәзмуну һаггында мәлумат верилир.

7. РНИ. Синиф ичласынын протоколунун тәртиби — 2 саат.

Әмәли јазы нөвләриндән бири кими протокол һаггында мәлумат верилир, онун гурулушу вә мәзмуну изаһ едилир. Конкрет нүмунә үзәриндә иш апарылыр.

8. Дилчилијин сәһәләри. Етимолокија — 1 саат.

9. Лүгәтчилик — 1 саат.

10. Јохлама имла — 1 саат.

«Сәһәри көзләјирдик» мәтни үзрә јохлама имла апарылыр.

II РҮБ

14 СААТ (10; 4 с.)

1. Лүгәтчилик — 1 саат.

Лүгәтләрдән истифадәјә дәир гпрактик бачарыглар үзәриндә иш апарылыр (6—7, 9 сәјлы чалышмалар әсасында).

2. Диалектолокија — 1 саат.

3. Азәрбајчан дили һаггында үмуми мәлумат — 1 саат.

4. РНИ. «Мән Азәрбајчан вәтәндашыјам» мөвзусунда өјрәдичи инша — 3 саат.

а) Иншаја һазырлыг апарылыр.

б) Инша јаздырылыр.

в) Иншада бурахылмыш сөһвләр үзәриндә иш тәшкил олунар.

5. Түрк дилләри аиләси — 2 саат.

Дил аиләси, о чүмләдән түрк дилләри аиләси һаггында анлајыш јарадылыр. Түрк дилләри аиләсинә дахил олан дилләрдәки нүмунәләр үзәриндә иш апарылыр, онларын јахын вә фәргли чәһәтләри барәдә тәсәввүр јарадылыр.

6. Азәрбајчан дилинин морфоложи гурулушу — 2 саат.

а) Дилләрин тиположи бөлкүсү, илтисаги дилләр һаггында үмуми тәсәввүр јарадылыр, 1—5 сәјлы чалышмалар үзәриндә иш тәшкил олунар.

б) Мүхтәлиф тип дилләрлә мүгајисә апарараг илтисаги дилләр һаггында анлајыш дәринләшдирилир, 6—12 сәјлы чалышмалар үзәриндә иш апарылыр.

7. РНИ. Әмәли јазы: һесабат јазмаг — 1 саат.

Синиф шакирдләринә мәктәб үзрә кечирилән имәчиликдә иштирак барәдә һесабат јазмаг өјрәдилір.

8. Дилчилијимизин морфоложи гурулушу вә аһәнк гануну — 2 саат.

Дилин морфоложи гурулушу вә аһәнк гануну һаггында анлајышлар дәринләшдирилир, 1 — 6 сәјлы чалышмалар үзәриндә иш апарылыр.

9. Јохлама имла — 1 саат.

«О, гајығы хилас етди» мәтни үзәриндә јохлама имла апарылыр.

III РҮБ

20 СААТ (15; 5 с.)

1. Дилимизин инкишаф мәрһәләләри. Дилимизин инкишафында I мәрһәлә — 1 саат.

Дилләрин инкишаф хүсусијәтләри, Азәрбајчан дилинин инкишафындакы өзүнәмәхсуслуғ барәдә тәсәввүр јарадылыр, дилимизин инкишаф мәрһәләләри барәдә үмуми мә'лумат верилир, I мәрһәләјә хас олан хүсусијәтләр нүмунәләр әсасында мәнимсәдилір.

2. РНИ. «XVI әсрдә Азәрбајчан дили» мөвзусунда өјрәдичи инша — 3 саат.

а) Иншаја һазырлығ апарылыр.

б) Инша јаздырылыр.

в) Иншадакы сөһвләр үзәриндә иш тәшкил олунар.

3. Азәрбајчан дилинин инкишафында јени мәрһәлә — 2 саат.

Азәрбајчан дилинин инкишафында јени мәрһәләкин мејдана кәлмәси, милли дилин формалашмасы һаггында анлајыш јарадылыр вә 1—6 сәјлы чалышмалар үзәриндә иш тәшкил едилір.

4. Әдәби дилин хәлгиләшмәси — 1 саат.

5. Әдәби дилимизин фәалијәт дәирәсинин кенишләnmәси — 1 саат.

Сатира, нәср, драм, мәтбуат дилинин јаранмасы вә инкишафы барәдә тәсәввүр јарадылыр, чалышма материаллары васитәси илә һәмин тәсәввүрләр кенишләндирилир.

6. Азәрбајчан дилинин Шимал вә Чәнуб нормалары — 2 саат.

Азәрбајчан дилинин Шимал вә Чәнуб нормаларынын јаранмасы вә бу нсрмалар арасында јахын, фәргли чәһәтләрин мејдана кәлмәси барәдә мә'лумат верилир, бәдии нүмунәләр үзәриндә шакирдләрин мүшаһидәләри тәшкил олунар (1—6 сәјлы чалышмалар әсасында).

7. РНИ. Мәгалә јазмаг — 2 саат.

а) «Дилимизин аһәнки» мөвзусунда мәгалә јазмаг үчүн материаллар топланылыр вә онун евдә јазылмасы барәдә тапшырығ верилир.

б) Јазылмыш мәгаләләрин динләнилмәси вә тәһлил олунамасы тәшкил едилір.

8. Азәрбајчан Республикасынын дәвләт дили — 1 саат.

9. Нитг мәденијәти анлајышы. Нитг мәденијәти милли мәденијәтин тәркиб һиссәсидир — 1 саат.

10. Нитгин дүзкүнлүјү, дәгиглији вә ифадәлији — 1 саат.

Нитгин дүзкүнлүјү, дәгиглији вә ифадәлији анлајышларынын маһијәти мәнимсәдилір. һәмин анлајышлар әсасында дүзкүн бачарығ вә вердишләрин формалашдырылмасына дәир практик чалышмалар үзәриндә иш тәшкил олунар (1—6 сәјлы чалышмалар әсасында).

11. Нитг мәденијәтинин үмуми вә хүсуси мәсәләләри — 1 саат.

12. Дил, нитг вә нитг мәденијәти — 1 саат.

Дил, нитг вә нитг мәденијәти анлајышларынын маһијәти, онлар арасында олан фәргләр мәнимсәдилір.

13. Әдәби дил. Нитг нормалары — 2 саат.

Әдәби дилин маһијәти, нормалары, тәзаһүр формалары барәдә анлајыш јарадылыр.

14. Јохлама имла — 1 саат.

«Дилә нечә јијәләnmәли?» мәтни үзрә јохлама имла апарылыр.

IV РҮБ

16 СААТ (12; 4 с.)

1. Мүасир Азәрбајчан әдәби дилинин нормалары — 1 саат.

Мүасир Азәрбајчан әдәби дили һаггында үмуми анлајыш јарадылыр.

2. Фонетик норма — 1 саат.

Фонетик нсрманын маһијәти, онун тәзаһүр формалары барәдә биликләр верилир, дүзкүн јазы вә тәләффүз вердишләринин формалашдырылмасы үзрә иш апарылыр.

3. РНИ. «Шәһидләр» мөвзусунда өјрәдичи инша — 3 саат.

а) Иншаја һазырлығ апарылыр.

б) Инша јаздырылыр.

в) Иншадакы сөһвләр тәһлил олунар.

4. Лексик норма — 1 саат.

5. Дилимизин тәркибиндә өзәлләшмә мејлләри — 1 саат.

6. РНИ. Әмәли јазы: протокол — 1 саат.

Протокола дәир шакирдләрин өјрәндикләри хатырладылыр, нисбәтән мүрәккәб формалы протоколун тартиби үзрә бачарығлар ашыланыр.

7. Грамматик норма — 1 саат.

Мүасир Азәрбајчан дилинин грамматик нормаларынын маһијәти барәдә анлајыш јарадылыр, 1—8 сәјлы чалышмалар үзәриндә иш апарылыр.

8. Нитг нормаларынын тарихилији — 1 саат.

9. Нитг истисналары — 1 саат.

10. Натиглик сәнәти, жестләр, мимика — 1 саат.

11. Нитг этикетләри — 1 саат.

12. Јохлама имла — 1 саат.

«Имтаһан» мәтни үзрә јохлама имла апарылыр.

13. Кечилмишләрин тәкрары — 2 саат.

XI СИНИФ

34 СААТ (22; 12 с.)

I РҮБ

9 СААТ (6; 3 с.)

1. Кечилмишләрин тәкрары — 2 саат.

Әдәби дилин нормалары мәрһәләләринә аид кечилмишләр тәкрарән јада салыныр.

2. Услуглар һаггында мә'лумат. — 1 саат.

Услугијат елми, онун әсас ваһиди, функционал вә фәрди услублар һаггында анлајыш јарадылыр.

3. Азәрбајчан әдәби дилинин услублары — 1 саат.

Азәрбајчан әдәби дилинин функционал услубларынын үмуми характеристикасы верилир.

4. Бәдии услуб нәдир! Сөзүн поетик функцијасы (поетизм) — 1 саат.

Бәдии услубун образлы, эмоционал нитг формасы олмасы, сөзүн бәдии услубдакы әсас вәзифәси, поетик функција дашымасы барәдә анлајыш јарадылыр, практик нүмунәләр әсасында һәмин анлајыш мөһкәмләндирилир.

5. РНИ. «Мәним ана дилим» мөвзусунда јохлама инша — 3 саат.

а) Иншаја һазырлығ апарылыр.

б) Инша јаздырылыр.

в) Иншадакы сөһвләр тәһлил олунар.

6. Бәдии ифадә васитәләри (мәчазлар). Мәтналты мә'на һаггында — 1 саат.

Ғәјри-мүстәгил мә'нада ишләнән сөзләрин бәдии ифадә васитәләри олмасы, онларын әсас нөвләри барәдә анлајыш јарадылыр, мәтналты мә'на, онун ишләnmә мәсәди барәдә мә'лумат верилир. Чалышма нүмунәләри васитәси илә практик бачарығлар ашыланыр.

II РҮБ

7 СААТ (4; 3 с.)

1. Мүәллифин дили (тәһкијә) вә типин дили. Бәдии үслубун функцио-нал үслублар системиндә мөвгеји — 1 саат.

2. Елми үслуб нәдир! Сөзүн тер-миколожи функцијасы (термин) — 1 саат.

Елми үслубун хусусијәтләри, тер-миноложки функција дашыјан сөзүн термин олмасы, мүхтәлиф елм са-һәләринә аид хусуси терминләрин мөвчудлуғу барәдә аңашы ја-радылыр. Елми үслубда олан мәтн-ләр үзәриндә практики иш апарылыр.

3. РНИ. «Мән кимләрдән нүмунә көтүрүрәм» мөвзусунда јохлама инша — 3 саат.

- а) Иншаја һазырлығ апарылыр.
- б) Инша јаздырылыр.
- в) Иншадакы сәһвләр үзәриндә иш апарылыр.

4. Елми үслубун мүхтәлиф елм са-һәләри үзрә тәзаһүрләри — 1 саат.

5. Публисистик үслуб нәдир! Пуб-лисистик үслубун дикәр функционал үслубларла әлагәси — 1 саат.

Публисистик үслубларын өзүнә-мөхсус мөһәтләри, онун дикәр функционал үслубларла әлагәси ба-рәдә аңлајыш ја-радылыр. Бәдии-публисистик, елми-публисистик вә рәсми-публисистик дилдә олан мәтн-ләр үзрә иш апарылыр.

III РҮБ

10 СААТ (7; 3 с.)

1. Фәрди үслуб нәдир! — 1 саат.

Фәрди үслуб барәдә мә'лумат ве-рилир, онун функционал үслублар-ла әлагәли хусусијәтләри ајдын-лашдырылыр.

2. Мәишәт үслубу нәдир! Мәишәт үслубунун јаранма шәраити — 1 саат.

3. Диоложи нитг. Интонасија вә жест-һәрәкәт — 1 саат.

4. Мәишәт үслубунда дил гатлары-нын тәзаһүрү. Мәишәт үслубу бәдии әдәбијатда. — 1 саат.

Мәишәт үслубунун дил гатлары барәдә мә'лумат верилир, бәдии үс-лубда ондан истифадәнин мөгамла-ры ачығланьыр, дил фактлары үзә-риндә шәхирәдләрин мүшаһидәлә-ри тәшкил олунур.

5. РНИ. «Көңлүм кечир Гарабаг-дан» мөвзусунда өјрәдичи инша — 3 саат.

- а) Иншаја һазырлығ апарылыр.
- б) Инша јаздырылыр.
- в) Иншадакы сәһвләр тәһлил еди-лир.

6. Рәсми-ишкүзар үслуб нәдир! Рәсми-ишкүзар үслубун лүғәт тәр-киби вә синтактик хусусијәтләри — 1 саат.

7. Рәсми-ишкүзар сәнәдләрин ди-ли — 1 саат.

8. Рәсми-ишкүзар үслубун тәза-һүр формалары. Сәнәд дилиндә рәсми вә гејри-рәсми ифадәләр — 1 саат.

IV РҮБ

8 СААТ (5; 3 с.)

1. Услубларын ајрылма вә бир-ләшмә хусусијәтләри — 1 саат.

2. РНИ. «Вәтәнин лајнгли өвлады олмалыјам» мөвзусунда өјрәдичи инша — 3 саат.

- а) Иншаја һазырлығ апарылыр.
- б) Инша јаздырылыр.
- в) Иншадакы сәһвләр тәһлил еди-лир.

3. Фонетика вә лексикаја даир материалларын тәкрары — 1 саат.

4. Морфолокија вә синтаксисә даир материалларын тәкрары — 1 саат.

5. Дил тарихи вә үслубијата даир материалларын тәкрары — 1 саат.

6. Јохлама имла — 1 саат.

«Сел» мәтни үзрә јохлама имла апарылыр.

Әнвәр АББАСОВ,
Азәрбајчан Елми-Тәдгигат Пе-дагожи Елмләр Институтунун шө'бә мүдири, педагожи епм-ләр намизәди.

«АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИНИН ТӘДРИСИ МЕТОДИКАСЫ»

Н. Туси адына Азәрбајчан Дөвләт Пе-дагожи Университети тәрәфиндән бу-ра-хылмышы «Азәрбајчан дилинин тәд-риси методикасы» програмы (тәртиб едән-ләр: профессор һәсән Балыјев, до-сент Әһәд Әһмәдов, елми редактор Муса Һәсәнов) педагожи али мөктәбләр-ин филолокија факултәләри үчүн нәзәр-дә тутулмушдур. Оуну өвәлиндә орта мөктәбдә Азәрба-јчан дилинин тәдريس методикасы про-грамынын илк дөфә А. С. Абдуллајев тәр-әфиндән тәртиб едилдији гејд олунму-шдур.

Програм үч һиссәдән ибарәтдир. Әв-вәлинчи һиссә «Програма даир изаһат» адланьыр. Бурада Азәрбајчан дилинин тәдريس методикасынын педагожи али мөктәбләр-ин филолокија факултәләриндә әсас ихтисас фәнләриндән бири ол-масы, онун объекти, предмети, мөсәд вә вәзифәләриндән данышылыр, тә-рүби елм кими ардычыл инкишаф ет-мәси кәстәр илр.

Азәрбајчан дилинин тәдريس мето-дикасы фәннинин практик әһәмијјәтини артырмағ, конкрет оларағ ону тә'лим процесинә јахынлашдырмағ мөсәди илә тәләбәләрин билик вә бачарығларынын һәчми верилир.

Иккинчи һиссә күрәсун бүтөвлүндә мөз-мунуну әһатә едир вә нәзәр-дә тутулмуш саатларын миғдары кәстәрилир.

«Орта мөктәбдә Азәрбајчан дилинин тәдريس методикасы үзрә муһазирә күр-су»нда Азәрбајчан дили тәдريس мето-дикасы елм кими Азәрбајчан дили дәр-сләринин гурулушу вә тәшкилине вери-лән тәләбләр, Азәрбајчан дили тә'ли-минин тануулары, принципләри, метод-лары, пријом вә вәситәләри, орфогра-фија тә'лими, Азәрбајчан дили дәрслә-риндә нитг инкишафы вә үслубијат үз-рә кәрүләчөк ишләрин мөзмуну вә тәш-кили методикасы, Азәрбајчан дилиндән мөктәб курсунун әсас бөлмәләринин тә-дريس методикасы проблемләри әһатә едиллир. Мөктәб курсунун әсас бөлмә-ләри кими фонетика, лексиколокија, фра-зеолокија, морфолокија, синтаксис вә дурғу ишарәләринин тә'лими мәсәлә-ринә хусуси диғгәт јетирилир.

ОРИЖИНАЛ ДӘРСЛИК

Азәрбајчан Техники Университетинин мүәллимләриндән филолокија елмләри намизәти, до-сент Рамиз Новрузовла тех-ники елмләр намизәди, до-сент Абил Әли-

јевин биркә һазырладығлары «Нитгин елми үслубу» (Баки, 1998) китабы тех-ники али мөктәбләр-дә охујан харичи тә-ләбәләр үчүн Азәрбајчан дили дәрслији кими өз оригиналлығы вә елми-методик саһбалы илә сечилир. Мүәллифләр мүс-тәгиллик газанан республикамызда тәһ-сәт алан харичи тәләбәләрин артығ өв-вәнки илләрдә олдуғу кими, рус дили јох, Азәрбајчан дилини вахтын-да өјрән-дикләрини нәзәр алыб белә бир вәсант һазырламышлар.

Дәрслик кими бөјүк һиссәдән ибарәтдир. «Кирин» һиссәсиндә ајры-ајры техники елм саһәләри (ријазијјат, кимија, физика) һағғында јығчам охунағлы мә'лумат-лар верилир, тәләбәләр елмин әсасыны тәшкил едән елм вә техника дилинин тарихи, термин вә терминалокија һағғында биликләрә әлаһландырылыр. «Әсас һиссә» исә «Информатика вә һесаблама техникасынын әсаслары»на һәср олунуб. Бу һиссәдә ајры-ајры бөлмәләри (һеса-блама машыналарынын јаранма тарихи; «Сај системи», «ЕБМ нә демәкдир?», «ЕБМ-чи» програм тә'минаты», «Алго-ритмләр вә китабаналар», «ЕБМ-ин нә-силләри», «ЕБМ халғ тәсәрруфатында», «Информатика») әһатә едир.

Китабын дөјәрини артыран чөһәтләр-дән бири дә һәр бөлмәдән сонра «Сиз олары таныјырсынызмы?» башлығы алтында елм вә техниканын ајры-ајры саһәләриндә өвәсиз хидмәтләри олан харичи өлкә вә Азәрбајчан алимләри һағғында (Е. А. Купер, Ч. Сардано, Т. Исмајылов, В. Паскал, Мәһәммәд әл-Харәзм, Ч. Нејман, Л. Задә, Р. Әлијев вә б.) јығчам вә марағлы мә'луматларын верилмәсиндир.

Мөвзулары мушајиәт едән ташшырығ вә чалышмалар дәрслијин практик дөјә-рини артырыр, тәләбәләрин Азәрбајчан дилини өјрәнмәләрини хејли асанлаш-дырыр. Һәр бөлмәдән сонра верилән лү-ғәт дә бу мөсәдә хидмәт едир. Лүғәтин Азәрбајчанча-түркчә-русча тәртиби тәк-чә түрк тәләбәләринин дејил, рус бөл-мәләриндә тәһсил алан тәләбәләрин дә дәрсликдән истифадәсинә мүмкүн едир.

«Нитгин елми үслубу» техники али мөктәбләр-дә тәһсил алан харичи (хусу-силә түрк) тәләбәләр үчүн Азәрбајчан дили саһәсиндә илк дәрсликдир. Вәсан-тин мүхтәлиф саһә (филолоки вә техни-ки) адамлары тәрәфиндән һазырланма-сы да республикамызда кениш јајылма-јан, ләкин зәрури олан әмәкдашлығ фор-масыдыр.

Дәрслијин Азәрбајчанын дөвләт ди-лини өјрәнмәк саһәсиндә техники ин-ститутларда охујан харичи тәләбәләрин јахын көмәкчиси олачағына инанырығ.

БУ САҢЫМЫЗДА

Азәрбајчан мӯәллимләринини гурултајы	2
Азәрбајчан мӯәллимләри гурултајынын гәтнамәси	4
Ә. Гулијев — Азәрбајчан Республикасынын дәвләт бајрагы	8

ФАСИЛӘСИЗ ТӘЪСИЛ

Р. Ағамалыјев — Дипломдансонрақы тәһсил ислаһатын объект кими	14
А. Бәкірова — Ичмал мөвзуларын тәдриси проблем јарадыр	21

МЕТОДИКА — ТӘЧРҮВӘ

И Нәбијева — Әһмәд Чавадын «Сәсли гыз» поемасында бәди тәсвир вә ифадә васитәләри	25
Ч. Әлијева — X — XI синифләрдә үслубијјатын тәдрисинә даир	28
А. Пашајев — Азәрбајчан дили вә әдәбијјат методбирләшмәсинин иши һаггында	32
П. Әлијев — Орта үмүмтәһсил мәктәпләриндә поетиканын тәдриси проблемләри	39

РӘЈЛӘР, МҮЛӘҺИЗӘЛӘР

И. Хәлилов — Әдәбијјат дәрсликләри	45
--	----

ПОЛЕМИКА

Б. Әһмәдов — Лејли вә Мәчнунун фачиәсинә даир	54
А. Мәммәдов — Мӯәллим нәјә истинад етмәлидир?	57

«КИТАБИ-ДӘДӘ ГОРГУД» 1300

А. Гачыјев — «Китаби-Дәдә Горгуд» охунушлар, ачымлар	62
--	----

СИЗИН АРЗУНУЗЛА

Ә. Аббасова — IX — XI синифләр үчүн Азәрбајчан дилин-дән програм материалларынын тәхмини планлашдырымасы	67
--	----

Үнванымыз: Бақы—10, Диларә Әлијева күчәси, 227, 6-чы мәртәбә, өтаг 608—611. Телефонлар: 98-55-33, 93-06-09.

Јығылмаға верилмиш: 5.X.98. Чапа имзаланмиш, 5.XII.98. Кағыз форматы 70×108¹/₁₆. Гәзет кағызы. Әдәби гарнитур. Јүксәк чап үсулу, учот-нәшр вәрәги 4,5. Шәрти чап вәрәги 6,3. Сифарии 5676. Сајы 700. Гијмәти 5.000. Журнал Азәрбајчан Республикасы Мәтбуат вә Информасија Назирлијиндә гејдә алынмишдыр. Гејдијјат нөмрәси 190.

«Азәрбајчан» нәшријјатынын мәтбәәси.

**Qiyməti 5.000 man.
İndeks 1012**

